ISSN: 2181-4163
IMPACT FACTOR: 8.2

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

The international scientific journal "Interpretation and researches" publishes the results of scientific research conducted by school teachers, university students, professors and teachers, and independent researchers in the form of scientific articles. This journal is indexed in authoritative databases and published in electronic form.

The international scientific journal has certificate No. 054841 of the Agency for the Development of Information and Mass Communications under the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan. The journal accepts articles in the following areas: 1. Exact sciences 2. Natural sciences 3. Engineering sciences 4. Pedagogical sciences 5. Social and human sciences 6. Medical sciences. Note for authors of articles: articles are accepted in Uzbek, Russian, English, Karakalpak.

INTERPRETATION AND RESEARCHES

GOOGLE SCHOLAR ZENODO CYBERLENINKA OPEN AIRE

interpretationandresearches.uz

№21
25.12.2023

International scientific journal

"INTERPRETATION AND RESEARCHES"

volume 1 issue 21

25. 12. 2023

International scientific journal
“Interpretation and researches”

Bosh muharrir:
R.I.Abdullayev

Bosh muharrir o‘rinbosari:
N.I.Xolmatova

Texnik muharrir:
X.D.Halimboyev

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiya agentligi tomonidan 2022- yil 22-dekabr sanasida №054841 raqam bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan

ISSN 2181 - 4163

Jurnaldan maqola ko‘chirib bosilganda, manba ko‘rsatilishi shart.

Aloqa uchun:
Telefon: +99891-152-93-14
E pochta: talqin@bk.ru

interpretationandresearches.uz

Tahrir hay’ati a’zolari
(O‘zbekiston)

Masharipova Gularam Kamilovna
Falsafa fanlari doktori, professor
Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti

Umarova Maxliyo Yunusovna
Filologiya fanlari doktori
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Hojiyev Sanjar Samadovich
Buxoro davlat universiteti “Agonomiya va tuproqshunoslik” kafedrasi katta o‘qituvchisi (PhD)

Ruzmatova Gulnoz Miraxrarovna
Falsafa fanlari doktori, professor
O`zbekiston Milliy universiteti

Navruzova Gulchixra Nigmatovna
Falsafa fanlari doktori, professor
Buxoro muxandislik-texnologiya instituti

Djumaniyazova Feruza Djumanazarovna
Tarix fanlari bo’yicha falsafa doktori
O‘zR FA Sharqshunoslik instituti

Akbarov Qobuljon
Qo‘qon DPI, Tarix fanlari nomzodi

Bazarov Otabek Odilovich
Tarix fanlari bo’yicha falsafa doktori
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Zokirov Sanjar Ikromjon o‘g‘li
Fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori.
Farg’ona politexnika instituti

Akramov Shukurjon To‘xtasinovich
Filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Xasanov Akbarjon Abdurashidovich
Filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Ibragimova Mavluda Ro‘zmetovna
Kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori
O‘zR FA Umumiy va noorganik kimyo instituti katta ilmiy xodimi

Yakubov Ilham Yuldashevich
Kimyo fanlari nomzodi
FarDU Kimyo kafedrasi dotsenti

Maxmudova Nilufarxon
Filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Rahmatullayeva Dilafro‘zxon
Filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori, dotsent
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Eshquvvatov Ulug‘bek Abdulla o‘g‘li
Termiz muhandislik – texnologiya instituti
Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori

Azimov Zikrjon Muhammadovich
Farg‘ona davlat universiteti tuproqshunoslik kafedrasi katta o‘qituvchisi b.f.f.d., (PhD)

Nazarov Mustaqim Rashidovich
Buxoro davlat universiteti Pedagogika instituti Aniq fanlar kafedrasi, dotsenti

Nazarova Nargiza Mustaqimovna
Buxoro davlat universiteti o‘qituvchisi
Texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Ahmedova Dilfuza Maxammadovna
Farg‘ona davlat universiteti ekologiya kafedrasi dotsenti

(Xorijiy davlatlar)

Abdukarimov Jamoliddin
Tarix fanlari nomzodi, dotsent
Xo‘jand davlat universiteti
Tojikiston

Muxtorov Kiromuddin Tochievich
Huquqshunoslik fanlari nomzodi, dotsent
Xo‘jand davlat universiteti
Tojikiston

Hamdamov Sherali Jumabekovich
Matematika-fizika fanlari nomzod
Xo‘jand davlat universiteti
Tojikiston

G‘ufronov Dodaxon Najmidinovich
Geografiya fanlari nomzodi
Xo‘jand davlat universiteti
Tojikiston

Bahriev Fayzullojon Faxriddinovich
Filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Xo‘jand davlat universiteti
Tojikiston

Fuat Serkan Say
Phd, Mersin Universiteti
Turkiya

Tuba Tombuloglu
Phd, Mersin Universiteti
Turkiya

Hayrettin İhsan Erkoç
Chanakkale Onsekiz Mart Universiteti
Turkiya

Abdul Khalil Ahmadoughli
Baxl Universiteti Til Va Adabiyot Fakulteti
O’zbek Tili va Adabiyotı dotsenti,
Avg’oniston

IJTIMOIY SIYOSAT EVOLUTSIYASI: TARIXIY ISTIQBOLLAR VA KELAJAK YO’NALISHLARI

Toshniyozov Fayyozbek
O’zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar
universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolaning asosiy jihati ijtimoiy siyosat evolyutsiyasini tarixiy kontekst va kelajak istiqbollari nuqtai nazaridan o'rganishdir. Maqolada ijtimoiy siyosat rivojlanishining tarixiy bosqichlari yoritilgan, ularning zamonaviy jamiyatga ta'siri tahlil qilingan va ushbu sohani kelajakdagi rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari taklif etilgan. Ish ijtimoiy siyosat evolyutsiyasining umumiy ko'rinishini taqdim etish, shuningdek, uni rivojlantirishning mumkin bo'lgan yo'llarini, jumladan, zamonaviy jamiyat duch keladigan yangi tendentsiyalar va muammolarni muhokama qilishga mo'ljallangan.

Kalit so’zlar: ijtimoiy siyosat, tarixiy tahlil, jamiyat rivojlanishi, transformatsiya, ijtimoiy o'zgarish, ijtimoiy dasturlar, rivojlanish istiqbollari, zamonaviy qiyinchiliklar, jamoat farovonligi, ijtimoiy siyosatdagi innovatsiyalar.

«Ijtimoiy» so'zi aslida lotincha «socius» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, «hamroh» yoki «ittifoqchi» degan ma'noni anglatadi. «Ijtimoiy» atamasi 15-asr oxirida paydo bo'lgan va dastlab shaxslar o'rtasidagi sheriklik yoki o'zaro ta'sir tushunchasini nazarda tutgan.Lotin so'zi «socius» eski frantsuzcha «social» atamasiga aylandi, bu o'zining munosabatlar yoki sheriklik ma'nosini saqlab qoldi. Vaqt o'tishi bilan «ijtimoiy» ma'nosi kengayib, odamlarning o'zaro ta'siri, jamoa va jamiyat tashkiloti bilan bog'liq bo'lgan kengroq tushunchalarni qamrab oladi. “Ijtimoiy” so'zi ko'pincha odamlarning bir-biri bilan o'zaro ta'siri, masalan, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy normalar, ijtimoiy institutlar va ijtimoiy xatti-harakatlarni o'z ichiga olgan hodisa yoki vaziyatlarni tasvirlash uchun ishlatiladi. U inson hayotining jamoaviy jihatlarini va jamiyatda shaxslarning o'zaro ta'sir qilish, muloqot qilish va aloqalarni shakllantirish usullarini nazarda tutadi.Zamonaviy foydalanishda «ijtimoiy» odatda sotsializatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, ijtimoiy media, ijtimoiy adolat va ijtimoiy fanlar kabi tushunchalar bilan bog'liq. U kishilik jamiyati, ijtimoiy tuzilmalar, ijtimoiy dinamika, ijtimoiy omillarning shaxs va jamoalarga ta’sirini o‘rganishni o‘z ichiga oladi.Umuman olganda, «ijtimoiy» so'zining etimologiyasi uning kelib chiqishini hamrohlik g'oyasida aks ettiradi va odamlarning o'zaro ta'siri, jamoa va jamiyat dinamikasi bilan bog'liq keng ko'lamli tushunchalarni qamrab olgan.

Ijtimoiy siyosat butun dunyo bo'ylab jamiyatlarning xavfsizlik, ta'lim, mehnat, sog'liq va farovonlikka bo'lgan inson ehtiyojlarini qondirish usullari bilan bog'liq.

Ijtimoiy siyosat davlatlar va jamiyatlarning ijtimoiy, demografik va iqtisodiy o'zgarishlar, qashshoqlik, migratsiya va globallashuv kabi global muammolarga qanday javob berishini ko'rib chiqadi. Ijtimoiy siyosat turli rollarni tahlil qiladi: milliy hukumatlar, oila, fuqarolik jamiyati, bozor va xalqaro tashkilotlar bolalikdan qarilikgacha bo'lgan hayot davomida.

Xizmatlar va yordam ko'rsatishda. Ushbu xizmatlar va qo'llab-quvvatlash bolalar va oilani qo'llab-quvvatlash, maktab va ta'lim, uy-joy va mahallani yangilash, daromadlarni saqlash va qashshoqlikni kamaytirish, ishsizlikni qo'llab-quvvatlash va o'qitish, pensiya, sog'liqni saqlash va ijtimoiy yordamni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy siyosat ijtimoiy-iqtisodiy maqom, irqi, etnik kelib chiqishi, migratsiya holati, jinsi, jinsiy orientatsiyasi, nogironligi va yoshi bilan belgilanadigan ijtimoiy guruhlar o'rtasida hamda mamlakatlar o'rtasidagi xizmatlardan foydalanish va qo'llab-quvvatlashdagi tengsizliklarni aniqlash va kamaytirish yo'llarini topishga qaratilgan.

Ijtimoiy davlatning siyosiy asoslarini tarix davomidagi turli mafkuraviy-siyosiy o‘zgarishlar bilan bog‘lash mumkin. Farovonlik davlatining shakllanishi va o'sishiga ta'sir ko'rsatgan asosiy omillar:

Sotsial-demokratiya: Sotsial-demokratik harakatlar 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida sanoatlashtirish natijasida yuzaga kelgan ijtimoiy va iqtisodiy muammolarga javob sifatida vujudga keldi. Sotsial-demokratlar davlat ijtimoiy tengsizliklarni bartaraf etish va mehnatkash fuqarolarning turmush sharoitini yaxshilashda faol rol o'ynashi kerak degan g'oyani ilgari surdilar. Ular ijtimoiy hamjihatlik, jamoaviy mas'uliyat va barcha uchun asosiy farovonlikni ta'minlash uchun ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish zarurligini ta'kidladilar.

Mehnat harakati: mehnat uyushmalari va ishchilar harakatining kuchayishi ham farovon davlatni shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Jamoa shartnomasi va siyosiy faollik orqali ishchilar mehnat sharoitlarini yaxshilash, adolatli ish haqi va ijtimoiy himoyani talab qildilar. Ishchilar harakati hukumatlarga ishchilar va ularning oilalariga ijtimoiy ta'minot, ishsizlik nafaqalari va sog'liqni saqlashni ta'minlaydigan siyosatni qabul qilish uchun bosim o'tkazdi.

Beverij hisoboti: Ikkinchi jahon urushidan keyin britaniyalik iqtisodchi Uilyam Beverij 1942-yilda «Ijtimoiy sug'urta va ittifoq xizmatlari» nomli muhim hisobotni nashr etdi. Hisobot Buyuk Britaniyada farovonlik davlati uchun keng qamrovli rejani belgilab berdi. shaxslarni «beshikdan to qabrgacha» himoya qilish uchun ijtimoiy sug'urta tizimini yaratish. Hisobotdagi tavsiyalar, jumladan, sog'liqni saqlash, ishsizlik nafaqalari va ijtimoiy yordam ko'rsatish ko'plab mamlakatlarda farovonlik davlatlarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi.

Yangi kelishuv: AQShda 1930-yillarda Buyuk Depressiyaga javoban Prezident Franklin D. Ruzvelt tomonidan amalga oshirilgan Yangi kelishuv siyosati Amerika farovonlik davlatiga asos soldi. Yangi kelishuv ishsizlarga yordam berish, iqtisodiy

tiklanishni rag'batlantirish va kelajakdagi iqtisodiy inqirozlarning oldini olishga qaratilgan ijtimoiy ta'minot, ishsizlik sug'urtasi va jamoat ishlari loyihalari kabi turli ijtimoiy dasturlarni joriy etdi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi konsensus: Ikkinchi jahon urushi natijasida yuzaga kelgan vayronagarchiliklar koʻplab Gʻarb mamlakatlaridagi siyosiy elita oʻrtasida ijtimoiy tartibsizliklarning oldini olish va barqarorlikni ta’minlash uchun ijtimoiy himoya va farovonlik choralari zarurligi toʻgʻrisida keng konsensusga olib keldi. Ko'pincha «urushdan keyingi konsensus» deb ataladigan bu konsensus Yevropa va dunyoning boshqa qismlarida farovonlik davlatlarining kengayishiga olib keldi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ijtimoiy davlatning o'ziga xos shakli va ko'lami turli tarixiy, madaniy va siyosiy kontekstlarni aks ettiruvchi mamlakatlarda farq qiladi. Jamiyatlar yangi muammolar va ijtimoiy tengsizliklarni bartaraf etish va fuqarolar farovonligini ta'minlashda davlatning o'rni to'g'risidagi munozaralar bilan kurashayotgan bir paytda ijtimoiy davlatning siyosiy asoslari rivojlanishda davom etmoqda.

Ijtimoiy siyosat mamlakatimizda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yoʻnalishlaridan biri boʻlib qolmoqda. Ijtimoiy qoʻllab-quvvatlashning aniq manzilli xususiyatga ega ekani har bir muhtoj insonga uning real ehtiyojini hisobga olgan holda yordam koʻrsatish imkonini bermoqda. Bunda ushbu toifaga mansub hech bir inson e’tibordan chetda qolmasligiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Shu asosda jamiyatimizning ijtimoiy manzarasi butunlay oʻzgarmoqda, samarali boshqaruvning natijadorligi oshmoqda, eng muhimi, odamlarning hayotga, mehnatga, oʻzining taqdiri va ertangi kunga ishonchi ortmoqda. Yurtimizda ijtimoiy muammolarni hal etishning mutlaqo yangi va oʻziga xos tizimi yaratildi. Keyingi paytda «temir daftar», «ayollar daftari», «yoshlar daftari», «mahallabay» va «xonadonbay» ishlash usullari aynan shu maqsadda joriy etilmoqda. Shu asosda muammoga oid mavhum koʻrsatkichlar emas, balki yordam va koʻmakka muhtoj har bir oila va fuqaroning, xotin-qizlar, yoshlarning muammolari oʻz joyida aniq oʻrganilmoqda, ular vaqtida va samarali hal etilmoqda. Bugungi kunda xalq farovonligini, odamlarning hayot darajasini har tomonlama oshirish, buning uchun yangi ish oʻrinlari, daromad manbalarini yaratish, kambagʻallikni qisqartirish, qishloq va shaharlarimizni obod qilish iqtisodiy strategiyamizning eng muhim yoʻnalishlaridan biri boʻlib qolmoqda. Keksalar, nogironlar, ogʻir ahvolga tushib qolgan insonlarni qoʻllab-quvvatlash, ularga mehr va muruvvat koʻrsatish kabi ezgu an’analar bugungi kunda yangicha ma’no-mazmun, amaliy harakatlar bilan boyib, takomillashib bormoqda. Bu borada, ayniqsa, «Obod qishloq», «Obod mahalla», «Besh muhim tashabbus», «Har bir oila – tadbirkor», «Yoshlar – kelajagimiz» kabi dasturlar oʻz ijobiy natijasini bermoqda. Birgina «Obod qishloq» va «Obod mahalla» dasturlari doirasida 2021-yilda barcha

shahar va tumanlardagi jami 8 mingga yaqin qishloq va mahallada qurilish, ta’mirlash va obodonlashtirish ishlari amalga oshirilmoqda

Umuman olganda, ijtimoiy sohaning rivojlanishi faqat va faqat davlatning fuqarolarini hayotini yaxshilaydi. Dunyoning rivojlangan davlatlaridan bilishimiz mumkinki, ular asosan ijtimoiy sohani rivoghjlantirgani uchun ham aholisi anchagina yaxshi sharoitlarda yashab kelmoqda. Aholining yaxshi sharoitlarda yashagani uchun ham davlatlarda barqaror o’sish bo’ladi. Xususan, mamlakatimizda ham umumxalq referendum bilan qabul qilingan konstitutsiyamizda ham ilk o’zgarish aynan 1-moddasida «**O‘zbekiston — boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat**» deyilgan. Endigi navbatdagi o’zgarishlar ham davlatimizning ijtimoiy sohani tubdan takomillashtirishga qaratiladi deb o’ylayman.

Adabiyotlar ro`yxati:

1. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. Государственная социальная политика и стратегии выживания домохозяйств / Под ред. Шкаратана О. – М.: ГУ ВШЭ, 2003.
3. Dictionary of the history of ideas // http://etext.lib.virginia.edu/Dic-Hist/dict.html
4. World in Figures, – London: The Economist, 2004.
5. Social security: A new consensus. – Geneva: Intern. Labour Off., 2001.
6. Terziev V.K. The active model of a social programme and its strategic advantage // 12th International Scientific Conference: Management Horizons in Changing Economic Environment & Visions and Challenges. Kaunas, Lith-uania, 2013. – P. 917-932.
7. Liberalism and Its Discontents // The New York Review of Books, 1998.

STOL TENNISI MASHG‘ULOTLARIDA TEXNIK VA TAKTIK TAYORGARLIK BOSQICHLARINI TASHKIL ETISH USULLARI
МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЭТАПОВ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО НАСТОЛЬНОМУ ТЕННИСУ ЭТАПЫ
METHODS OF ORGANIZING THE STAGES OF TECHNICAL AND TACTICAL TRAINING IN TABLE TENNIS LESSONS

Xomidov Mirxon Uktamovich
Turon zarmed universiteti Ijtimoiy-iqtisodiy fakulteti
Makabgacha ta’lim va sport kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada stol tennnisi va uning texnikasi, uni o‘rgatish uslublari haqida bayon qilingan. Shuningdek, stol tennisida koptokni o‘yinga kiritish usullari, himoyalanish usullari xususida bayon qilingan.

Аннотация: В этой статье рассказывается о настольном теннисе и его технике, а также о методах его обучения. Также в настольном теннисе описаны способы ввода мяча в игру, способы защиты.

Annotation: this article describes table tennis and its techniques and methods of teaching it. Also, in Table Tennis, the methods of introducing the ball into the game, the methods of protection are described in detail.

Kalit so‘zlar: sport, sport turlari, milliy sport o‘yinlari, milliy o‘yinlar, tennis, rivojlanish bosqichlari, raketka, texnika, taktika.

Ключевые слова: Спорт, Спорт, национальные спортивные игры, национальные игры, теннис, этапы развития, ракетка, техника, тактика.

Keywords: Sports, Sports, National Sports Games, National Games, tennis, stages of development, racket, technique, tactics.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning tashabbusi hamda davlatimiz rahnamoligida jismoniy tarbiya va sportga doimiy katta e’tibor qaratilib kelinmoqda. Jumladan, 2017 yil 3 iyun, Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3031-son, 2018 yil 5 martdagi “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5368-sonli farmon va qarorlarida yurtimiz aholisini sog‘ligini mustahkamlash jismoniy tayyorgarligini oshirish, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga oid masalalarga e’tibor qaratilgan.

Yurtimizda yoshlarni sog‘ligini mustahkamlash, jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish vatan himoyasiga va mehnatga bo‘lgan layoqatini kamol toptirishda jismoniy

tarbiya va sportning ahamiyati kattadir. Jismoniy tarbiya va sport insonlarni har tomonlama jismoniy rivojlanishida asosiy vositalardan hisoblanadi.

Stol tennisida koptokni raketka bilan urib qaytarishning ikki usuli bor. Birinchisi – raketkani yo‘naltirish. Bu holda koptokning qanday harakatlanishini oldindan bilib bo‘lmaydi. Bu usulni yangi o‘yin boshlagan o‘yinchilarning ko‘pchiligi qo‘llaydi. Ikkinchisi – koptokni aylantirish. Buning uchun koptokni raketkaning rezinasi bilan sirpantirib urib, aylanishga majbur qilish kerak. Aylanish turi raketka burchagi va koptokka tegish vaqtidagi harakat yo‘nalishiga bog‘liq.

Koptok urishning bir necha turlari mavjud, asosiylari – nakat, podrezka va top-spin. Stol tennisida muvaffaqiyatga erishish uchun koptok urishning turli usullarini egallash va ularni koptokni aylantirishda qo‘llay bilish kerak.

O‘ng tomondan nakat hujumga o‘tuvchi usullarning asosiylaridan biridir. Bu holda raketka tepaga va oldinga harakatlanadi va koptokning tepa yon qismiga uradi. Koptokka urish tartibi quyidagicha: oyoqlar elka kengligida, tizzalar biroz bukilgan. Chap oyoq bir oz oldinga qo‘yilgan. Tana og‘irligi ikkala oyoqqa bir maromda bo‘lingan. Tananing tepa qismi stol tarafga bir oz chaproq egilgan, raketka ushlagan qo‘l zarba uchun orqaga uzatilgan. Raketka ushlagan qo‘l oyoqlar, raketka va yaqinlashib kelayotgan koptok teng tomonli uchburchak hosil qilganda harakatga keladi. Koptok stolga tegib, sakrab, eng baland nuqtaga etganida zarba beriladi va raketka ushlagan qo‘l chapga-tepaga qaytadi. Raketka koptokka tekkanida qo‘lning elkaoldi qismi koptokdan oldinga harakatlanadi. Raketka yoy shaklida harakatlanib, sekin-asta egilish burchagini o‘zgartirib boradi va natijada koptokni tepadan aylantirish sodir bo‘ladi. Qo‘l kafti tezkor harakat bilan koptokni aylantiradi. Zarba berish vaqtida tana og‘irligi chap oyoqqa o‘tadi. Zarbadan so‘ng tezda avvalgi holatga qaytish zarur.

Bu zarba usulining maqsadi koptokni tepadan kuchli aylantirishga erishishdir. U katta tezlikda bajariladi, shu sababli zarbani qaytarishda raqibga qiyinchilik tug‘diradi. Birinchidan, koptokni stolga tegib, sakrashi har vaqt kutilmagan holdir. Ikkinchidan, raketka bilan qabul qilingan koptok ham bo‘ysunmasligi mumkin, shu sababli uni kerakli yo‘nalishda harakatlantirish juda va juda murakkab. Top-spinning yaxshi tarafi shundaki, aylantirib zarba berilgan koptok to‘r ustidan baland uchib o‘tadi va zarba bergan o‘yinchiga ustunlik beradi.Top- spinni har doim qo‘llash mumkin, deb hisoblanadi, lekin bunday emas. Top-spinda uzatilgan qo‘l bilan keng va kuchli zarba beriladi. Harakat boshlanishida qo‘lni tekislab olish raketka tezligini va zarbani qo‘lning kaft va elkaoldi qismlari bilan kuchaytirish imkoniyatini beradi. Nakat zarbasidan farqli o‘laroq, top-spinda qo‘l harakati tepaga yo‘naltiriladi, koptokka zarba berish sirpanma tarzda bo‘ladi. Boshlang‘ich holat: chap oyoq bir oz oldinga qo‘yilgan, o‘ng qo‘l tekis holda o‘ng tarafdan orqaga yo‘nalgan. Tana zarbani kuchaytirish uchun o‘ng tomonga burilgan. Tizzalar bukilgan, tana tinch holatda.

Top-spin zarba tomoniga tezkor harakat qilish bilan boshlanadi. O‘ng qo‘l oldinga-chapga-balandga harakatlanadi. Tana og‘irligini o‘ng oyoqdan chap oyoqqa o‘tkaziladi. Inerstiya natijasida tana va qo‘l chap tarafga ketib qolishi mumkin. Koptokka urilganda raketka undan sirpanib o‘tishi zarur. Bu holda koptokning raketkaga urilish kuchi juda past. Lekin qo‘l kafti unga so‘nggi tezlanish beradi. Bundan tashqari top-spinning o‘ng taraf varianti ham bor, u yonbosh top-spin deb ataladi. To‘g‘ri top-spin va yonbosh top-spinning farqi raketka ushlagan qo‘lni koptokka yonboshdan yo‘naltirib, qo‘l kaftini ko‘proq pastga tushirishdadir.

Koptokning harakati xuddi o‘ng tomon nakati kabidir. Koptok uchun zarur bo‘lgan aylanishlar tepaga-oldinga harakatlanish bilan bajariladi. Zarba berish ketma-ketligi quyidagichadir: oyoqlar elka kengligida, biroz bukilgan, chap oyoq bir oz oldinga surilgan, tana og‘irligi ikkala oyoqqa bir maromda bo‘lingan. Qo‘l bel balandligida tirsakdan bukilgan va orqaga-chapga yo‘naltirilgan, qo‘lning elkaoldi qismi stol sathiga parallel. Zarba berilganda qo‘lning elkaoldi qismi oldinga tezkor harakatlanadi, raketka koptokka tepadan tegadi, shundan so‘ng qo‘l erkin holda o‘ngga-tepaga qaytadi. Og‘irlik markazi o‘ng oyoqqa o‘tadi, qo‘l dastlabki holatga qaytadi.

Chap tomondan top-spin o‘ng tomondan top-spinga nisbatan kamroq ishlatiladi. Chap tomondan top-spinning an’anaviy turi ishlatilmaydi, bu narsa zarbani kuchaytirish zarurati bilan tushuntiriladi, chunki bu holda tepadan aylanishdan tashqari yonboshdan aylanish ham sodir bo‘ladi.

Ochiq raketka podrezkasini amalga oshirish uchun raketkani koptokka tepadan pastga urish zarur. Podrezkadan keyin koptok tepaga ko‘tariladi, shuning uchun koptok qanchalik tez aylansa, shunchalik uzoqqa uchadi. Podrezka mudofaa zarbasi hisoblanadi. Podrezka bilan kelayotgan koptokka zarba berish murakkabdir.

O‘yinchi dastlabki holatda stolga deyarli to‘g‘ri qarab turadi, chap oyoq bir oz oldinga surilgan, qo‘l avval orqaga-tepaga, so‘ng oldinga- pastga harakatlanadi. Raketkaning ochiq tomoni tepaga qaragan holda koptokka zarba berish vaqtida qo‘l bir oz bukilgan bo‘ladi. Zarbadan so‘ng raketka koptok ketidan bir oz yuradi, so‘ng chapga-oldinga- pastga harakatlanadi. Podrezkadagi zarba kuchi koptokning qarama-qarshi tezligi va stolgacha bo‘lgan masofaga bog‘liq.

Dastlabki holat chap tomon o‘yini uchun maqbuldir: o‘ng oyoq bir oz oldinga surilgan, tana bir oz o‘ngga burilgan. Zarba uchun chapga-tepaga-orqaga burilgan va tirsakdan bukilgan qo‘l harakati avval oldinga-pastga bo‘ladi, bu bosqichda tirsaklar to‘g‘rilanmaydi. Harakat jarayonida tana bir oz burilib, og‘irlik markazi o‘ng oyoqqa o‘tkaziladi. Zarba vaqtida raketkaning egilish burchagi 0 dan 90 gradusgacha bo‘lishi mumkin. Raqib koptokni pastdan aylantirib uzatgan vaqtda pastdan aylantirish qanchalik kuchli bo‘lsa egilish burchagi ham shunchalik o‘tkir bo‘ladi. Kuchli qarshi podrezkada raketka deyarli gorizontal holda koptokka zarba beradi. Tepadan aylanib

kelayotgan koptokni qabul qilishda raketkaning egilish burchagi o‘tkirroq bo‘ladi. Tepadan kuchli aylanib kelayotgan koptokni qabul qilishda podrezka ham kuchli bo‘lishi kerak, raketkaning yo‘nalishi esa deyarli vertikal bo‘lishi kerak. Ba’zan bunday o‘ta kuchli aylantirilgan koptoklarni polga yaqin erda qabul qilinadi, chunki bu holda aylanish tezligi sezilarli darajada zaiflashadi.

Podrezkada zarba kuchi koptokning qarshi tezligi va stolgacha bo‘lgan masofaga bog‘liq.

1. Zarba berish uchun qo‘lingizni ko‘targaningizda elkadan baland ko‘tarmang, o‘ngdan podrezka vaqtida raketkani o‘ng elkangizga, tirsagingizni esa tanangizga tiramang.
2. Raketka ushlagan qo‘lingizni oxirigacha tekislab, yumshoq, lekin tezlik bilan harakatlaning. Eng yuqori tezlikka raketka zarba vaqtida erishishi kerak.
3. Zarbani koptok oldingizda stoldan sakragandagi eng yuqori nuqtada - yon tomondan bering.
4. Podrezkada harakatning tugashi chetda emas, oldinda, ya’ni pastda -to‘r tomonda bo‘lishi kerak.
5. Aylanayotgan koptokning yo‘nalishi va aylanish kuchiga qarab raketkaning egilish burchagini o‘zgartiring.
6. Podrezkani amalga oshirayotgan vaqtda qo‘lning elkaoldi qismi va asosan kaftlar faol harakatlanadi, bu koptokni pastdan kuchli aylantirishga yordam beradi.

Birinchi bo‘lib koptok uzatayotgan o‘yinchi koptok uzatish usulini yaxshi egallagan bo‘lishi kerak - koptokni shunday uzatish kerakki, uzun zarbalar mo‘ljalga etsin va koptok stoldan tashqariga chiqib ketmasin, kalta zarbalar esa past traektoriyada o‘tib, to‘rga tegmasin. Koptok turli aylanish va turli tezlikda uchishi kerak. Shundagina raqib zarbasini qaytarishga sharoit yaratiladi. Juftliklar musobaqalarida birinchi bo‘lib koptok uzatayotgan o‘yinchi harakatlarini jufti bilan kelishib amalga oshirishi kerak, aks holda raqib zarbasini qaytarishda yuqori natijalarga erishib bo‘lmaydi.

Raketkani ushlash ko‘p tomondan o‘yin texnikasini belgilab beradi. Ushlashning ikki xil osiyocha *(«pero» tutish)* va evropacha raketka tutish usullari mavjud. Osiyocha usulda raketka vertikal, evropacha usulda gorizontal holatda tutiladi. Osiyocha ushlashda bosh va ko‘rsatgich barmoqlar erkin tarzda bir xil kuch bilan dastani ushlaydi va raketkani boshqaradi. O‘ngdan zarba berilganda, raketkaga bosh barmoq kuchi chapdan zarba berganda ko‘rsatgich barmoq bilan bosim beradi.

“Pero” usuli bilan tutilganda, tennischi bir necha texnik usullarni o‘zlashtiradi, ularni mukammallashtiradi va barcha zonalarda muvaffaqiyatli hujum qiladi. Ammo bu usulda ushlash texnik imkoniyatlarni cheklaydi. Bunday ushlashda sharga kuchli aylanma zarba berish qiyin.

Gorizontal ushlashda ko‘proq, raketkaning dastasi uchta barmoq bilan ushlanadi. Ko‘rsatgich barmoq raketkaning dastasi chekkasi bo‘ylab orqa tomondan tutadi. Bosh barmoq old tomondan tutadi va o‘rta barmoqqa tegib turadi. Evropacha ushlashning asosiy afzalliklari: stol yonida ko‘proq siljilmasdan o‘ng va chapdan, hujumkor va himoyaviy zarbalar berish imkoniyatida. Raketkaga qo‘l o‘rganishi uchun turli mashqlar bajarish mumkin. Ularni mustaqil yoki sport zalida, uyda, ko‘chada bajarish mumkin.

1. Koptokka urish. Koptokni raketkaga otib, gorizontal holatda pastdan bel balandligida uriladi. Avval bir tarafda, so‘ng ikkinchi tarafda, undan keyin ikki tarafda navbat bilan uriladi.

2. Devor oldida o‘ynash. Devor oldida 3-4 metr masofada, o‘ngga yarim burilgan holda turib, koptokni engilgina tepaga otiladi va raketka bilan shunday uriladiki, koptok devorga tegib, orqaga qaytsin. Avvaliga koptokni raketka bilan emas, qo‘l bilan ilish mumkin. Ko‘nikish hosil bo‘lgandan so‘ng raketka bilan ilish boshlanadi. Bu mashqni murakkablashtirish mumkin: tepaga otilgan koptok avval polga tegib, so‘ng devorga tegsin, keyin raketkangizga qaytsin. Koptokni raketka bilan o‘ynatish:

- raketkaning bir tarafi bilan;
- raketkaning ikkinchi tarafi bilan;
- navbat bilan;
- devorga urish;
- avval polga urib, so‘ng devorga urish;
- koptokni badmintondagi kabi o‘ynatish. Juftliklar o‘yinida o‘yinchilarni joylashtirish

Juftliklar o‘yinida, qoidaga ko‘ra, ustunlik o‘yin boshlagan juftlikda bo‘ladi, shu sababli birinchi bo‘lib o‘yin boshlash zarba berish imkoniyatini beradi. Ammo, juftliklar o‘yini qoidasiga ko‘ra birinchi bo‘lib o‘yin boshlash o‘ng tomondan o‘ng tomonga beriladi, Bu holda ustunlik koptokni qabul qilayotgan tarafda bo‘ladi. Bundan tashqari, koptokni qabul qilayotgan juftlik o‘yinchilari u yoki bu uslubni qay darajada yaxshi egallaganliklariga qarab koptokni kim birinchi bo‘lib qabul qilishini kelishib oladilar.

Koptok uzatilgandan keyin keskin zarbalar berish taktikasi. Yonbosh-tepadan va pastki aylanma harakat qo‘llayotgan yoki o‘ng tarafga aylanishli yoki aylanishsiz qisqa uzatishlar bajarayotgan o‘yinchi o‘rta chiziqdan biroz o‘ngga surilgan uzun keskin zarbalar berishga harakat qiladi. O‘yinchi javob to‘pi yo‘nalishi, uzunligi va aylanish turini hisobga olib keskin zarbalar berishi zarur. O‘yinchi javob zarbasining kuchini hisobga olib kuchini nazorat qilishi kerak. Zarbalar tezkor va turli-tuman bo‘lishi kerak.

Koptok qabul qilingandan keyin keskin zarbalar berish taktikasi. Avvalambor, o‘yinchi raqib zarbasini to‘g‘ri baholay olishi kerak: javob zarbasida zarba berayotgan o‘yinchi koptokning uchish tezligini oshirishi va yo‘nalishni turlicha qilishi kerak. Hujum zarbalarini asosan raqibning himoyasiz tomoniga berish zarur. Ba’zi hollarda, sherigiga zarba uchun sharoit yaratish maqsadida bu usullarni teskarisiga ishlatish mumkin.

Agar tezkor zarba berishning iloji bo‘lmasa, o‘yinchi tezkor kesish zarbasini qo‘llashi mumkin, lekin bunda raqib tezkor zarba bilan javob bermasligi uchun koptokning uchish yo‘nalishini nazorat qilish, so‘ngra hujum uchun qulay vaqtni tanlash kerak.

Hozirgi kunda tennischilar o‘ng tomondan koptokni qaytarish usulini ko‘proq qo‘llamoqdalar, kamdan-kam hollarda tezkor zarba berishni qo‘llaydilar.

Koptokka zarba berishdan oldin o‘yinchi qo‘lining elkaoldi qismini ko‘tarib, oldinga tashlanadi; o‘yinchining og‘irlik markazi tepaga ko‘tariladi.

Ko‘tarilib kelayotgan koptokka qo‘lni ichkariga aylantirib zarba beriladi, bunda bosh barmoqqa kuch keladi, raketka koptokning o‘rta yoki tepa qismiga o‘ng tomondan zarba beradi.

Raketka koptokka tekkanida o‘yinchi kafti va qo‘li bilan sezilar- sezilmas harakat qiladi, raketkaning koptokka tegish burchagi o‘zgarmaydi, taxminan 20.

Koptokka zarba berishdan oldin o‘yinchi qo‘lining elkaoldi qismini ko‘taradi, o‘yinchining og‘irlik markazi biroz tepaga ko‘tariladi, raketka ushlagan qo‘lini orqaga uzatib, tanasini biroz o‘ngga buradi.

Ko‘tarilib kelayotgan koptokka u eng baland nuqtaga etganida zarba beriladi, bosh barmoq raketkaga kuch beradi, bunda javob zarbasi berish qiyin bo‘lmaydi, chunki pastga tushib kelayotgan koptokning tezligi va aylanishi sustlashgan bo‘ladi.

O‘yin texnikasini muvaffaqiyatli egallash uchun koptokni pastdan aylantirish, shuningdek, uzun va qisqa zarbalar berish usullarini egallash juda muhim.

Podrezkaning asosiy usullarini egallagandan so‘ng, o‘yinchi kalta javob zarbalari berishga imkon beradigan tezkor harakatlanish texnikasini ham o‘rganishi zarur. Tezkor harakatlanayotgan o‘yinchi zarba nuqtasi unga yaqin bo‘lib qolmasligini nazorat qilishi kerak. Agar o‘yinchi o‘ng tomonga tezkor harakatlanayotgan bo‘lsa zarba nuqtasi o‘ng tomondagi o‘yinchi tarafida, agar o‘yinchi chap tomonga tezkor harakatlanayotgan bo‘lsa zarba nuqtasi chap tomondagi o‘yinchi tarafida bo‘lishi kerak. Juftliklar o‘yini qoidasiga ko‘ra zarbani qabul qilish stolning o‘ng tomonida olib boriladi, shu sababli zarbani qabul qilish yakka o‘yindagiga qaraganda juftliklar o‘yinida osonroq kechadi, shuningdek, o‘yinchining diqqati qaratilgan zona ham kichikroqdir, shunga ko‘ra zarbani qabul qilayotgan tomon bunday qulay vaziyatlarni tashabbusni o‘z qo‘liga olish uchun ishlatishi zarur, bu narsa raqib zarbalarini qaytarishda katta ahamiyatga ega bo‘ladi.

Qoidaga ko‘ra, o‘yinchi zarbani stolning o‘ng tomonida qabul qiladi, shu sababli zarbani qabul qilayotgan juftlikning holatini aniqlash juda muhim. Amalda nisbatan ko‘p juftliklar tezkor zarbalar yoki top- spin qo‘llaydilar. Agar juftlikning ikkala o‘yinchisi ham chap tomon, ham o‘ng tomon zarbasini bajara olsa, ularning har ikkalasi ham eng qulay holatni egallagan bo‘ladi; agar juftlikning ikkala o‘yinchisi faqat o‘ng tomon zarbasini bajarsa, zarbani qabul qilishda o‘ng tomonga ko‘p yondoshmaslik kerak. O‘rta chiziqdan o‘ng tomonga biroz surilish raqibning zarbasini tezda qabul qilish uchun tayyor bo‘lib olishda qiyinchilik tug‘diradi, bunda tashabbusni osongina yo‘qotib qo‘yish mumkin. O‘yinchi o‘rta chiziqdan o‘ng tomonga biroz surilib turishi kerak, shunda raqibning turli yo‘nalish va balandlikda berayotgan zarbalarini qaytarish uchun sharoit yaratiladi. Ba’zi tennischilar chap tomon zarbasini yaxshi egallagan bo‘lishi va raqibning zarbasini qaytarish uchun qo‘llashi mumkin. Shu sababli ular stol o‘ng tomon burchagiga yaqinlashishlari muukin.

Juftliklar o‘yinida zarbalarni qabul qilishdagi tashabbusga katta ahamiyat beriladi, bu ochko olish uchun kuchli zarbani amalga oshirishda sherigiga sharoit yaratish maqsadida qo‘llanadi. Ammo zarba berayotgan sportchining texnikasi yuqori bo‘lsa, zarbani qabul qilayotgan o‘yinchiga kuchli zarbalar berib, ochko yutib olish mushkul bo‘ladi. Shu sababli yaqin masofada tezkor zarba va tezkor nakat ishlatish texnikasiga mukammal ega bo‘lish o‘yinchi uchun raqibi tomonida o‘ng tomon burchagiga zarba berishga, shuningdek, raqibining tanasiga yo‘naltirilgan zarbani chap tomonga yo‘naltirishga imkon beradi. Shunga ko‘ra, koptokning uchish yo‘nalishini o‘zgartirish orqali raqibning o‘z maydonida o‘ngdan chapga tartibsiz harakat qilishga majbur qilish va uning himoyasiz tomoniga zarba berish imkonini beradi. Bu esa, o‘z navbatida, sherigiga ko‘p sonli zarbalar berish uchun sharoit yaratadi.

Xulosa qilib aytganda sportning stol tennis bilan shug‘illantirishda murabbiy texnik va taktik uslublarni qo‘llashda malum bir kompetentsiga ega bo‘lishi sportchilarda yuqori darajada samaradorlikni oshiradi. Yurtimizda stol tennis bo‘yicha sportchilar va soha mutaxasislarining yetishib chiqishi mazkur sport turidan yoshlarimizni va ular natijalari asnosida o‘zbek xalqini dunyoga tanilishiga xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 04 noyabrdagi Pq-4881-son.

2. Bezverxov.V.P “Pravila I organizasiya sorevnovaniy po tennisu” uchebnoe posobie Tashkent 2022 god.

3. Po‘latov A.A., Po‘latov S.A. Tennis. Umumiy kurs talabalari uchun o‘quv

qo‘llanma. Toshkent, 2018 yil.

4. Safarov D.Z.O‘., Xamroev B.X. Oliy ta’limda gimnastika darslarini innovatsion ta’lim texnologiyalar asosida o‘qitishi samaradorligi // Scientific progress, 2021. T. 1. № 6.

5. Исломов Э.Ю., Хамроев Б.Х., Сафаров Д.З.У. Управление воспитанием юного спортсмена во время занятий физическими упражнениями и на тренировке // Вопросы науки и образования, 2020. № 20 (104).

6. ДЗ Сафаров, БХ Хамроев, ММ Мавлонов. Исползование педагогических технологий в протсессе обучения гимнастике - Вопросы науки и образования № 14 (139), 2021

7. Safarov D. Z., Nazarova N. E., Sadriddinova D.H. Ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya, sport tadbirlarining maqsadi va vazifalari //Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 1. – S. 1498-1505.

8. Golenko V.A., Skorodumova A.P., Tarpishev S.A. Shkola tennisa. Moskva. 2001 god

9. Po‘latov.A. Tennisga o‘rgatishning ananaviy va noan’anaviy texnologiyasi. o‘quv qo‘llanma. Toshkent,2007yil.

10. https://lex.uz/docs/-5080074?ONDATE=29.07.2022

XORAZM HUDUDIDA QOG'ONOQ SUVI KETGAN HOMILADORLARDA XORIOAMNIONIT RIVOJLANISHINING KLINIK OMILLARI

Karimova Intizor Ergashovna
TTA Urganch filiali 3-kurs magistri
Ilmiy rahbar, dotsent, (PhD): **Ismoilova Dildora O'ktamovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada qog`onoq suvi ketgan homilador ayollarda xorioamnionit kelib chiqishi va rivojlanishi, xorioamnionit rivojlanish xavfi bo`lgan homilador ayollarni tashxislash mezonlari, qog'onoq suvi ketgan homilador ayollarda xorionamnionitning klinik kechishi va tug`ruqni olib borish omillari keltirilgan.

Kalit so'zlar: qog`onoq suvi, xorioamnionit.

КЛИНИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РИСКА РАЗВИТИЯ ХОРИОАМНИОНИТА У БЕРЕМЕННЫХ С ПРЕЖДЕВРЕМЕННЫМ ОТХОЖДЕНИЕМ ОКОЛОПЛОДНЫХ ВОД В ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛОСТИ

Каримова Интизор Эргашовна
Магистр 3-курса Ургенчский филиал ТМА
Научный руководитель, PhD, доцент: **Исмоилова Дилдора Уктамовна**

В данной статие приводиться происхождение и развитие хориоамнионита у беременных с околоплодными водами, диагностикие критерии беременных с риском развития хориоамнионита, клиническое течение хориоамнионита у беременных с также факторы, приводящие к родам.

Ключевые слова: околоплодных вод,хориоамнионит.

CLINICAL FACTORS OF THE DEVOLOPMENT OF CHORIOAMNIONITIS IN PREGNANT WOMEN AMNIOCENTESIS IN KHOREZM REGION

Karimova Intizor Ergashovna
Master of the 3rd course Urgench branch of TMA
Scientific supervisor: PhD dotsent: **Ismoilova Dildora O`ktamovna**

This article presents the origin and development of chorioamnionitis in pregnant women amniotic fluid,diagnostic criteria for pregnant women at risk of developing chorioamnionitis,the clinical course of chorioamnionitis in pregnant women with amniotic fluid, and the factors leading to childbirth.

Key words: amnionitic fluid, chorioamnionit.

Tadqiqot maqsadi: Xorazm viloyatida qog`onoq suvi ketgan xomiladorlarda xorioamnionit rivojlanish xavf guruhi aniqlanadi .

Tadqiqot obyekti: Xorazm viloyatidagi 80 nafar tug`ish muddatidagi sog`lom ayollarni 2 guruhga bo`lib o`rganish va birinchi asosiy guruhda 50 nafar homilador ayollar bo'lib,shulardan 30 tasi qog'onoq suvi ketgandan so'ng xorioamnionit bilan asoratlangan homiladorlar, 20 tasi esa qog'onoq suvi ketgan homilador ayollar. Ikkinchi nazorat guruhida esa 30 ta sog'lom homiladorlar bo'lib,shulardan 13 tasi homiladorlikni normal fiziologik o'tkazayotganlar,17 tasi tug'ruq boshlangan ayollar.

Homila atrofida suv yig`ilishi homiladorlikning ertra muddatlaridan boshlanadi. Bu suv homila qobiqlari va homila terisidan ajralgan ter suvidan, homila ajratadigan peshob va uning o`pkasidan ajraladigan suyuqlikdan tashkil topadi.

Muddatiga yetkazilgan homiladorlikda homila qobig`ining tug`ishdan oldin yorilishi (HQTY)- homiladorlikning 37 haftasida va undan yuqori muddatda yuz beradi. Yangi tug`ilgan chaqaloqlar o`limining uchta sababi HQMTY bilan bog`liq: chala tug`ilganlik, sepsis va o`pka gipoplaziyasi. Bachadon ichi infeksiyasi bor ayollar infeksiyasi bo`lmagan ayollarga qaraganda ertaroq tug`adilar, sepsis bilan tug`ilgan bolalarda esa o`lim darajasi sepsissiz tug`ilganlarga qaraganda 4 barobar yuqori. Bundan tashqari, ona uchun ham xorioamnionit rivojlanish xavfi yuzaga keladi. [1]

Dunyo bo`yicha so`ngi yillarda septik va infeksion asoratlarning ko`payib borishi akusherlik sohasida chuqur ilmiy izlanishlar olib borilishi talab etilayotgan dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Jahon sog`liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma`lumotlariga ko`ra qog`onoq suvining tug`ruqdan oldin ketish asorati uchrash darajasi 2,7-19 % ni tashkil etmoqda. [2].

Bunday hollarda tug`ruq davrida va tug`ruqdan keyingi davrda onada yiringli - septik asoratlarning rivojlanishi, tug`ruq dardlari anomaliyalari va homilaning bachadon ichi infitsirlanishi kabi asoratlar rivojlanishi mumkin.Bundan tashqari ba`zi hollarda tug`ruq induksiyasining samarasiz bo`lishi jarrohlik aralashuvlar chastotasining ortishiga olib keladi.Ko`pincha amnion pardaning tug`ruqdan oldin yorilishi homiladorlik hamda tug`ruqning normal kechishiga salbiy ta`sir ko`rsatadi va tug`ruqning birinchi dardi latent va faol fazasining cho`zilishi, homila gipoksiyasining rivojlanishi,ona va homilada infeksiya rivojlanishi kabi asoratlarga olib kelishi mumkin. [3].

Aholiga tibbiy xizmat ko`rsatish darajasini yangi bosqichga ko`tarishda "...ixtisoslashtirilgan tibbiy xizmat ko`rsatish qulayligi hamda sifatini oshirish, tez va shoshilinch tibbiy yordam tizimini yanada isloh qilish, nogironlikni oldini olish..." [4] ga qaratilgan muhim vazifalar belgilangan.Ushbu vazifalarni amalga oshirishda xorioamnionitning rivojlanish patogenezi va immunologik mexanizmlarni hisobga olgan holda ushbu asorat kelib chiqishining oldini olish va tashxislash usullari

samaradorligini oshirish, zamonaviy tibbiy xizmat ko`rsatish darajasini yangi bosqichga ko`tarish, zamonaviy texnologiyalarni qo`llash usullarini takomillashtirish orqali kasallik asoratini kamaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.[5]. Xorion plastinkasining infiltratsiyasi va neytrofillar yengil xorioamnionit diagnostikasida muhim ahamiyat kasb etadi. Keyinchalik esa og'ir xorioamnionit subamniotik to'qimalarni o'z ichiga oladi va homila membranasida nekroz yoki xo'ppoz shakllanishi mumkin.[6].

Og`ir xorioamnionit kindik qon tomirlari (homilaning yallig'lanish hujayralari tufayli) va juda og'ir bo'lsa, funisit (kindik tizimchasidagi biriktiruvchi to'qimalarining yallig'lanishi) ga ham olib kelishi mumkin.[7].

Xorioamnionit odatda bakteriyalarning qindan bachadonga ko'tarilishi oqibatida kelib chiqadigan infektsiyadan kelib chiqadi, ammo bu muddatidan oldin yoki uzoq muddat davom etishi bilan ham bog'liq. [8].

Bu prostaglandin va metalloproteazning ko'payishini keltirib chiqaradigan turli xil yallig'lanish signalizatsiya molekulalarini chiqarish uchun yallig'lanish reaktsiyasini keltirib chiqaradi. Ushbu moddalar bachadonning qisqarishiga va bachadon bo'yni yupqalanishiga yordam beradi, bu esa erta tug'ilishni keltirib chiqaradi.[9].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muxammedxanova Sh.T., Abduraimov T.F. Shoshilinch akusherlik yordami 2019- yil Toshkent 146-b

2. JSST ma`lumotlari 2018-yil

3. Бощкова М.Е. Хориоамнионит/ Бощкова М.Е., Постникова В.В., Кудряшова О.А.// журнал интернаука 2019.-N 28(110)-P.10-11.

4. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti 2017- yil 7-fevraldagi PF- 4947 – son “O`zbekiston Respublikasi yanada rivojlantirish bo`yicha harakatlar strategiyasi to`g`risida”gi farmoni

5. Toshiyeva I.I. Buhoro aftoreferat

6. 15. Kim CJ, Romero R, Chaemsaithong P, Chaiyasit N, Yoon BH, Kim YM (oktyabr 2015). "O'tkir chorioamnionit va funisit: ta'rifi, patologik xususiyatlari va klinik ahamiyati". Amerika akusherlik va ginekologiya jurnali. 213 (4 ta qo'shimcha): S29-52. doi:10.1016 / j.ajog.2015.08.040. PMC 4774647. PMID 26428501.Entsiklopediya site:uz.wikihre.ru

7. Tita AT, Andrews WW (iyun 2010). "Klinik chorioamnionit diagnostikasi va boshqaruvi". Perinatologiya klinikalari. 37 (2): 339–54. doi:10.1016 / j.clp.2010.02.003. PMC 3008318. PMID 20569811.Entsiklopediya site:uz.wikihre.ru

8. Cheng YW, Delaney SS, Xopkins LM, Caughey AB (Noyabr 2009). "Tug'ilishni boshdan kechirayotgan ayollarda tug'ilishning birinchi bosqichi

davomiyligi, tug'ilish usuli va perinatal natijalar o'rtasidagi bog'liqlik". Amerika akusherlik va ginekologiya jurnali. 201 (5): 477.e1-7. doi:10.1016 / j.ajog.2009.05.024. PMID 19608153Entsiklopediya site:uz.wikihre.ru

9. Galinsky R, Polglase GR, Hooper SB, Black MJ, Moss TJ (2013). "Chorioamnionitning oqibatlari: erta tug'ilish va rivojlanishga ta'siri". Homiladorlik jurnali. 2013: 412831. doi:10.1155/2013/412831. PMC 3606792. PMID 23533760.Entsiklopediya site:uz.wikihre.ru

O‘ZBEKISTONDA MUSTAQILLIKNI DASTLABGI YILLARIDA YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATINI AMALGA OSHIRILISHI

Sardor Mirzaxalov
Namangan chet tillar instituti ”Sharq tillari, gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya” kafedrasi mudiri tarix fanlari boyicha PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada mustaqillikni dastlabgi yillarida Yoshlar masalasiga oid ishlab chiqilgan qonunlar, vazirlar mahkamasi qarorlari va ularni ijrosiga qaratilan ishlarni tarix nuqtai nazaridan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, yoshlat tadbirkorligi, tashabbus, kichik biznes.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlar masalasiga alohida g‘amxo‘rlik ko‘rsatilib, mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab yoshlar masalasiga oid islhotlar izchil amalga oishirilib kelinmoqda. Ushbu siyosatning mazmuni, asosiy yo‘nalishlari, yoshlarga beriladigan siyosiy-huquqiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy kafolatlar O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Qonunlari, Prezident Qarorlari, Farmonlari, Vazirlar Mahkamasining Qarorlari va Farmoyishlarida ifodalangan.

O‘zbekistonda yoshlar masalasiga qaratilgan davlat siyosatning amalga oshirishning asosiy yo‘nalishlari 1991-yil 20-noyabrda qabul qilingan “O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”gi Qonunda belgilab qo‘yilgan. Ushbu Qonun yoshlar tadbirkorligini amalga oshirishga qaratilgan tashkiliy ishlarni ham ko‘zda tutadi[1].

O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosati o‘ziga xos quyidagi qoidalarga asoslanadi:

1. Millati, irqi, tili, dini, ijtimoiy mavqei, jinsi, ma’lumoti va siyosiy e’tiqodidan qat’i nazar yoshlar to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish.

2. Yoshlarni huquqiy va ijtimoiy jihatdan himoya qilish.

3. Yoshlarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari doirasida yoshlar manfaatlarini amalga oshirish yo‘llarini erkin tanlab olishlariga kafolat berish.

4. Jamiyatni rivojlantirishda, mamlakat yoshlari hayotiga doir islohotlar va loyihalarni ishlab chiqish hamda ro‘yobga chiqarishda ularning bevosita ishtirok etishi.

5. Huquq va burchlarning erkinlik va fuqarolik mas’uliyatining birligini ta’minlash.

[1] Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги Қонуни // Халқ сўзи, 1992. 8 январь.

Qonunning asosiy tamoyillari demokratik ruhda bo'lib, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bilan birga, teng huquqliligini ham davlat kafolatlaydi. Bu esa yoshlarni dini, irqi, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar kelajakka ishonch bilan qarashiga olib keldi. Ushbu qonun asosida yoshlar tadbirkorligiga imtiyozlar taqdim etildi. Imtiyozlar olish imkoniyatiga esa, ishlab chiqarish jarayonlari yoshlar uchun mo'ljallangan firmalar, kichik tadbirkorlik subyektlari va boshqa shunga o'xshash xususiy subyektlar ega bo'ldi. Ushu davrda yoshlar tadbirkorligi tushunchasiga davlat idoralari xodimlari va xalq orasida hali aniq bir to'xtamlar bo'lmagan.

Mamlakatda tadbirkorlikni rivojlantirish va sohaga yoshlarni jalb qilishga e'tibor hamisha katta bo'lgan. Ushbu maqsadni amalga oshirishda davlat siyosatida alohida dasturlar asosida ish olib borildi. 1995-yil 28-avgustda Vazirlar Mahkamasi tomonidan "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash davlat dasturi to'g'risi"da 344-sonli qarori qabul qilindi[2]. Dasturning asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

aholining keng tabaqalarini, xususan yoshlarni bozor faoliyatiga olib kirish, boqimandachilik, iste'molchilik psixologiyasini bartaraf qilish, tadbirkorlik, xususiy biznes bilan faol shug'ullanish istagi "kasalligini" yuqtirish;

qishloq xo'jaligi qayta qurilayotganligi munosabati bilan ishsiz qolayotgan kishilarni, birinchi navbatda yoshlarni ish bilan band qilish maqsadida qishloqda yangi ish o'rinlari yaratish;

qishloqda bozor munosabatlari va infrastrukturani jadal rivojlantirish, raqobatni rivojlantirish uchun sharoitlarni tashkil etish;

xizmatlar hajmini, ayniqsa, bank, auditorlik, konsalting, vositachilik faoliyati bilan bog'liq ilm-fanni ko'p talab qiladigan xizmatlar hajmini keskin oshirish[3].

Dastur asosida yoshlarning biznes tashabbuslari har tomonlama qo'llab-quvvatlandi, iqtisodiyotdga bozor qonuniyatlari kirib kelish jarayoni aholining keng tabaqalari tomonidan amalga oshirildi. Dasturning to'rtta qismi – yoshlar orasida tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish, ayniqsa, qishloqda jadal rivojlantirish va faoliyat ko'rsatishi uchun umumiy bozor qonuniyatlari va sharoitlarini yaratish, biznes tashabbuslarni davlat tashkilotlari tomonidan himoyalash chora-tadbirlari, moliyaviy ko'mak va tashkiliy ishlar qismlarini o'z ichiga oladi.

Dastur ijrosini ta'minlash maqsadida viloyat hokimliklarining qarorlari va ushbu qaror asosida tuman va shahar hokimlari qarorlari qabul qilindi. Xususan, Andijon viloyat hokimining 1995-yil 16-oktyabrda 250-sonli qarori asosida viloyat dasturi tasdiqlandi[4].

[2] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining " O'zbekiston Respublikasi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi 344-son qarori // https://lex.uz/docs/470217.
[3] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining " O'zbekiston Respublikasi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi 344-son qarori //https://lex.uz/docs/470217
[4] Andijon viloyati davlat arxivi (AVDA) M.734-fond, 1-ro'yxat, 428-ish, 1-varaq.

Dasturning ijrosi natijasida 1996-yilga kelib viloyatda 7128 ta tadbirkorlik subyektlari davlat ro‘yxatidan o‘tkazildi. Shundan, o‘rtacha arifmetik hisobda 35 foizi yoshlar tadbirkorligidir. Andijon va Shahrixon shaharlari hamda Andijon, Baliqchi, Izboskan, Paxtaobod, Xo‘jaobod tumanlarida dasturning ijrosini faol amalga oshirdi[5].

Dasturni amaliyotga tatbiq etish hamda yoshlarni xususiy mulkka bo‘lgan qiziqishini ortirish maqsadida Andijon viloyatining o‘zida ko‘chmas mulk obyektlarini sotishga mo‘ljallangan 27 ta idora tashkil etildi, aksiya bozorini rivojlantirsh uchun esa 9 ta agentlikning ish faoliyati yo‘lga qo‘yildi[6].

Andijon viloyatida 1996-yilning birinchi yarim yilligida ko‘chmas mulk obyektlarini auksion va birjalar orqali sotish yo‘li bilan tadbirkorlik subyektlariga 40 ta qurilishi bitmagan obyektlar mulk sifatida rasmiylashtirib berildi. Natijada, 6959,4 ming so‘mlik ishlar amalga oshirildi[7].

1996-yilning oxiriga kelib, viloyatda tadbirkorlarning jadallashgani ko‘zga ko‘rina boshladi. Masalan, viloyat tadbirkorlari “Tashabbus” ko‘rik tanlovida faol qatnashib, Andijon viloyatdagi “Bek” xususiy firmasi respublikada 3-o‘rinni egalladi[8]. Demak, bu davrda tadbirkorlik faoliyatini rivojlanish davlat siyosatida ustuvorlik kasb etgan. Qolaversa, yangi mustaqillikka erishgan yosh davlat oldida aholi, ayniqsa, yoshlarni ish bilan ta’minlash muammosini bartaraf etishda samarali yo‘l sifatida qaralgan.

1996-2001-yillar mobaynida Yoshlar tashkilotlari hamda jamg‘armalari asosida yoshlar tadbirkorlik faoliyatinini tashkil etishda yuqoridagi qonunlar ko‘magida amalga oshirilib kelindi. 2001-yilga kelib esa yoshlar sohasida katta bir harakat vujudga keldi, ya’ni “Kamolot yoshlar ijtimoiy harakati”. Ushbu tashkilot keyingi yillarda yoshlar masalasida davlat siyosatini har tomonlama amalaga oshirishga ko‘maklashdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sadullaevna, Abdurasulova Umida. "MODERN METHODS AND TECHNOLOGIES FOR DETERMINATION OF MORPHOLOGICAL COMPETENCE EFFICIENCY." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8.9 (2020)

2. Абдурасулова, Умида. "O‘QUVCHILARDA MORFOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH." ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ SI-2№ 1 (2020).

[5] AVDA M.734-fond, 1-ro’yxat, 428-ish, 1-varaq.
[6] AVDA M.734-fond, 1-ro’yxat, 428-ish, 2-varaq.
[7] AVDA M.734-fond, 1-ro’yxat, 428-ish, 3-varaq.
[8] AVDA M.734-fond, 1-ro’yxat, 428-ish, 6-varaq.

3. Abdurasulova, Umida Sadullayevna. "WAYS OF IMPROVING MORPHOLOGICAL COMPETENCE." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 1.3 (2019): 356-369.

4. Abdurasulova, Umida Sadullayevna. "INNOVATIONAL APPROACH TO IMPROVE MORPHOLOGICAL COMPETENCE." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 1.7 (2019): 266-270.

5. Baqoyev, Navrozjon. "O'ZBEK TILIDAGI "QO'L" SO'ZI VA U QATNASHGAN IBORALAR SEMANTIKASI" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 3, no. 2, 2023, pp. 414-417.

6. Bakoev, Navruzjon, and Mushtariybonu Abdumutalova. "YAPON TILIDAGI KANSAI SHEVASI VA O 'ZIGA XOSLIGI." Interpretation and researches 1.17 (2023).

7. Bakoev, Navruzjon, and Shirin Yuldasheva. "YAPONIYA TA'LIM TIZIMI." Interpretation and researches 1.17 (2023).

8. Bakoev, Navruzjon, and Shohruhjon Ravshanov. "YAPON TILIDAGI IYEROGLIFLAR." Educational Research in Universal Sciences 2.16 (2023): 84-87.

9. Bakoev, Navruzjon, and Feride Sheraliyeva. "YAPONIYA TURIZM SOHASI VA RIVOJLANISHI." Interpretation and researches 1.18 (2023).

10. Kholmatova Saida Vokhobjonovna. (2023). PECULIARITIES OF PEDAGOGICAL VIEWS IN THE WORKS OF ISHAQ KHAN IBRAT. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 8(11), 156–159. Retrieved from

11. Абдухоликова, Насиба Алижановна. "ТАЛАБА ЁШЛАРНИНГ ИНТЕРНЕТ ҚАРАМЛИГИНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ТАЪЛИМ МАЪРИФАТИ" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 2, no. 6, 2022, pp. 403-408.

12. Шарофиддинов, M. M. (2016). Progressive Features of Railway Transport in the Independence Years. *Молодой ученый*, (12), 715-717.

13. Шарофиддинов, M. M. (2016). The history of Uzbekistan air transport. Молодой ученый, (9), 959-961.

14. Mirzakhalov, Sardorbek. (2021). SOCIO-DEMOGRAPHIC IMAGE OF UZBEKISTAN (on the example of the regions of the Fergana Valley, 1991-2021). Конференции. 10.47100/conferences.v1i1.1278

15. MIRZAXALOV, SARDORBEK. ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN GOVERNING SMALL BUSINESSES AND YOUTH ENTREPRENEURS. 2021

16. Sobirova, Nasiba. "TA'LIM JARAYONINI RAQAMLASHTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI." Interpretation and researches 1.18 (2023).

17. Абдухоликова, Насиба Алижановна. "ТАЛАБА ЁШЛАРНИНГ ИНТЕРНЕТ ҚАРАМЛИГИНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ТАЪЛИМ МАЪРИФАТИ" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 2, no. 6, 2022, pp. 403-408.

ILK O'RTA ASRLARDA XORAZM TARIXSHUNOSLIGINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Rustam Ne'matov
Guliston davlat universiteti Tarix kafedrasi o'qituvchisi
r.nematov60@gmail.com

Annotatsiya: VI–VIII asrlarda Xorazm vohasida kechgan ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy jarayonlar tarixining o'zbek davlatchiligi tarixida tutgan o'rni, shuningdek, Markaziy Osiyo va unga qo'shni hududlarda yirik saltanat sifatida bilingan Turk xoqonligi (552-744) va uning tarkibiy bir qismi bo'lmish Xorazm tarixi bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar ilmiy jihatdan tahlil etiladi.

Kalit so'zlari: Xorazmshohlar, ellinizm san'ati, xorazmlik haykaltaroshlar, sopol haykalchalar, buddaviylik dini, Elxaras yodgorligi.

ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИОЛОГИИ ХОРАЗМА В РАННЕМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Рустам А.Неъматов
Преподаватель Кафедра истории Гулистанский государственный университет
r.nematov60@gmail.com

Аннотация: Роль общественно-политических и этнокультурных процессов в Хорезмском оазисе VI-VIII веков в истории Узбекской государственности, а также Турецкого ханства (552-744 гг.), известного как крупное царство в Средней Азии и соседние регионы и его составные части. Научно проанализированы исследования, проведенные по истории Хорезма.

Ключевые слова: Хорезмские цари, эллинистическое искусство, хорезмийские скульпторы, керамические статуэтки, буддийская религия, памятник Эльхарасу.

SPECIFIC ASPECTS OF KHORAZM HISTORIOLOGY IN THE EARLY MIDDLE AGES

Abstract: The role of the socio-political and ethno-cultural processes in the Khorezm oasis in the VI-VIII centuries in the history of Uzbek statehood, as well as the Turkish khanate (552-744), known as a large kingdom in Central Asia and

neighboring regions, and its constituent parts The researches carried out on the history of Khorezm are scientifically analyzed.

Key words: Khorezm kings, Hellenistic art, Khorezm sculptors, ceramic figurines, Buddhist religion, Elkharas monument.

INTRODUCTION/ ВВЕДЕНИЕ/KIRISH. Ilk o'rta asrlar, xususan, VI – VIII asrlarda Xorazm vohasida kechgan ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy jarayonlar tarixi o'zbek davlatchiligi tarixining nisbatan kam yoritilgan masalalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bu davrda Markaziy Osiyo va unga qo'shni hududlarda yirik saltanat sifatida bilingan Turk xoqonligi (552-744) va uning tarkibiy bir qismi bo'lmish Xorazm tarixi bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar nihoyatda kamchilikni tashkil qiladi.

METHODS/ МЕТОДЫ / TADQIQOTNING USULLARI. Tadqiqotning metodologiyasi analiz va sintez, tadrijiylik, tarixiy-qiyosiy, ob'ektivlik, davriy-muammoviy va retreospektiv tahlil etishga asoslanadi. Ilk o'rta asrlarda Xorazm Choch, O'tror, Farg'ona, Sug'd, Ustrushona, To'xoriston, Marv kabi O'rta Osiyodagi o'nlab voha hukmdorliklaridan biri bo'lib, o'z geografik joylashuviga ko'ra Amudaryoning quyi havzasida hududlarni o'z ichiga olib, bu yerda mintaqaning boshqa hukmdorliklaridan farqli bir siyosiy vaziyat hukm surgan. Ya'ni, Xorazm o'zaro bir-biriga qo'shni va hududlari bir-biriga tutashib ketgan Choch, Farg'ona, Ustrushona va Sug'ddan farqli o'laroq atroflari asosan bepoyon cho'llarlardan iborat bo'lib, o'z ichki boshqaruvida ham birmuncha erkinlikka ega siyosiy tuzilma sifatida o'zini namoyon qiladi. Bu holat Xorazm vohasida Eftaliylar va Turk xoqonligi davrida ham saqlanib qoladi. Ayniqsa, Xorazmning Eftaliylar davlati tarkibida bo'lgan yoki aksincha ekanligi masalasi bugungacha to'laqonli aniqlanmagan. Turk xoqonligi davrida esa Xorazm xoqonlik tarkibida bo'lganligini tasdiqlaydigan anchagina yozma materiallar mavjud. G'arbiy Turk xoqonligi davrida Xorazmda mavjud bo'lgan ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy holat bo'yicha maxsus tadqiqotlar olib borilmagan. Faqat ayrim tadqiqotchilar ilk o'rta asrlar yoki islomdan avvalgi mintaqa tarixini yoritish mobaynida masalaga qisqacha to'xtalib o'tishgan.

RESULTS/ РЕЗУЛЬТАТЫ/ NATIJALAR.Ilk o'rta asrlarda Xorazmning ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy hayoti bo'yicha ilk ilmiy izlanishlar XIX asrning oxirgi choragi – XX asr boshlariga tegishlidir. Jumladan, V.V.Bartold "Islom ensiklopediyasi"ga yozgan maqolalaridan birini "Xorazmshohlar" deb nomlangan maqolasida[1] va E.Shavann 1903 yilda nashr qilingan «G'arbiy Turklarga doir hujjatlar» nomli monografiyasida Xorazm tarixiga ham birmuncha to'xtalib o'tgan[2]. Keyinchalik esa Y.Markvart Xorazmdagi mahalliy sulola – Xorazmshoxlarlarga anchagina e'tibor qaratadi[3]. Xorazmda turkiylar tarixi bo'yicha bir qator fikrlar Z.V.To'g'on asarlarida o'z aksini topgan[4].

Xorazm tarixining qadim va ilk o‘rta asrlar davri tarixini sinchiklab o‘rganish XX asrning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri kelib, sovet taqdqiqotchilari S.Tolstov, Ya.G‘ulomov, O.I.Smirnova, V.A.Livshits, A.V.Gudkova, V.I.Vaynberg va boshqalar qadimgi Xorazm shahar qoldiqlaridan topilgan arxeologik topilmalar bo‘yicha izlanishlar olib borishdi[5].

Istiqlol yillarida qadimiy Xorazm hukmdorligining o‘tmish tarixi moddiy madaniyat asosida o‘rganib ommalashtirishda o‘zbekistonlik bir qator olimlarning u yoki bu darajada hissasi bor. Jumladan, A.Asqarov[6], V.N.Yagodin[7], E.V.Rtveladze[8], A.Sagdullayev[9], M.Qdirniyazov,[10] M.Mambetullayev[11], S.Baratov[12] va boshqalarning izlanishlarida Xorazm tarixining ilk o‘rta asrlar davriga ham birmuncha to‘xtalib o‘tilgan. Shuningdek, G‘arbiy Turk xoqonligi davlatchiligi tarixini o‘rgangan G‘.Boboyorov xoqonlik va Xorazm ham bir qator voha hukmdorliklari kabi bir necha usul va vositalar orqali boshqarilganini urg‘u bergan[13].

Xorazm tarixi bo‘yicha keyingi yillarda Xorazm va Qorqalpog‘iston viloyatlarida oliy o‘quv yurtlari tarixchi mutaxassislari ham bir qator ilmiy izlanishlarni amalga oshirmoqda[14].

Bugungi kunda Xorazm vohasi tarixi bo‘yicha germaniyalik tarixchi Z.Shtark[15], rossiyalik sug‘dshunos va arxeolog P.B.Lure[16] tomonidan chop etilgan ilmiy monografiya va maqolalar diqqatni jalb qiladi.

DISCUSSION/ ОБСУЖДЕНИЕ/MUHOKAMA.Mustaqillik yillari xalqimizning urf-odatlari, marosimlari, og‘zaki ijodi, ma’naviy qadriyatlarining tiklanishi va yuksalishi davri bo‘lib, ma’naviy madaniyat tarixini o‘rganish dolzarb muammolardan biriga aylandi. Ma’naviy madaniyat tarixining muhim masalalari M.Mambetullayevning umumlashma tadqiqotida o‘z aksini topib, mil. avv. IV – milodiy IV asrga oid Janubiy Xorazmning tasviriy san’ati va yozuv namunalarining mazmun mohiyati ko‘rib chiqilgan[17]. Tadqiqotchi suv va hosildorlik ilohasi Anahitaning terrakota haykalchalari, shuningdek, ot va chavandoz, totemizmga mansub tuya va taka haykalchalarini ta’riflagan. Topilmalar orasida tanasi buqa va odam yuzli tasviridagi “odam-buqa” (“Avesto” da Gavmard) sopol haykalcha diqqatga sazovor bo‘ldi[18]. Ushbu topilmalar Xorazm vohasi qadimgi davr e’tiqodlarini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. O‘tgan asrning 90-yillarida Xorazm arxeologik ekspeditsiyasi xodimlarining monografiyalarida Quyi Amudaryoning so‘l sohil yerlaridagi chorvadorlar madaniyatiga mansub yodgorliklarning o‘rganilishi natijalari ko‘rib chiqilgan[19]. Xiva shahrining 2500 yilligiga bag‘ishlangan monografiyada A.Hakimov va K.Oqilova tomonidan Xorazm vohasining tasviriy va amaliy san’ati tavsif qilindi. Tadqiqotchilar Tuproqqal’ada topilgan haykallarning ishlanishida, majoziy obrazlardan foydalanishda ellinizm san’ati ta’sirini to‘g‘ri ko‘rsatib berib, ammo, obrazlar talqinida “xorazmlik

haykaltaroshlar yunon san’ati talablaridan dadil chekinganlar. Tuproqqal’adagi personajlar qiyofasi ifodasiz va biron-bir individual belgilarni aks ettirmaydi. Bu ko‘chmanchi dasht xalqlari haykaltaroshlik san’atiga xos xususiyat edi” deb yozganlar[20]. Biroq, topilgan loydan ishlangan haykallar, devoriy rangli rasmlarda va turli xil sopol haykalchalar orasidagi qahramonlar va ma’budalar qiyofalarida ko‘chmanchi dasht qabilalari haykaltaroshlik san’atiga xos xususiyatlar deyarli aks yetmagan. Shuningdek, mualliflar Xorazmdagi antik davr devoriy rasmlariga xos mahalliy badiiy maktabining mavjud bo‘lganini ko‘rsatib, bu maktab vakillari yunon va hind-buddaviylik san’ati an’analarini o‘zlarining dunyoni badiiy idrok etishlari bilan uyg‘unlashtirganlarini ta’kidlab o‘tganlar[21]. Tadqiqotchilarning bu xulosasiga qo‘shilish mumkin. Xorazm vohasining o‘rab olgan bepoyon dashtlarda istiqomat qilgan ko‘chmanchi chorvador qabilalari va voha ziroatchilari o‘rtasida qadimdan madaniy-iqtisodiy aloqalar yo‘lga qo‘yilgan, shu bilan birga qadimgi Xorazmning san’ati namunalarida O‘rta Osiyoning janubiy viloyatlari Parfiya, Marg‘iyona, Baqtriyaning badiiy madaniyati bilan aloqadorligi kuzatiladi. Yangi ilmiy ma’lumotlarning kengayib borishi, madaniyat tarixiga oid arxeologik manbalarning davrlashtirish va xronologiya muammosiga aniqliklar kiritilishi natijasida, ma’naviy madaniyat tarixini o‘rganishda tizimli yondoshish muhim masalaga aylandi. XX asrda, jumladan mustaqillik davrining dastlabki yillarida Xorazm vohasining qadimgi va ilk o‘rta asrlar madaniyatiga mansub turli ma’lumotlar arxeologik va manbashunoslik nuqtai nazaridan keng yoritilgan edi. Bunga nisbatan ma’naviy madaniyatning shakllanishi va rivojlanishining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillari, ularning o‘zaro aloqadorligi va ta’siri mavzusi yetarlicha o‘rganilmagan. Bu borada etnik tarixda va aholining turmush tarzida davriy o‘zgarishlarning yuzaga kelishini hisobga olish lozim. Ular ma’naviy madaniyatning turlicha namoyon bo‘lishi, inqiroz holatlariga hamda yuksalishi va yangi asoslarida rivojlanishiga ta’sir qilgan. E.E.Nerazik maqolasida Xorazmning IV – VIII asrlargacha oid siyosiy voqealari qisqa bayon qilingan. Tadqiqotchi e’tiqod bilan bog‘langan inshootlarni ta’riflab, milodiy V – VI asrlarga oid Xorazm vohasidagi yodgorliklarida ayol va erkak kishilar terrakotalari, ma’budalar sopol haykalchalarining kam miqdorda topilganligiga o‘z e’tiborini qaratdi[22]. E.E.Nerazik S.P.Tolstovning VII – VIII asrlarda Xorazmda xristian dinining yoyilishi haqidagi fikr-mulohazalarni qayd etib, Mizdahkonda topilgan sakkizta ossuariylarning sirtida hoch, yulduzlar va barglar tasvirlari, VII asr oxiri yoki VIII asrning boshlariga oid tangadagi tasvirda hukmdorning tojida hoch belgisini mavjudligiga asoslanib, Xorazmga arablar yurishlari arafasida xristian dinining kirib kelishi, bu dinning ayrim mahalliy hukmdorlar tomonidan qabul qilinishi ehtimoldan holi emas, aksincha O‘rta Osiyoning janubiy viloyatlarida, misol uchun Tohariston singari, Xorazmda buddaviylikning tarqalishi to‘g‘risida ishonchli ma’lumotlar yo‘q, deb yozadi[23].

Buddaviylik dini keng yoyilgan Marg'iyona, Baqtriya – Toxariston, So'g'd, Farg'ona vodiysi hududlariga nisbatan Xorazmda bu din ta'limoti tarqalmaganiga o'xshaydi. Quyi Amudaryo yerlarida arxeologik tadqiqotlar 75 yildan ziyod davr mobaynida davom etmoqda, ammo buddaviylik diniga oid bironta – bir ibodatxonaning qoldiqlari hanuzgacha topilmagan. XX asrning oxirlari nashrlaridagi K.Abdrimovning maqolasida Xorazm arxeologik obidalarining qurilishidagi geometrik, me'moriy, mexanik va geografik xususiyatlarni ochish, ularning astronomik funksiyalarni isbotlash muhim vazifa sifatida talqin qilindi[24]. Ushbu vazifa Xorazm vohasida qadimdan aniq fanlar tizimining rivojlanishi, astronomiya, matematika, geometriya fanlari xo'jalikda, me'morchilik va hunarmandchilikda tayanch amaliy o'lchov, kuzatish mezonlari xususiyatlarini arxeologik ma'lumotlari asosida o'rganishni taqozo etadi. 2001 yilda chop etilgan L.M.Levinaning monografiyasida 1973-1975 yillari Elxarasda amalga oshirilgan tadqiqotlarning natijalari umumlashtirildi. Muallifning yozishicha, Elxaras yodgorligining saroy va ibodatxonasida mil. avv. V asr oxiri – IV asr boshlariga oid O'rta Osiyoda eng qadimgi loydan yasalgan haykallarning parchalari topildi [25]. E.E.Nerazik tomonidan yaratilgan va 2013 yilda nashr etilgan monografiya muhim ahamiyat kasb etdi. Muallif 1952-1990 yillarda Xorazm vohasidagi milodiy IV – VIII asrlarga oid yodgorliklarning o'rganilishi natijalarini umumlashtirib, tizimli yondashuvdan foydalangan. E.E.Nerazik arxeologik, etnografik, yozma va numizmatika manbalariga asoslanib, Janubiy Orolbo'yida ilk o'rta asrlarning etnik jarayonlari va siyosiy tarix voqealari, iqtisod va Xorazm jamiyatining ijtimoiy tizimi, shaharlar va uy-qo'rg'onlar kabi masalalar bilan bir qatorda dastlab ilk o'rta asrlarga oid e'tiqod inshootlari muammosini tahlil qildi[26]. Mazkur monografiyaning e'tiborli tomoni shundaki, ilgari yillarda Xorazm vohasi ilk o'rta asrlarning e'tiqod inshootlari va e'tiqodlarga oid buyumlar yetarlicha o'rganilmagan bo'lib, ma'naviy madaniyat tarixiga doir ayrim muhim savollar ochiq qolgan edi. Xorazm O'zbekiston davlatchiligi tarixida mavzusiga bag'ishlangan monografiyada A.A.Hakimov Xorazm madaniyati va san'atining qadimdan VIII asrga qadar rivojlanishi xususiyatlarini ko'rib chiqdi. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, qadimgi Xorazm tasviriy san'atida mahalliy diniy – afsonaviy tasavvurlar bilan bog'liq inson qiyofalari, hayotiy va afsonaviy shakllar, turli mavzular va belgilar tasvirlangan, shu bilan birga, Old Osiyo va Qadimgi Yunoniston dini hamda san'atida bir qator tasvirlarning o'xshashlari bo'lgan[27].

CONCLUSION/ ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA. Xorazm vohasining qadimgi va ilk o'rta asrlar ma'naviy madaniyatini tahlil qilishda avvalgidek arxeologik, yozma manbalar va etnografik ma'lumotlar asosiy axborot manbai sifatida xizmat qilgan. Ular yuksak madaniyat namunalarini va madaniy merosni o'rganish hamda targ'ib qilish jarayonida dolzarb ahamiyatga ega.

REFERENCES/ СПИСОК ИСТОЧНИКОВ/ ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Бартольд В. В. Статьи из “Энциклопедии Ислама” / Сочинения. Т. II. Ч. 2. – М.: Наука, 1964. – С. 497.
2. Chavannes E. Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux ... – P. 140.
3. Markwart J. Wehrot und Arang. Untersuchungen zur mythischen und geschichtlichen Landeskunde von Ostiran. – Leiden, 1938; Marquart J. Eranshahr nach der Geographic des Ps. Moses Xorenaci. – Berlin, 1901.
4. Togan A. Z. V. Umumi Türk Tarihine Giriş. 3. Baski. – Istanbul, 1981.
5. Толстов С. П. Древний Хорезм: Опыт историкоархеологического исследования. – М.: Издание МГУ, 1948;Гулямов Я. История Оорошения Хорезма. – Т., 1957; Смирнова О.И. Очерки из истории Согда. – М., 1970. – С. 9-10; Лившиц В.А. Глава шестая. Документы / в книге Топрак-кала. Дворец. – М., 1984. – С. 251-252; Гудкова А.В. Ток-кала. Т.: Наука, 1964; Вайнберг В.И. Монеты древнего Хорезма. М.: Наука, 1977.
6. Асқаров А. Қадимги Хоразм тарихига доир баъзи бир масалалар // Ўзбекистон этнологияси: янгича қарашлар ва ёндашувлар. – Т., 2004. – Б. 76-84.
7. Ягодин В.Н., Ходжаев Т.К. Миздакхон. – Т., 1977.
8. Ртвелдзе Э.В. Государственное объединение “Большой Хорезм» - миф, созданный учеными или исторической реальность? // Хорезм в государственности Узбекистан. – Ташкент, 2013. С. 30-44.
9. Сагдуллаев А., Аминов Б., Мавлонов Ў. , Норқулов Н. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. – Т.: Академия, 2000.
10. Кдырниязов М. Городская культура средневекового Хорезма. – Самарканд, 2007.
11. Мамбетуллаев М.М. Хумбузтепе – керамичекий йентр южного Хорезма // Вестник ККО АН РУз. – Нукус, 1976.
12. Баратов С.Р., Рахманов У.В. Новый храмовый комплекс античного и раннесредневекового времени на юге Хорезма // Традиции Востока и Запада в античной культуре Средней Азии. – Т., 2010. – С. 102-105.
13. Бобоёров Ғ. Турк хоқонлигининг Мовароуннаҳрдаги бошқарув тизими ҳақида // O‘zbekistontarixi. – Тошкент, 2000. – № 4. – Б. 71–79; Ўша муалл. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон ҳудудидаги давлатчиликка доир маълумотлар // Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари. – Т., 2010. – Б.1840;**Ўша муал. Ғарбий Турк хоқонлигининг давлат тузуми. Тарих фанлари док.дисс.автореферати. – Т., 2012. – Б. 41-43**; Бобоёров Ғ. Турк хоқонлиги даврида Хоразм // Хоразм тарихи замонавий тадқиқотларда.

Кўпмуаллифлик илмий монография. Масъул муҳаррир Д. Алимова. – Тошкент-Урганч, 2019. – Б. 47-54.

14. Хоразм тарихи замонавий тадқиқотларда. Кўпмуаллифлик илмий монография. Масъул муҳаррир Д. Алимова. – Тошкент-Урганч, 2019.

15. Stark S. Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historischeStudien. – Wiesbaden, 2008.

16. Lurje P. Personal names in Sogdian texts in Iranisches Personennamenbuch 2. Mitteliranische Personennamen 8. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

17. Мамбетуллаев М. История и культура Южного Хорезма античной эпохи (города и поселения в IV в. до н.э. – IV в.н.э.): Автореф. дисс. ...доктор. ист. наук. – Ташкент: Институт истории АН РУз, 1994. – 62 с.

18. Мамбетуллаев М. История и культура...С. 45-49.

19. Яблонский Л.Т. Саки Южного Приаралья (археология и антропология могильников). – М.: Институт археологии РАН, 1996. – 184 с.; Вайнберг Б.И. Этногеография Турана в древности. VII в. до н.э. – VIII в. н.э. – М.: ИВЛ РАН, 1999, –359 с.

20. Хакимов А., Оқилова К. Тасвирий ва амалий санъат// Хива. Минг гумбаз шаҳри. – Тошкент: Шарқ, 1997. – Б. 77.

21. Хакимов А., Оқилова К. Тасвирий ва амалий санъат...Б. 78

22. Неразик Е.Е. Хорезм в IV – VIII вв.//Средняя Азия и Дальний Восток в эпоху средневековья. Средняя Азия в раннем средневекоовье. – М.: Наука, 1999. – С. 30-49.

23. Ўша асар.

24. Абдримов К. Қадимги Хоразм илмий мактабининг бош астроархеологик мезонлари//ИМКУ. – Самарқанд, 1999. Вып. 30. – Б. 123-125.

25. Левина Л.М. Древнехорезмский памятник – Елхарас. – М.: Институт этнологии и антропологии РАН, 2001. – 85 с.

26. Неразик Е.Е. Формирование раннесредневекового общества в низовьях Амударьи. – М.: Гриф и К., 2013. -374 с.

27. Хакимов А.А. Особенности развития культуры и искусства Хорезма с древности до VIII века// Хорезм в истории государственности Узбекистана. – Ташкент, 2013. – С. 272-283.

28. НЕЪМАТОВ, Р. (2023). ХОРАЗМ АФРИҒИЙЛАР СУЛОЛАСИ–ТУРК ХОҚОНЛИГИ СИЁСИЙ АЛОҚАЛАРИ. *Journal of Fundamental Studies*, *1*(7), 16-23.

29. Неъматов, Р. (2023). ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМДА КЕЧГАН ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб*

муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., *3*(6), 14-23.

30. Nematov, R. A., & Almanov's, Q. O. (2022). THE ROLE OF HISTORICAL SOURCES IN THE STUDY OF THE HISTORY OF THE TURKISH EMPIRE. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, *2*(10), 25-31.

31. Неъматов, Р. (2023). Илк ўрта асрлар Хоразм тарихшунослигининг бугунги ҳолати. *Марказий Осиё тарихи ва маданияти*, *1*(1), 122-125.

32. Obid, N., Samandar, K., & Rustam, N. (2023). THE EMERGENCE OF A STATE SYSTEM IN THE LOWER SYRDARYA REGION. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, *3*(3), 68-75.

THE IDEAL OF HARMONY AND CHALLENGES IN THE UNIFICATION OF DOCTRINES OF SOCIAL ORDER

Shahobjon Kubatov
Doctor of Philosophy (PhD)
shahobjon.k1995@gmail.com

Abstract: The article touches on the concept of harmony in the context of various doctrines of the welfare state. It analyzes the historical development and evolution of ideas seeking to achieve social harmony through the establishment of social public policies. The focus is on the problem of synthesizing these doctrines and their applicability in the modern world. The article offers an overview of the main approaches to combining various doctrines in search of a balance between social justice, economic efficiency and sustainable development of the state. The key aspects of the contradictions and possible solutions for the synthesis of these doctrines are analyzed in order to achieve harmonious social development.

Key words: social state, harmony, synthesis of doctrines, social justice, economic efficiency, sustainable development, historical perspective, balance of interests, equality, evolution, public welfare, social stability.

Since ancient times, political and legal thought has known three schemes (options) of relations between an individual human personality and human society that resolve this social issue. The first of them is based on the assumption that an individual human personality in its moral and spiritual value is higher than the value of society (later the state). This is social individualism, the origins of which lie in the teachings of the Greek sophists, and its completion in the liberalism and anarchism of bourgeois capitalist culture. The second scheme is social universalism ("communism", "socialism"), the classic example of which was presented in Plato's ideal state (if the state as a whole is happy, then each individual person will be happy) and the classic modern formulation of which, according to scientists, given by K. Marx. The primacy of general interest over private interest can also be traced in the works of Aristotle, Cicero, Thomas Aquinas, Machiavelli, and G. Grotius.

Thus, two states of harmony, previously described by L. von Stein, are presented: the complete disintegration of the personal (state) in the impersonal (society), that is, the private is primary - the general is secondary, and the complete disappearance of the impersonal (society) in the personal (state), accordingly, the primacy of the general over the particular.

Between these two main ideal types of social relations there is a third, mixed type, the premise of which is the equal value of the individual and society (society

and state), and the socio-political task is to achieve a balance between personal and public interests that exist in various specific forms under different socio-economic conditions. conditions and in different historical eras.

It is this third type, in our opinion, that reflects the idea of a social state, resolving the social issue through the harmonization of man and society, private and public interest (society and state).

Here, a social state is a model for building a system of power that, through "consonance", proportionality between the principle of the state and the principle of society, allows the main principle of human society to be realized - the development of a free personality, when the individual does not feel total control from the state (which, in principle, contradicts the state idea, and is connected primarily with the goals of the ruling class), nor loneliness in the market struggle in which the fittest survives. It is in this sense that it is proposed to talk about the sociality of the state, as a special ideal, which is based on the eternal harmony (and not struggle) of two essentially opposite, but united in nature, principles in man - private, selfish, striving for isolation, dominance over oneself similar, expressed in society, and the public, universal, striving for the preservation of the whole, expressed in the state, as two similar, but differently manifesting themselves, phenomena, about the ideal, expressing the state of mutual balance between state and public, between public and private interests.

The origins of this scheme for resolving a social issue, we believe, can already be found in Pythagoras. According to the teachings of Pythagoras, the basis of the world is harmony - the harmony of the celestial spheres. What is called harmony in the world, in the state is manifested in order (consent) based on good laws, in the economy - in the ability to run it well. He based his ideas on the nature of numbers, on their opposites and coincidence in some unity. The idea of opposition is contained primarily in numbers, which form the models according to which, according to Pythagoras, all things are created, for example, "unity" and "many," "even" and "odd," "ultimacy" and "infinity." Pythagoras also saw opposites in other phenomena of the surrounding world, such as: "left" - "right", "straightness" - "curvature", "movement" - "peace", "light" - "darkness", "good" - "evil", etc. However, the coincidence of the named opposites is firm and immutable, their connection is devoid of dynamics and does not reveal interaction: the "even" number does not in any way affect the "odd", "straightness" does not affect the "curvature", etc. d.

A completely different combination of opposites can be observed in Heraclitus in his doctrine of "invisible harmony." Depicting the world as an arena of constant change, constant war and the prevailing chance in it, Heraclitus, emphasizes N.N. Alekseev, at the same time, considers it a certain primordial constancy, conditioned by the Logos underlying it. The world is not only a chaos of destruction and struggle,

but also a certain primordial order, invisible to the naked eye, but contemplated by philosophical speculation. Heraclitus's teaching about "hidden harmony" is ambiguous; it has a logical-dialectical side, a religious-mystical side, and a natural-philosophical-empirical side. This teaching, quite rightly notes N.N. Alekseev, there is that knot in which a number of the most general philosophical ideas are woven into one whole, unwoven into independent threads by the subsequent history of thought. From a logical-dialectical point of view, in the teachings of Heraclitus, there is undoubtedly the germ of the idea of the "unity of opposites," which was developed in detail by Plato, Aristotle, the Neoplatonists and Hegel. From a religious-mystical point of view, in the "invisible harmony" of Heraclitus lies the idea of that final "coincidence of opposites", which stands above all possible definitions and is something "incomprehensible" and cannot be expressed in words. But least of all attention was paid to the fact that the doctrine of "invisible harmony" contains some purely empirical hypothesis that serves to explain a number of phenomena in the world around us. Heraclitus, writes N.N. Alekseev, distinguished two types of harmony - "visible harmony" and "invisible harmony". The first is deception, the second is likened by Heraclitus to the "bow and lyre." "Harmony" visible to the eyes is often illusory: "it often seems that in a given family, in a given state, amazing coherence and harmony of relationships reign, and meanwhile, internal strife is tearing apart these social formations, the fragility of which can be inversely proportional to their external harmony". Only that which is harmonious not in its appearance, but which contains within itself a dynamic system of balance of opposing forces, which is like a bow with a stretched string or a lyre, can exist firmly in the world.

An example of a purely political system of equilibrium of opposing forces can be considered a mixed form of government, for example, polity in Aristotle, the government of the Spartans, established by Lycurgus in the description of Plutarch, Polybius and Machiavelli, a mixture of the three best types of government in Cicero.

The doctrine of a "mixed" form of government was the prototype of the theory of separation of powers, which played an outstanding role in the history of political thought in Western Europe (for example, S.L. Montesquieu).

At the same time, it should be noted that the idea of social harmony of this type was more clearly expressed in ancient Chinese philosophy. Chinese thinkers also believed that everything has two sides. In everything there are two opposing forces, positive and negative, in a certain ratio. When the relationship of forces changes, it causes a change or movement of a thing. The two principles must always maintain proper proportion (harmony). If the measure is not observed, then the balance between them is upset, so that both sides come into conflict and a state of denial begins. When this condition passes, the parties are again assigned some specific

measure of ratio. The state of denial begins in a quantitative manner, and after a certain qualitative change it ends.

Ancient philosophers believed that everything has its own measure and that the best measure is the mean. In particular, Confucianism extended this concept of measure to the sphere of human actions and relationships: "The balance of the wise... is that his soul is always calm and does not passionately express sadness, joy, pleasure, rage." This is called the middle. Showing them in moderation is called harmony. The concept of measure meant such an attitude of a person in which his attitude towards things is built in such a way that he does not avoid things, but does not become dependent on them. A person must constantly pay attention to balance and build his behavior in accordance with this.

The idea of harmony is the leading idea of classical Chinese philosophy, not only in Confucianism, but, according to researchers, also in Taoism. If everything consists of two different elements, if these elements are related to each other and are opposed to each other, and if one can no longer exist without the other, then they must be in harmony or be in organic unity. Thus, order is maintained in the world. If the harmony between these two principles is disturbed, if they are in a state of struggle and harm each other, then chaos reigns in the world.

In modern history, Hegel's views on the interaction of society and the state also clearly show both the logical-dialectical side of the teachings of Heraclitus and the influence of the doctrine of harmony of ancient Chinese thinkers. In describing the relationship between the state and the individual, he made a peculiar transition from the ethical individualism of European ethics of the 17th-18th centuries. to that ethical theory that constitutes a characteristic feature of the ancient Greek spirit with its absolutization of the state as the bearer of the highest moral values. However, making this transition, Hegel, emphasizes N.N. Alekseev, tried to distance himself from theories in which the individual personality is completely dissolved in the social whole, as was the case, for example, with Plato: "Hegel points out that Plato in his project of a perfect state unilaterally singled out the moment of universality and excluded the opposite moment of concrete individuality, that is an independent human personality with all its specific definitions (for example, private property, individual family, etc.) "But, Hegel notes, the coexistence of the interests of the whole and the interests of individual individuals is clearly visible in the modern state. In it, the specific freedom of individuals is partly dissolved in the universality of the state organism, while in part the individual himself recognizes and absorbs this universality, assimilates it as his own property. In addition, the German philosopher, arguing that man as such, the individual as a bearer of human rights, is unthinkable without referring to the category of universality, also rejects the "crude nominalism" of liberals and conservatives.

Despite all this, there is hardly sufficient reason to consider Hegel a consistent supporter of the principle of mixed type harmony. The driving force of development, notes Peter Kozlowski, is the dialectic of negation. Although, as Domenico Losurdo emphasizes, debates about the ontological priority of contradiction or the priority of its removal in Hegelian philosophy were already carried out by the first generation of students and followers of Hegel: criticism or defense of the ontological priority of contradiction already during Hegel's lifetime divided philosophers into supporters and opponents of his system, into rightists and left Hegelians.

In the modern world, the real danger of absolutizing contradiction in political reality is clearly demonstrated by Chang Shen using the example of the Maoist revolution in China, when Mao Zedong, based on his political experience, believed that struggle is more important than harmony, and contradiction is more important than identity.

The concept of the social state of L. von Stein, based on the philosophical system of Hegel, cannot but be close in essence to the third mixed type. The correctness of this statement is confirmed by those basic ideas, the content of which is presented in his theory: ideas about the state and society as two opposing principles of human society, where the principle of the state, consisting in the elevation of all individuals to complete freedom, to complete personal development (common interest, value whole), and the principle of society, which consists in the subordination of some individuals to others, in the improvement of some at the expense of others (private interest, the value of the individual), are directly opposite.

Further, equating harmony with the victory of one of the principles of human society, which, in his opinion, is impossible in one case, and in another is like death, L. von Stein states the necessity for the life of society of a constant struggle between the state and society, thereby creating a certain version of harmony (the constant presence of two principles).

But he was unable to go further than his teacher and develop this thought to the understanding that life requires not struggle, but dynamic interdependence.

The struggle requires constant creative tension and depletes the strength of the fighting parties. Moreover, it can lead to the destruction of one of them. The meaning of the struggle is only to convince people of the dignity and necessity of harmony.

We must understand that a person should not fight with society (or the state) or society with the state, because they are interdependent.

Interpreting the social question as a contradiction between labor and capital, and seeing its resolution through the creation of such conditions so that every person could become an owner, and therefore would provide himself with the opportunity to move from one class (the have-nots - non-owners) to another (the haves - owners),

thereby eliminating the existence of dependent classes, L. von Stein, in our opinion, somewhat simplifies the problem.

Considering the social question as a working question, he himself unjustifiably narrows the ideological meaning of the concept, in particular, covering only the capitalist period, while its main provisions (for example, the development of education, political rights, harmony of interests) can and should be extended to the entire history of statehood.

Moreover, the contradiction between labor and capital is ultimately a contradiction between individuals with their various private interests. Thus, caring about their own interests, none of them thinks about ensuring the interests of the other, much less about developing state (public) interest and preserving state unity.

According to von Stein, the state, having the goal of preserving integrity, while taking into account the individualism of each person, giving the opportunity to non-owner individuals to acquire property with their labor (guaranteeing self-help), resolves the contradiction, reconciling interests. However, this is self-deception.

If in fact the ruling class is against the pure idea of the state, and it is also in power, then how can one expect that through positive law such institutions will be introduced that would allow the poor to become owners. One can, of course, assume that this will be achieved by a monarch who will be above all class interests. But the monarch is not God; he, like everyone else, lives in society, and therefore, to one degree or another, depends on it. Moreover, by raising the dependent class, he thereby defends their private interests, thereby exposing himself to the danger of being overthrown by the ruling class.

List of references:

1. Toynbee, Arnold J. A Study of History. Oxford University Press, 1987.

2. Aristotle. Politics. Translated by Benjamin Jowett, Barnes & Noble Books, 2005.

3. Cicero. On the Commonwealth; and, On the Laws. Translated by James E. G. Zetzel, Cambridge University Press, 1999.

4. Aquinas, Thomas. Summa Theologica. Translated by Fathers of the English Dominican Province, Christian Classics, 1981.

5. Machiavelli, Niccolò. The Prince. Translated by W. K. Marriott, Dover Publications, 1992.

6. Grotius, Hugo. The Rights of War and Peace. Translated by A. C. Campbell, Liberty Fund, 2005.

7. Stein, Lorenz von. History of Socialism and Social Movements. Adamant Media Corporation, 2001.

8. Pythagoras. The Golden Verses of Pythagoras. Translated by A. E. Mander, Red and Black Publishers, 2009.

9. Alekseev, N. N. Introduction to the Philosophy of Law. Progress Publishers, 1983.

10. Heraclitus. Fragments. Translated by Brooks Haxton, Penguin Classics, 2003.

11. Plato. The Republic. Translated by Allan Bloom, Basic Books, 2016.

12. Lycurgus. Lives. Translated by Robin Waterfield, Oxford University Press, 1998.

13. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. The Philosophy of History. Translated by J. Sibree, Colonial Press, 2004.

14. Losurdo, Domenico. Hegel and the Freedom of Moderns. Duke University Press, 2004.

15. Shen, Chang. Chinese Social and Economic History. Brill, 2015.

16. Stein, Lorenz von. Sociology of Law. Transaction Publishers, 2012.

XORAZMSHOHLAR DAVLATINING BOSHQARUV TIZIMI

Boydedayev Dostonbek Xusniddin o‘g‘li
Namangan davlat universiteti Tarix yo‘nalishi talabasi
boydedayevdostonbek7@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Anushteginiylar davrida ulkan imperiya ko‘rinishiga ega bo‘lib, katta hududlarga egalik qilgan Xorazmshohlar davlatining boshqaruv tizimi, turli xil mansablardorlar va ularning vazifalari, boshqaruvdagi o‘ziga xosliklar hamda boshqa turkiy davlatlar bilan o‘xshash bo‘lgan umumiy jihatlar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Anushteginiylar, Xorazmshohlar davlati, sulton, devon, dargoh, hojib, vazir, oqsoqol, sayyid, tashtdor, Aloviddin Muhammad, Turkon xotun.

АДМИНИСТРАТИВНАЯ СИСТЕМА ГОСУДАРСТВА ХОРАЗМШАХ

Аннотация: В данной статье рассмотрена система управления государством Хорезмшахов, имевшим в Ануштегинский период вид огромной империи и владевшим большими территориями, различными чиновниками и их обязанностями, особенностями в управлении и общими моментами, схожими с другими тюркскими государствами. речь идет.

Ключевые слова: Ануштегины, государство хорезмшахов, султан, деван, дарга, хаджиб, министр, старейшина, сайид, таштдар, Алавиддин Мухаммад, Тюркон-хатун.

ADMINISTRATIVE SYSTEM OF THE STATE OF THE KHORAZMSHAH

Abstract: In this article, the management system of the Khorezmshah state, which had the appearance of a huge empire during the Anushtegin period and owned large territories, various officials and their duties, peculiarities in management, and common aspects similar to other Turkic states, is talked about.

Key words: Anushtegins, Khorezmshahs state, sultan, devan, dargah, hajib, minister, elder, sayyid, tashtdar, Alaviddin Muhammad, Turkon Khatun.

Kirish: Anushtrginiylar sulolasi hukmronligi boshlangan davrdan boshlab toki Chingizxon bilan munosabatlar yomolashishi hamda o‘zaro to‘qnashuv boshlanishiga qadar Xorazmshohlar davlati juda ham qudratli imperiya hisoblangan. Otsiz, Takash, Qutbiddin Muhammad kabi hukmdorlar davrida davlat hududi juda ham kengayib

ketadi. Bu ulkan imperiyani boshqarish uchun esa qat’iy boshqaruv tizimi lozim edi. Ushbu maqolada shu jihatga to‘xtalishga harakat qilamiz.

Asosiy qism: Saljuqiylar davlati zaiflasha boshlagach, uning tarkibidagi hududlarning mustaqillik uchun harakatlari boshlandi. Dastavval undan Kichik Osiyo va Kermon ajralib ketadi. So‘ngra Fors, Ozarbayjon va Xuroson viloyatlari mustaqil bo‘lib oladi. Bunday siyosiy vaziyatda, shubhasiz, Xorazmning hukmronlik doirasi kengaytirilib, uning mustaqilligi yanada mustahkamlanadi. Xorazm davlati, ayniqsa, Otsizning nabirasi Takash davrida juda kengayadi[1].

Manbalarga ko‘ra, XIII asr boshlarida Xorazmshohlar davlati islom olamidagi eng qudratli davlat hisoblangan. Hisob-kitoblarga ko‘ra, davlat hududi 2.3 million kvadrat kilometrdan 3.6 million kvadrat kilometrgacha cho‘zilgan[2].

Xorazmshohlar davlat boshqaruvi 2 tizimdan: dargoh va devonlar majmuidan iborat bo‘lgan. Bunga ko‘ra azaldan davom etayotgan turkiy davlatchilik an’analariga asoslanilgan.

Dargohdagi hojiblik xizmati xorazmshohlar davrida ham o‘z ahamiyatini saqlab qoldi. Ulug‘ hojib hukmdorning eng yaqin kishilaridan bo‘lgan[3]. Hojiblarga muhim vazifalar, jumladan, maxsus muzokaralar olib borish, vazirlar faoliyatini taftish etish kabilar topshirilgan. Hojiblar viloyat noiblari bo‘lgan.

Dargohdagi barcha xo‘jalik xizmatlari faoliyatini boshqarish ustozdorga yuklatilgan. Sulton chaqirganda birinchi hozir bo‘ladigan shaxs ham ustozdor hisoblangan[4]. U dargohning barcha masalalari bilan shug‘ullangan va oliy xazinadan xarajatlarning qoplanishini nazorat qilgan, maosh tayinlagan.

Saroydagi muhim xizmatlardan biri tashtdordir. Tashtdor yuvinish anjomlarini saqlovchi ma’nosini bersa-da, aslida u sultonning eng yaqin kishilaridan biriga aylangan. Hukmdor unga o‘zining eng maxfiy fikrlarini ham aytgan. Masalan: sulola asoschisi Anushtegin dastlab saljuqiy Sulton Malik saroyida tashtdor lavozimida ishlagan.

Qissador- hafta davomida sultonga tushgan arzlar, shikoyatlarni yig‘ib, juma kuni kechasi hukmdorga topshirgan va murojaat qilganlarga tegishli javoblarni yetkazgan.

Chashnigir- sultonga beriladigan ovqat, ichimliklarni tekshirib ko‘ruvchi mansab edi.

Xorazmshohlar davlatida markaziy boshqaruv idorasi “al-majlis ul oliy al faxri at-toji” deb nomlangan, uni vazir boshqargan[5]. Vazir- davlatda sultondan keyingi eng oliy mansabdor edi. U sultonning bosh maslahatchisi bo‘lgan, rasmiy marosimlarda, xalqaro aloqalarda, mustamlakalar bilan muzokaralarda sulton nomidan qatnashgan, xalq va sulton o‘rtasida vositachilik qilgan. Barcha davlat amaldorlari vazirga bo‘ysungan. Vazirning alohida vazifalari bo‘lgan:

-ashob ad-davanin yoki devonxonalar amaldorlarining boshlig‘i, yuqori mansabli amaldorlarni ishga tayinlagan yoki ishdan bo‘shatgan[6].

-davlat amaldorlariga nafaqa va moddiy yordam joriy etishni boshqargan.

-bojxona va xazina faoliyatini nazorat qilgan.

-sultonga muntazam ravishda hamrohlik qilgan, ba’zi paytlarda qo‘shin jo‘natib ularga boshchilik qilgan.

Manbalardan birida shunday deyilgan: “Eng yuksak mahkama- vazorat (vazirlik) bo‘lib, barcha jamoat ishlari hamda odamlar hayotining to‘g‘ri yo‘ldan borishi u bilan aloqadordir, buning natijasida mamlakatning chiroyi va martabasi ortadi, davlatda tartib va qonunchilik o‘rnatiladi… Vazir idora qilish qonunlarini biladigan, davlat kelajagini biladigan, hayotiy tajribaga boy, yaxshi ishlarga undovchi, shon-shuhrat va yutuqlarga yetaklovchi, fuqarolar ahvolidan ro‘yi-rost xabardor qilib turadigan, ko‘rsatmalariga to‘la ravishda ishonish mumkin bo‘lgan kishi bo‘lishi lozim…”. Vazirlarga sadr, dastur, xojayi buzruk kabi unvonlar berilgan.

Boshqa mansablarga ham to‘xtalib o‘tamiz:

Amiri-oxur- sulton otxonalari boshlig‘i. u sultonga qarashli otlarga egalik qilgan. Harbiy yurishlarda ham faol ishtirok etgan.

Amiri-shikor- sulton ovlarini tashkil etuvchi va boshqaruvchi shaxs.

Sharobdor- sulton sharobxonasining boshlig‘i. sharobxonada turli sharoblar tayyorlash bilan birga shirin ichimliklar tayyorlash uchun shakar ham saqlangan. Sharobdorlar amirlar orasidan tayinlanib, qo‘l ostida bir nechta g‘ulomlari bo‘lgan.

Davotdor- sultonning xos kotibi, farmonlarni yozuvchi mansabdor.

Farrosh- sulton o‘rin-to‘shaklari saqlanadigan farroshxona boshlig‘i. Uning ixtiyorida gilamlar, chodirlar, poyandozlar, ko‘rpa-to‘shaklar bo‘lgan. Farrosh va maxsus o‘rgatilgan g‘ulomlar sulton atrofida doimo hozir turgan.

Amirul-a’lam (a’lamdor yoki yalovbardor)- sulton bayroqdori yoki sulton tug‘ining sohibi.

Sayyidlar- payg‘ambar avlodlari sanalganliklari tufayli hukmdor ularni har tomonlama, ayniqsa, moddiy jihatdan qo‘llagan.

Imom va olimlar- ularning maslahat va ko‘rsatmalariga davlat ishlarida amal qilingan bo‘lib, ijtimoiy hayotda bunday shaxslarning mavqei ancha ustun bo‘lgan.

Qozi va hokimlar- asosan qonun chiqaruvchilar bo‘lib, ular shariatning aholi ustidan nazoratini amalga oshirgan.

Oqsoqol- qishloq, qasaba, urug‘-qabila boshliqlari hisoblangan.

Xorazmda mudarrislik kasbi ham ancha hurmatli bo‘lgan. Jumladan, yuqori mansabdagi arboblarning ko‘pchiligi davlat ishlaridan bo‘shagach mudarrislik qilishni faxrli ish deb bilganlar[7].

Xulosa: Ko‘rib turganimizdek Xorazmshohlar davlatida o‘z zamonasining talab va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda davlat boshqaruv apparati shakllantirilgan.

Boshqaruvni shakllantirishda zamon talablarini hisobga olish bilan birgalikda uzoq davrdan buyon ushbu hududlarda shakllanib kelgan davlatchilik an’analari ham hisobga olingan, natijada xorazmshohlar o‘zlaridan avvalgi boshqaruv san’ati bilan o‘zlarining amaldagi boshqaruv tartiblarini uyg‘unlashtirishga erishganlar. Aynan shu omillar sababli ulkan imperiyani mustahkam asosda ushlab turish va rivojlantirish uchun kerakli bo‘lgan sharoitlarni yaratgan, sultonlarda ulug‘ davlatchilik siyosatini davom ettirib, mamlakat hududini yanada kengaytirib borish imkonini bergan. Mamlakat barqaror rivojlangani hamda yangi yerlarni o‘ziga tobe etib borganidan shuni ko‘rish mumkinki, davlat boshqaruv tizimida shakllantirilgan apparat to‘g‘ri ishlagan, tizimli va tartibli faoliyat olib borgan. Devon va dargohning bir-biri bilan uzviy bog‘liqligi to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan. Bunday ajoyib tizim bilan Xorazmshohlar davlati o‘z hududlarini yanada kengaytirish bilan birgalikda yanada ko‘proq davr mobaynida mavjud bo‘lishi mumkin edi . Lekin o‘sha biz bilgan Aloviddin Muhammad davrida Chingizxon bilan raqobatning yuzaga kelishi, Chingizxon esa ushbu raqobatga azaldan tayyorgarlik ko‘rib kelgani sababli o‘zining ayyorona diplomatiyasi bilan vaziyatni o‘z tomoniga og‘dirib, harbiy yurish uchun kerakli bahonalarni yuzaga keltirishi Xorazmshohlar davlatining umrini qisqartirdi desak xato bo‘lmaydi.

Bundan tashqari Chingizxonning o‘z maqsadlarini amalga oshirishi uchun yo‘l ochib bergan eng asosiy ichki omilni ham unutmaslik kerak. U ham bo‘lsa Aloviddin Muhammadning onasi Turkon xotun tomonidan amalga oshirilgan tushunarsiz harakatlar, uning saroy ichida olib borgan kuchli urug‘-aymoqchilik siyosati hamda bu siyosat natijasida saroydagi ichki muhit hamda boshqaruv tartiblarining izdan chiqqanligi edi.

Yuqoridagi asosiy omillar va ular keltirib chiqargan boshqa omillar bo‘lmaganda edi, balki Xorazmshohlar saltanati ham xuddi Usmoniylar imperiyasi kabi uzoq vaqt davomida tarix sahnasida qolishi mumkin edi. Lekin tarixda hamma narsa ham biz xohlaganimiz kabi sodir bo‘lavermaydi.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar:

1. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи (Энг кадимги даврдан Россия боскинига кадар). –Т.: Шарк, 2001. –Б. 143.
2. Жабборов И. Буюк Хоразмшохлар давлати. – Т.: Шарк, 1999. –Б. 117.
3. Muhammadjonov A. O‘zbekiston tarixi (IV asrdan XV asrgacha). –T.: Sharq, 2017. –B. 61.
4. Sagdullayev A. O‘zbekiston tarixi. –T.: VNESHINVESTPROM, 2019. –B. 436-437.
5. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Xorazmshohlar_davlati. 27.09.2023.
6. http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/78. 27.09.2023
7. https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/tarix/xorazmshohlar-davlati. 27.09.2023.

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЖАМИЯТ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИГИ САЛБИЙ ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Муминов Муҳаммадбобур Амирқул ўғли
Ўзбекистон Миллий университети тадқиқотчиси

Аннотация: Мазкур мақолада “Глобаллашув”, “мафкуравий таҳдид”, “Оммавий маданият” каби тушунчаларнинг мазмун-моҳияти таҳлил этилган. Шунингдек, унда глобаллашув табиий «байналмилаллашув» ва «интеграциялашув»нинг ўрнини эгаллаган, юксак тараққий топган мамлакатлар манфаатлари устуворлигини таъминлашга, миллий маънавиятларни емиришга, «оммавий маданият»ни шакллантиришга ҳамда унинг асосида бутун инсониятни оломонга айлантиришга қаратилган омил эканлиги очиб берилган.

Калит сўзлар: глобаллашув, мафкуравий таҳдид, “Оммавий маданият”, маънавият, иқтисодиёт, сиёсат, мафкура, маданият.

ОТРИЦАТЕЛЬНО ВЛИЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация: В данной статье анализируется сущность таких понятий, как «Глобализация», «Идеологическая угроза», «Популярная культура». Выявлено также, что глобализация пришла на смену естественной «интернационализации» и «интеграции» и является фактором, направленным на обеспечение приоритета интересов высокоразвитых стран, размывание национальной духовности, формирование «массовой культуры» и превращение всего человечества в основанную на ней толпу.

Ключевые слова: глобализация, идеологическая угроза, «народная культура», духовность, экономика, политика, идеология, культура.

NEGATIVE FACTORS INFLUENCING THE SOCIO-POLITICAL STABILITY OF SOCIETY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Annotation: This article analyzes the essence of such concepts as "Globalization", "Ideological threat", "Popular culture". It was also revealed that globalization has replaced the natural "internationalization" and "integration" and is a factor aimed at ensuring the priority of the interests of highly developed countries, the erosion of national spirituality, the formation of "mass culture" and the transformation of all mankind into a crowd based on it.

Key words: globalization, ideological threat, "folk culture", spirituality, economics, politics, ideology, culture.

Жаҳон ривожланишининг энг янги тенденцияларини англаб етиш борасидаги кўп сонли саъй-ҳаракатлар глобаллашув жараёнларининг моҳияти, тенденциялари ва сабабларини, улар таъсирида юзага келаётган глобал муаммоларни аниқлаш ва бу жараёнларнинг оқибатларини англаб етишга қаратилган фанлараро илмий тадқиқотлар соҳаси – глобалистика пайдо бўлишига олиб келди. Кенгроқ маънода «глобалистика» атамаси глобаллашувнинг турли жиҳатлари ва глобал муаммоларга оид илмий, фалсафий, маданий ва амалий тадқиқотларни, жумладан уларнинг олинган натижаларини, шунингдек уларни айрим давлатлар даражасида ҳам, халқаро миқёсида ҳам иқтисодий, ижтимоий ва сиёсийжабҳаларда амалга жорий этиш борасидаги амалий фаолиятни ифодалаш учун қўлланилади

Бугунги кунга келиб “Глобаллашув” жуда кенг даражада оммавийлашиб кетган тушунчага айланганлиги бежиз эмас. Чунки унинг таъсир ўтказмаган бирорта соҳаси қолмади. Унинг моддий куч сифатида шаклланиши тарихий тараққиётнинг объектив қонунияти ҳисобланади. Бугунги кунга келиб инсоният интеллектуал салоҳиятининг юксак даражада ривожланиши ва унинг ўсиб бораётган моддий ҳамда маънавий эҳтиёжларини қондиришга бўлган интилишлари фан, техника ва технологияни замон талаби даражасида ривожлантиришни тақозо этмоқда. Бу соҳада қўлга киритилган ютуқлар, умуман олганда, бутун инсониятга хизмат қилмоқда. Аммо глобаллашувнинг авж олиши бир қатор зиддиятли вазиятларни вужудга келтирди. Президентимиз Ш.Мирзиёев таъбири билан айтганда “...Глобаллашув жараёнлари инсоният учун беқиёс янги имкониятлар билан бирга кутилмаган муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Миллий ўзлик ва маънавий қадриятларга қарши таҳдид ва хатарлар тобора ортмоқда. Фақат ўзини ўйлаш, меҳнатга, оилага енгил қараш, истеъмолчилик кайфияти турли йўллар билан одамлар, айниқса, ёшлар онгига устамонлик билан сингдириляпти. Терроризм, экстремизм, трансмиллий ва кибер-жиноятчилик, одам савдоси, наркотрафик каби таҳдидлар хавфи ошиб бормоқда. Баъзи ҳудудларда атайин беқарорлик юзага келтирилиб, норозилик кайфияти авж олдирилмоқда”[9]

Шу боис бугун дунёда глобаллашув жараёнларига турлича қарашларнинг шаклланишига ҳам сабаб бўлмоқда. Бундай қарашларни шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳга XX асрнинг 80-йилларида жаҳон

[9] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 19 январь куни маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари бўйича ўтказган видеоселектор йиғилишида сўзлаган нутқи. https://qalampir.uz/news/prezident-ma-naviyatni-yuksaltirish-buyicha-yigilish-utkazdi-31829

иқтисодий ҳаётида содир бўлган табиий интеграцион жараёнларга нисбатан Ғарб олимларининг қарашларни киритиш мумкин. Албатта, табиий интеграцион жараён унинг барча иштирокчиларининг манфаатларига хизмат қилган. Аммо мамлакатлар иқтисодий тузилмасида трансмиллий корпорацияларнинг ривожланиб кетиши, уларнинг катта куч сифатида майдонга чиқиши табиий интеграцион жараёнларда тенгсизликнинг юзага келишига олиб келди. Шунга қарамасдан, дастлаб бу жараёнга дунёни бир бутунликка олиб келадиган жараён сифатида қаралган ва тараққиётга ижобий таъсир ўтказиши ҳақида фикрлар билдирилган.

Ўз даврида француз файласуфи Рене Декарт “Тушунчалар маъносини аниқлаштиринг ва бу инсониятнинг ярмини адашишдан сақлайди” - деб ёзган эди. Айни шу маънода дастлаб биз “глобаллашув” тушунчасининг истилоҳий маъносини изоҳлашга ҳаракат қиламиз. “Глобаллашув” атамаси дастлаб америкалик олим Т.Левитт томонидан 1983 йили «Гарвард бизнес ревью» журналида чоп қилган мақоласида қўлланган. Т.Левитт йирик трансмиллий корпорациялар ишлаб чиқарадиган турли-туман маҳсулот бозорларининг бирлашув жараёнларини “глобаллашув” деб атаган [10] . Мазкур таърифда глобаллашув жараёнининг иқтисодий тамонларига эътибор берилган. Ваҳоланки, глобаллашув яхлит жараёнларни ўз ичига қамраб олади. А.Очилдиевнинг таъкидлашича, “...энг умумий маънода, глобаллашув, бир томондан, муайян ҳодиса, жараённинг барча минтақалар, давлатлар ва бутун Ер юзини қамраб олганини, иккинчи томондан, уларнинг инсоният тақдирига даҳлдор эканини англатади” [11] . В.И.Данилов-Данильян эса “Глобаллашув кўпроқ мантиқдан эмас, балки тарихий парадигмадан келиб чиққан сўздир. Глобаллашув жиҳатларининг ўзаро алоқадорлигини аниқ ва равшан таҳлили мавжуд эмас” [12] , - деб ёзган эди. Юқоридаги таърифлардан кўринадики, глобаллашув жараёни ўзининг мураккаблиги ва серқирралиги билан алоҳида ажралиб туради. Шунинг учун ҳам С.Отамуратов “...глобаллашув тушунчаси ҳақидаги қарашлар турли-туманлигича давом этиб келмоқда. Бу табиий ҳол. Чунки унинг макон ва замонда содир бўлиш хусусиятлари турлича бўлиб дунёнинг ўзгаришига ўтказаётган таъсирида ҳам янги-янги имкониятлари намоён бўлмоқда”[13].

Глобаллашув шароитида ташқи алоқалар, халқаро иқтисодий муносабатлар ривожланиб, ҳар бир шахснинг маънавияти ва интеллектуал салоҳиятига янгича талаблар қўймоқда. Ўз навбатида, Ўзбекистон

[10] Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари. – Тошкент: Маънавият, 2006. – 8-б.
[11] Очилдиев А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар. – Тошкент: Муҳаррир нашриёти, 2009. - 64 б.
[12] Данилов-Данилян В.И. Устойчивое развитие – проблема выжывания человека//.Наука.Общество.Человек. - М., 2004. – 143 с.
[13] Отамуратов С. Глобаллашув ва миллат. – Тошкент, Янги аср авлоди, 2008. – 13 б.

Республикаси халқаро муносабатларнинг тўлақонли аъзоси ва унинг ажралмас қисми ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда мамлакатимизда юксак маънавиятли, юқори билимли ва халқаро талабларга мос келадиган мутахассисларни тайёрлашга алоҳида эътибор берилмоқда. Мамлакатимизда бундай мутахассисларга бўлган талаб келажакда ҳам ошиб боради. Шу боис юксак маънавиятли шахсни тарбиялаш, уларни халқаро мезонлар асосида тайёрлаш устувор вазифалардан бирига айланиб бормоқда.

Глобаллашув – бу бутун жаҳон иқтисодий сиёсий, маданий интеграция ва унификациялашув (бир-бирга яқинлашув) жараёнидир. Асосий хусусиятлари халқаро меҳнат тақсимоти, капитал, ишчи кучи ва ишлаб чиқариш ресурсларининг эркин ҳаракати, қонунчилик, иқтисодий ва технологик жараёнларни стандартлаштириш, шунингдек, турли мамлакатларнинг маданиятининг қўшилиш ва яқинлашувидир. Бу объектив жараён бўлиб жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олувчи тизимли хусусиятга эга. Зеро биз А.Тойнби таъбири билан айтганда, инсоният,”умумий уй”, “умумий тақдир» ва умумий ташвишлар билан яшашга кириришаётган[14], бир сўз билан айтганда глобаллашув деб аталаётган жараёнлар содир бўлаётган замонда яшамоқдамиз.

Глобаллашув зиддиятли жараён ҳисобланади. Дастлаб уни Ғарб олимлари ўрганганлар ва бугун ҳам ўрганишда давом этмоқдалар. Агар улар дастлаб глобаллашувни тараққий топган мамлакатлар иқтисодиётида кечаётган жараёнлар орқали ўрганишга эътибор берган бўлсалар, бугунги кунда уни комплекс ҳолатда таҳлил қилиб, истиқболда унинг ривожланиши нималарга олиб келиши мумкинлигини башарот қилишга ҳаракат қилмоқдалар. Жумладан, Колумбия университетининг профессори Жозеф Стиглиц глобаллашув жараёнини тараққиётга олиб келувчи, инсонлар ҳаётини яхшилашнинг омили сифатида қараб, шундай ёзади: «Глобаллашув инсонлар ҳаётини яхшилашнинг энг яхши потенциалидир, шу жумладан, ривожланаётган мамлакатлар аҳолисининг ҳаёти яхшиланмоқда. Унинг айрим йўналишлари ҳозирнинг ўзида, масалан, илмнинг глобаллашувига, соғлиқни сақлаш, инсонларнинг умрини узайтиришга олиб келмоқда»[15].

А.Эркаевнинг фикрича «…Глобаллашув – иқтисодий, сиёсий, маданий алоқаларнинг ҳаддан ташқари интенсивлашуви, энг янги ахборот технологиялари ва умуман ахборотнинг жаҳон миқёсида шиддат билан тарқалиши, халқаро стандартлашув ва маиший турмушда, истеъмолда, шу жумладан, номоддий истеъмолда умумий қолип ҳамда андозаларнинг пайдо

[14] Жураев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.221.
[15] Uzbekistan and Central Asia – Центр политических исследований. Информационно-аналитический бюллетень, 2007. IX. – С. 42.

бўлишидир»[16]. Муаллифнинг таърифида интенсивлашиш, янги технологиялар ва ахборотнинг шиддат билан тарқалиши, умумқолип ва андозаларнинг пайдо бўлиши асосий кўрсаткич сифатида олинган.

Бизнингча ҳам глобаллашув табиий «байналмилаллашув» ва «интеграциялашув»нинг ўрнини эгаллаган, юксак тараққий топган мамлакатлар манфаатлари устуворлигини таъминлашга, миллий маънавиятларни емиришга, «оммавий маданият»ни шакллантиришга ҳамда унинг асосида бутун инсониятни оломонга айлантиришга қаратилган омилдир.

Юқорида таъкидлаганимиздек, глобаллашувга воқелик сифатида ҳам турли қарашлар мавжуд. Жумладан, бир қатор олимлар унга жараён сифатида қараса, иккинчи бирлари тенденция, яна бирлари эса омил сифатида қарайдилар.

Глобаллашув шароитида таҳдидлар миқдори ҳам ўзига хос тарзда ортиб боради. «Таҳдид» тушунчаси, унинг шакллари ва илдизлари С.Отамуратов томонидан ўрганилган. У: «Аввало шуни таъкидлаш лозимки, бу тушунчанинг мақомига аниқ жавоб қайтариш мураккаб масала. Чунки уни реал ҳолатда фақат қурол воситасидаги кўринишини аниқ тасаввур этиш мумкин. Бошқа барча ҳолатларда кўзга кўринмас, мавҳум, зимдан амал қилади. У зимдан шаклланади ва аста-секинлик билан юзага чиқиб боради ҳамда барқарорлик ва тараққиётга салбий таъсир ўтказа бошлайди. Унинг ана шу таъсири моддий борлиқ сифатида намоён бўлгандагина уни сезиш, англаб етиш ва кўриш мумкин бўлади»[17], – деган фикрни илгари сурган ҳамда унга қуйидагича таърифни берган. «…Таҳдидга моддий куч, омил ва назарий жараён сифатида қараш мумкин. Қачонки у моддийлик асосида (қурол, восита кўринишида) юзага келадиган бўлса, куч даражасида намоён бўлади. Маънавият, ғоя ва мафкуралар кўринишида юзага келган таҳдидларнинг барчаси онг ва дунёқарашга жойлашган бўлса, у аста-секин моддийликка айланади. Бу таҳдиднинг назарий жараён сифатидаги жиҳати ҳисобланади»[18]. Хуллас, бу таърифда «таҳдид»нинг моддий борлиқ, назарий жараён ва омил сифатида намоён бўлиши таъкидланган.

Шундай қилиб, «таҳдид»нинг юзага келишида «хавф-хатар» воқеа ва жараёнларда барқарорликнинг амал қила бошлашида етакчи омил вазифасини бажаради. «Хавфсизлик»нинг мавжудлиги эса «таҳдид»ни юзага келмаслигини ифода этади, унинг барқарорлик ҳолатига тушиб қолиши, «хавф-хатар»нинг юзага келиши ва унинг ривожланиши тўғридан-тўғри «таҳдид»нинг юзага келишига олиб келади.

[16] Эркаев А. Глобаллашув: ахборот хуружи ва оммавий маданият // Тафаккур, 2008. – № 4. – Б.12.
[17] Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик (сиёсий-фалсафий таҳлил). Иккинчи нашр. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013. – Б. 258-259.
[18] Ўша жойда.

Мафкуравий таҳдидлардан бири «оммавий маданият» ниқобидаги таҳдидлардир. Ушбу таҳдидларнинг асл моҳиятини аниқлашдан олдин, «оммавий маданият»нинг тушунчасини тўлиқ англаб етиш ва унинг асосий хусусиятларини ўрганиш лозим. Зеро, бугунги кунда дунёни стандарт ҳолатга келтириш, шу асосда жаҳон тизгинини ўз қўлига олишни истаган айрим манфаатпараст кучлар ўзларининг ахлоқсизликни тарғиб қилувчи, миллатлар миллий маданиятини емиришга ва инсоннинг маънавий бегоналашишига олиб келувчи жараёнларни осонгина мамлакат ичкарисига киргизиш учун «оммавий маданият»ни ниқоб қилиб олишган. Айнан мафкуравий таҳдидларнинг мазкур кўриниши «оммавий маданият» ниқоби остидаги мафкуравий таҳдидлар дейилиб, у доимо қўштирноқ ичида ёзилади. Юқоридаги фикрларни инобатга олган ҳолда шундай фикр келиб чиқадики, оммавий маданиятдан салбий мақсадларни амалга ошириш учун, шунингдек, ундан салбий иллатларнинг юзини бекитадиган ниқоб сифатида фойдаланганда, у, албатта, қўштирноқ ичида ёзилади.

“Оммавий маданият”нинг дастлабки кўриниши бир бутун ҳолда муқаддас характерга эга анъанавий маданиятдан моҳиятан саёз ва хордиқ чиқаришнинг ғайриоддий турларини тарғиб қилувчи маданият тури ажралиб чиққан даврларда пайдо бўлган. Масалан, “Оммавий маданият”нинг ривожланиши қадимги шаҳар-давлатлар номи билан боғлиқ бўлиб, жумладан, қадимги юнонистон, рим ва Бобилда томошалар, кўзбойлиғичлар, кўча қўшиқчилари ва раққослари мисолида кўнгилхушлик қилиш тури кенг ёйилган эди[19].

Оммавий маданият феномен сифатида жамиятда оммалашиб тарқалувчи жараёнларни вужудга келтиради. Масалан, миллатлар келажагига ижобий таъсир қилувчи жараёнлар, яъни мамлакатларнинг ўлмас ва бебаҳо қадриятларининг тарқалиши билан бирга, жамият учун салбий таъсирга эга бўлган ҳодисалар ҳам оммавийлик асосида тарқалади.

[19] Чумаков А.Н. Метафизика глобализации. Культурно-цивилизационный контекст. 2-е изд., исправл. и дополн. М. Проспект 2017. - 496 с.

БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ВА „ЯШИЛ“ ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДАГИ МУҲИМ ЖИҲАТЛАР

Primov M.N.
Toshkent moliya instituti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, f.f.n.

Аннотация: Мақолада Ўзбекистонда Республикасида „яшил“ иқтисодиётни шакллантиришдаги муҳим жиҳатлар таҳлил қилинади.

Annotation: The article analyzes the important aspects of the formation of the "green" economy in the Republic of Uzbekistan.

Аннотация: В статье анализируются важные аспекты формирования «зеленой» экономики в Республике Узбекистан.

Таянч сўзлар: “яшил” хавфсизлик, “яшил” иқтисодиёт, “яшил” сиёсат, “яшил” глобаллашув, 2030 стратегияси, “яшил” шаҳар

Keywords: "green" security, "green" economy, "green" politics, "green" globalization, 2030 strategy, "green" city;

Ключевые слова: «зеленая» безопасность, «зеленая» экономика, «зеленая» политика, «зеленая» глобализация, стратегия 2030, «зеленый» город.

Янги Ўзбекистон шароитида экологик хавфсизликни таъминлаш „яшил“лаштириш экологик сиёсатнинг том маънодаги стратегик мақсадига айланмоқда. Айнан шунинг учун ҳам „Ўзбекистон-2030“ стратегиясида” атроф-табиий муҳит, аҳоли соғлиғи ва генофондига путур етказувчи экологик муаммоларнинг олдини олиш чоралари, республикада экологик вазиятни тубдан яхшилаш, инсон ҳаётига таъсир ўтказувчи экологик муаммоларни бартараф этишни таъминлаш соҳасидаги саъй-ҳаракатларнинг устувор йўналиши сифатида белгиланди[1].

1972-йилда “Рим клуби” халқаро жамоат ташкилоти аҳоли сонининг ўсиши туфайли табиий ресурсларнинг камайиб кетишини математик моделлаштириш натижалари бўйича биринчи маъруза, машҳур “Ўсиш чегаралари”ни (The Limits to Growth) эълон қилди. Модел 12 хил ривожланиш сценарийсини ўз ичига олган бўлиб, улардан бештаси истеъмолнинг ҳаддан ташқари ўсиши туфайли аҳоли сонининг 1-3 миллиард кишигача ҳалокатли қисқаришини тавсифлаган, еттитаси эса уларга нисбатан инсонпарварроқ бўлиб, инсониятнинг экологик, демографик ва ижтимоий хабардорлигини оширишга таянган.

Айнан 1972 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг атроф-муҳит бўйича дастури тузилди ва у экологик муаммоларни глобал миқёсда муҳокама

қилишни бошланишига асос солди. Шу пайтдан бошлаб барқарор ривожланиш ҳақида илк қарашлар пайдо бўла бошлади.

Барқарор ривожланиш ҳақидаги ҳозир қўлланилаётган тушунча 1983 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан атроф-муҳит ва ривожланиш бўйича Бутунжаҳон комиссиясини чақирилганида тасдиқланди. Комиссия томонидан тасдиқланган “барқарор ривожланиш” атамаси ва уни авлодлар алоқаси орқали тушунтириш бугунги кунгача кенг қўлланиб келинмоқда.

Барқарор ривожланиш - бу атроф-муҳит ва ресурсларни сақлаб қолган ҳолда, яъни келажак авлодларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш имкониятларига зарар етказмасдан, инсоннинг ҳозирги эҳтиёжларини қондиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуиси ҳисобланади.

Барқарор ривожланишда учта асосий компонент ўзаро мувозанатда бўлган ҳолдагина мумкин бўлади: иқтисодий ўсиш, ижтимоий масъулият ва экологик мувозанат. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2015 йилдаги “Барқарор ривожланиш кун тартиби” дастурий ҳужжатига [2] мувофиқ 17 та барқарор ривожланиш мақсади белгиланган. Мақсадларнинг барчаси ҳам дунёнинг турли бурчакларида бир хил даражада долзарб эмас, лекин умуман олганда ушбу мақсадларга эришиш ҳозирги ва келажак авлодларнинг ҳаёт сифатини яхшилаш имконини беради.

Сўнгги йилларда иқтисодиётни экологик жиҳатдан янги сифат даражасига кўтариш ҳаракатининг давом этиши “яшил“ иқтисодиёт атамасидан кенг фойдаланилишига олиб келди. Ушбу атамани глобал қўллаш эса 2012 йилда Рио-де-Жанейрода бўлиб ўтган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор ривожланиш бўйича конференциясига тайёргарлик кўриш пайтида ва айниқса, конференциянинг "Биз хоҳлаган келажак" [3] деб номланган якуний ҳужжати нашр этилгандан кейин бошланди.

Рио+20 конференцияси учун тайёрланган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Европа Иқтисодий Комиссиясининг “Ўтиш давридан трансформацияга: Европа ва Марказий Осиёда барқарор ва кенг қамровли ривожланиш” номли маърузасида [4] иккита бўлим “яшил” иқтисодиётга бағишланган ва у асосан аҳолининг камбағал қатламлари ва соғлиқни сақлаш соҳаси учун мўлжалланган эди.

„Яшил“ иқтисодиёт концепцияси - бу XX аср охирларида шаклланган бўлиб, у инсон иқтисодий фаолиятининг атроф-муҳитга салбий таъсирини камайтириш зарурлигидан келиб чиқиб, муайян тўлов эвазига иқтисодий ўсишга эмас, атроф-муҳит учун минимал хавф билан барқарор ривожланишга қаратилган қарашдир.

„Яшил“ иқтисодиёт концепцияси экологик иқтисодиёт, атроф-муҳит иқтисодиёти ва экологик маданият каби соҳалар билан чамбарчас боғлиқдир.

„Яшил“ иқтисодиёт концепцияси учта аксиомага асосланади:

- чекланган маконда таъсир доирасини чексиз кенгайтириш мумкин эмас;
- чекланган ресурслар шароитида чексиз ўсиб бораётган эҳтиёжларни қондиришни талаб қилиш мумкин емас;
- Ер заминидаги ҳамма нарса ўзаро бир-бирига боғлиқдир.

„Яшил“ иқтисодиёт концепцияси ўрганиш ва „яшил“ иқтисодий моделлаштиришнинг асосий объектлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- иқтисодиётни „яшил“ бошқариш ва сайёрамизнинг экологик муҳити ўртасидаги ўзаро боғлиқлик;
- экологик ва ижтимоий омилларни ўз ичига олган, узоқ муддатли истиқболда иқтисодиётнинг атроф-муҳитга зарарини минималлаштиришга ёрдам берадиган „яшил“ иқтисодий тизимларни бошқариш усуллари;
- ишлаб чиқариш ва умуман бошқарув соҳасида янги „яшил“ технологияларни ишлаб чиқишда асосланиш керак бўлган, атроф-муҳитга зарарни минималлаштиришга қаратилган тамойиллар.

Шундай қилиб, тараққиёт стратегиясини танлашда „яшил“ иқтисодиёт асосланадиган энг муҳим тамойиллар қуйидагилардир:

- чекланган ресурслар шароитида фуқароларнинг яшаш муаммоларини ҳал қилишда экологик омилларнинг устуворлиги;
- концептуал, мафкуравий, сиёсий ва иқтисодий даражада амалга ошириладиган „яшил“ иқтисодиётни амалга ошириш даражаларини ажратиш;
- муайян технологияларни жорий этишнинг асослилиги.

Иқтисодий тизимларни "яшил“лаштиришнинг турли усулларини, янги технологияларни ишлаб чиқиш жараёнида „яшил“ иқтисодиёт ушбу ишланмаларининг мақсадга мувофиқлиги ва самарадорлигини ошириш учун зарур бўлган омиллар қуйидагилардир:

- атроф-муҳитга етказиладиган зарарнинг рухсат этилган чегараларини аниқлашда белгиланган чегараларни асосланганлигига, уларни бузиш оқибатлари юзасидан тўлиқ тасаввурни шакллантирилиши;
- ҳисоб-китобларнинг математик қатъийлиги, таҳлил ва ишланмаларнинг бир неча фанларга боғлиқлиги тамойилларига риоя қилиши керак.

„Яшил“ иқтисодиёт концепциясида фаолиятнинг тўртта даражасини белгилаш мумкин [5].

Биринчи, концептуал даражада яшил иқтисодиёт энг умумий ҳаракатлар стратегиясини ишлаб чиқади, иқтисодий тизимни ривожлантиришда “яшил” йўналишларни белгилаб беради.

Кейинги, иккинчи даража мафкуравий даража бўлиб, унда хўжалик юритувчи субъектлар учун "яшил" қадриятларни актуаллаштириш амалга

оширилади. Ушбу даражада яшил иқтисодиётнинг асосий вазифаси жамиятга экологик тоза ишлаб чиқаришнинг зарурлиги ғоясини сингдиришдан иборатдир[6].

Биринчи икки даража шаклланган кейин ҳуқуқий, давлат томонидан тартибга солиш ва тегишли қонунчиликни ишлаб чиқиш муаммоли соҳага айланади. Бу „яшил“ иқтисодиётнинг учинчи - сиёсий даражаси ҳисобланади. Бунда иқтисодиётни “яшил“лаштиришга ҳисса қўшадиган ва бир вақтнинг ўзида тадбиркорлик субъектларини қониқтирадиган қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш зарур.

Тўртинчи, иқтисодий даражада олдинги барча даражалардаги ривожланиш натижалари намоён бўлади, уларнинг муваффақияти баҳоланади [7].

Шунга кўра, экологик глобаллашув авж олган бир шароитда давлат экологик сиёсатини такомиллаштириш учун унинг янги босқичдаги вазифалари, бу вазифаларни рўёбга чиқариш йўллари тўғрисида мулоҳаза юритиш зарурлигини кўрсатади. Бироқ экологик сиёсатнинг самарадорлиги даражасини ошириш учун бунинг ўзигина кифоя эмас. Энг муҳими, мазкур вазифалар ижроси ягона мақсадга бўйсундирилмоғи, шу мақсадга эришиш йўлидаги саъй-ҳаракатларнинг мазмунини ташкил қилмоғи даркор. Ана шундай пировард мақсад мамлакатнинг экологик хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ. Чунки айнан экологик хавфсизликнинг таъминланиши инсон ва табиат ўртасидаги ўзаро муносабатларга оптимал тус беради [8].

Бинобарин, экологик глобаллашув шароитида Ўзбекистондаги давлат экологик сиёсатининг асл мақсади мамлакат миқёсида экологик хавфсизликни таъминлашдан иборатлигича қолаверади. Бунинг учун, экологик глобаллашув тенденциялари, хусусан сайёрадаги экологик вазиятнинг ўзгариб, унификациялашиб бораётгани, экологик муносабатларнинг мураккаблашаётгани, экологик муаммоларнинг кескинлашаётгани экологик хавфсизликни таъминлашга қаратилган давлат экологик сиёсатини муттасил такомиллаштиришни талаб қилмоқда. Бунинг учун, фикримизча, мамлакат экологик хавфсизлигини таъминлаш мақсадида давлат экологик сиёсати доирасида амалга оширилаётган чора-тадбирларни учта асосий йўналишга ажратиш зарур бўлади:

а) экологик вазиятни муҳофаза қилиш борасида;

б) экологик муносабатларни оптималлаштириш борасида;

в) экологик муаммоларни бартараф этиш борасида.

Бундай ёндашув, бир томондан, давлат экологик сиёсатини экологик глобаллашув тенденцияларига мутаносиб равишда йўлга қўйиш имконини беради. Иккинчи томондан, экологик муҳитнинг барча компонентларини қамраб олишда қўл келади. Учинчидан, давлат сиёсатининг турли йўналишдаги

чораларини уйғун ҳолда амалга оширишга замин яратади[9].

Шунингдек, бизнингча экологик вазиятни муҳофаза қилиш борасида давлат экологик сиёсати доирасида қуйидаги чораларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

а) экологик глобаллашув тенденциялари таъсирида мамлакатда ер ва сув ресурсларида, атмосферада, иқлимда, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсида туркум ўзгаришлар рўй берганини инобатга олиш. Бунда “Ер ресурсларини асраш тўғрисида рақамли Акт”, “Сув ресурсларини асраш тўғрисида рақамли Акт”, “Атмосфера мусаффолигини асраш тўғрисида рақамли Акт” “Ўсимликлар дунёсини асраш тўғрисида рақамли Акт”, “Ҳайвонот дунёсини асраш тўғрисида рақамли Акт” каби ҳужжатларни қабул қилиш ва ҳаётга татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Бундай ёндашув экологик вазиятнинг ҳар бир элементига алоҳида эътибор қаратиш имконини беради;

б) “Яшил” шаҳар” моделини яратиш, уни оммалаштириш ва амалга ошириш механизмларини ишлаб чиқиш. Бунда, “Яшил” шаҳар модели экологик вазиятнинг барча компонентларини назарда тутган ҳолда ишлаб чиқилиши зарур. Уни тайёрлаш ишларига мамлакат илмий жамоатчилиги, ҳокимият органлари ва фуқаролик жамияти институтлари вакиллари жалб этилмоғи даркор. Бундай моделнинг яратилиши, бир томондан, экологик вазиятни барқарор ҳолатда сақлашга хизмат қилса, иккинчи томондан, экологик вазиятни асраш заруриятига аҳолининг жиддий эътиборини жалб қилган бўларди[10].

в) экологик вазиятни мониторинг қилиш механизмларини модернизация қилиш. Экологик глобаллашув тенденциялари таъсирида мамлакатдаги экологик вазият ўзгаргани сайин унинг компонентларини ўлчаш, назорат қилишнинг янги услуб ва усулларини жорий қилишга бўлган эҳтиёж ортаверади. Экологик мониторингнинг янги механизмларини аниқлаш учун эса соҳага доир махсус илмий изланишларни амалга ошириш, унинг натижаларини апробациядан ўтказиш зарур бўлади. Мазкур масалага эътиборсизлик, ҳукм сураётган экологик вазият тўғрисида нотўғри тасаввурларнинг илдиз отишига сабаб бўлади [11].

Экологик муносабатларни оптималлаштириш борасида давлат экологик сиёсати доирасида қуйидаги чораларни амалга оширишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

а) мамлакатдаги экологик муносабатларнинг инсон эҳтиёжларига мослиги даражасини махсус таҳлил қилиб кўриш зарурияти. Бошқача айтганда, мавжуд табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, инсон турмуши учун зарур бўлган табиий шарт-шароитларни мақбуллаштириш, табиат ва табиий муҳитни муҳофаза қилиш мақсадида амалга оширилаётган алоқаларнинг инсон эҳтиёжларига қай даражада мослигини пухта ўрганиш лозим. Мазкур чора

экологик муносабатларнинг ҳар қандай шаклини оптималлаштириш имконини беради;

б) мамлакатда фаолият кўрсатаётган турли иқтисодий субъектлар, жумладан корхона ва ташкилотлар, фирма ва компанияларнинг экологик функцияларига аниқлик киритиш, бу функцияларнинг бажарилиши меъёрлари ва шаклларини махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан ифодалаб бериш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай ёндашув давлат ва иқтисодий субъектлар ўртасидаги, субъектлараро экологик муносабатларни тартибга солади, корхона ва ташкилотларнинг табиатни муҳофаза қилиш борасидаги масъулиятларини оширади;

в) экологик глобаллашув шароитида экологик муносабатларнинг ўзига хос субъектлари - халқаро экологик ташкилотларнинг мамлакатдаги фаолияти тобора фаоллашиб бораётганини инобатга олиб, уларнинг фаолияти асосларини қонун асосида белгилаб бериш зарурияти пайдо бўлмоқда. Бу борада алоҳида қонун лойиҳасининг ишлаб чиқилиши экологик муносабатларнинг ушбу жиҳатини ҳам тартибга солишда қўл келиши мумкин.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni /http://lex.uz/docs/6600413#-6605160
2. Dunyomizni o'zgartirish: Barqaror rivojlanish uchun 2030 kun tartibi. 2015 yilda BMTga a'zo barcha davlatlar tomonidan qabul qilingan. https://sdgs.un.org/ru/2030agenda
3. Barqaror rivojlanish bo‘yicha BMT konferensiyasining yakuniy hujjati (Rio-de-Janeyro, Braziliya, 2012 yil 20-22 iyun) “Biz istagan kelajak”. 62-b.
4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Yevropa Iqtisodiy Komissiyasining “O‘tish davridan transformatsiyaga: Yevropa va Markaziy Osiyoda barqaror va keng qamrovli rivojlanish” nomli ma’ruzasi. New York va Geneva. 2012. 156-b.
5. Narzullaevich, P. M. (2020). The issues of formation of youth legal culture in the development of civil society in Uzbekistan. Journal of Critical Reviews, 7(7), 355-357.
6. Primov, M., & Musaev, F. A. (2023). SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECTS OF SUPPORTING THE" GREEN" ECONOMY AND ITS DEVELOPMENT. Interpretation and researches, 1(10).sciences, 2(Special Issue 23), 749-758.
7. Primov, M., & Musaev, F. A. (2023). «YASHIL» IQTISODIYOTNI QO ‘LLAB-QUVVATLASH VA UNI RIVOJLANTIRISHDAGI IJTIMOIY VA FALSAFIY JIHATLARI. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(6), 117-123.

8. Primov, M. (2023). Humanitarian And Deontological Aspects of Supporting the" Green" Economy and Its Development. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 3(6), 98-107.

9. Sanjarbek Saidmurod O’G’Li Shoyimov, Muhiddin Narzullayevich Primov ABU RAYHON BERUNIY – BUYUK QOMUSIY OLIM // Academic research in educational sciences. 2022. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/abu-rayhon-beruniy-buyuk-qomusiy-olim (дата обращения: 20.12.2023).

10. Narzullayevich, P. M., Abdiyevich, A. A. Z., & Muxammedovich, R. A. (2021). ACTUAL PROBLEMS OF ACTIVE CITIZENSHIP IN THE FORMATION OF A HIGH ECOLOGY CULTURE ([phrase omitted]). European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 8(1), 1047A-1047A.

11. Narzullaevich, P. M., & Abdievich, A. A. (2022). Value approach to the analysis of spiritual culture of Uzbekistan. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(5), 131-139.

VAKILLIK ORGANLARIGA SAYLOVNING ARALASH (MAJORITAR-PROPORTSIONAL) TIZIMINI JORIY QILISH

Primov M.N
Toshkent moliya instituti
"Ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti, f.f.n.

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston Respublikasi vakillik organlariga saylovning aralash (majoritar-proportsional) tizimini joriy qilish masalalari tahlil qilinadi.

Annotation: The article analyzes the issues of introducing a mixed (majority-proportional) system of elections to representative bodies of the Republic of Uzbekistan.

Аннотация: В статье анализируются вопросы введения смешанной (мажоритарно-пропорциональной) системы выборов в представительные органы Республики Узбекистан.

Tayanch so'zlar: vakillik organlari, saylov tizimi, aralash tizim, majoritar tizim, proportsional tizim;

Keywords: representative bodies, electoral system, mixed system, majoritarian system, proportional system;

Ключевые слова: представительные органы, избирательная система, смешанная система, мажоритарная система, пропорциональная система;

Kirish: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan "O'zbekiston -2030" strategiyasining 79-maqsad 4-bandida "Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish maqsadida vakillik organlariga saylovning aralash (majoritar-proporsional) tizimini joriy qilish" vazifasi qo'yilmoqda[1].

Mavzuning dolzarbligi: Shu sababdan ham maqolamizda tadqiq qilinayotgan aralash (majoritar-proporsional) saylov tizimining ijobiy va salbiy jihatlarining tahlili va uning amaliyotda qo'llanilishi dolzarb amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kundagi demokratik taraqqiyot jarayonida saylovlar mamlakat siyosat maydonidagi eng muhim demokratik qadriyatlardan biridir. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 7-moddasi 1-bandida quyidagi norma e'tirof etiladi: "Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir"[2]. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida demokratiya prinsipini davlat hokimiyatini tashkil etishning siyosiy shakli sifatida va saylovlarni, fuqarolarning davlat ishlarini boshqarishda bevosita ishtirok etish sohalaridan birini ta'minlash instituti sifatida e'tirof etadi. Demokratiya va saylovlar o'rtasidagi o'zaro

munosabatlarning konstitutsiyaviy huquqiy shaklini belgilab beradi. Bu munosabatlar konstitutsiyaviy tuzum asoslari bilan bog‘liq bo‘lib, unga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyatning yagona manbai O‘zbekiston xalqi bo‘lib, o‘z hokimiyatini bevosita, shuningdek, respublika va mahalliy darajadagi davlat hokimiyati vakillik organlari orqali amalga oshiradi. Xalq irodasining eng yuqori to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodasi erkin saylovlardir. [8].

Muayyan huquqiy normalarga asoslanuvchi saylovlar jarayoni, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Saylov Kodeksida mavjud bo'lgan prinsiplar va qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi. Bunda saylovlarni tashkil etishning mezonlari, tamoyillari, shuningdek, ovozlarni sanash va natijalarni e’lon qilishning qoiadlari belgilanadi. Saylov tizimining asosiy mohiyati O‘zbekiston xalqi xohish-irodasining asl ma’noda ifodalanishini ta’minlash, shuningdek, yuksak darajadagi hayotiylikka ega va samarali faoliyat ko’rsatadigan davlat hokimiyati organlarini shakllantirishdan iborat[9].

Mazkur tadqiqot mavzusida bir qator tadqiqot ishlari amala oshirilgan. Xususan, А.В. Мамина Можаритарно-пропорциональная система выборов: достоинство и недостатки, Дмитриев Ю.А., Исраельян В.Б., Комаров В.В., Макоров Б.А. Народные голосования в Российской Федерации, О.Хусанов Конституциявий ҳуқуқ va boshqalar/

Olingan natijalar tahlili: Ma’lumki, hozirgi paytgacha O‘zbekiston Respublikasida majoritar saylov tizimi qo‘llanilib kelinmoqda. Sababi, sof shaklda qo'llaniladigan majoritar tizim-ning sodda va osonligidir. Hozirda taklif etilayotgan aralash (majoritar-propor-sional) saylov tizimida Yangi O‘zbekiston siyosat maydonida saylovchilarning xohish-irodalarini chuqurroq va aniqroq ifodalashi kutilmoqda [10].

Siyosat maydoniga kirib kelayotgan aralash (majoritar-proporsional) saylov tizimni qo’llash amaliyotida optimal samaraga erishish maqsadida uning ijobiy va salbiy jihatlarini ko’rib chiqamiz.

Majoritar tizimning afzalliklari quyidagilardan iborat:

1) Hukumatni shakllantirishdagi osonlik va barqaror hukumatni shakl-lantirishning yuqori imkoniyatlari;

2) mandatlar g'alaba qozongan yirik partiyalar o'rtasida taqsimlanadi va kichik partiyalarning sa’y-harakatlari asosan samarasiz bo’ladi, chunki ular o'z nomzodlarining saylov okruglarida ko'pchilik ovozini olishini ta'minlay olmaydi, bu esa, ularni boshqalarga qo’shilib ketishga undaydi;

3) deputatlikka nomzod va saylovchilar o‘rtasidagi yuzma-yuz muloqotning mavjudligi, majoritar tizimda saylovchilarning mintaqaviy va mahalliy manfaatlari o‘z ifodasini eng yuqori darajada topadi. [11, 12]

Majoritar tizimning kamchiliklari quyidagilardan iborat:

1) Bulardan eng asosiysi, bu tizim siyosiy kuchlarning adekvat holdagi vakilligini ta’minlay olmaydi, agarda biz mamlakatdagi barcha saylov okruglarini jamini ko'rib chiqa boshlasak, g'alaba qozongan tomon ko'pincha butun mamlakat bo'ylab kamroq ovoz olgan partiya bo'lib chiqishi mumkinligini ko'ramiz. Nega bunday? Bu turli partiyalar va saylovlarda partiya konsentratsiyasining turli dara-jalari bilan bog'liq.

2) Majoritar tizimning ikkinchi kamchiligi, ovoz berishning umumiy natijalarining saylov okruglarining aniq bo‘linishiga bevosita bog‘liqligidir. Bu tumanlarni tendentsiya bilan kesish orqali manipulyatsiya va siyosiy manipulya-tsiya xavfini keltirib chiqaradi. Ushbu fenomen "selektiv geografiya" yoki "gerrimandering" deb nomlangan (uning ixtirochisi, Amerika Qo’shma Shtatlari Massachusets shtatining gubernatori Gerri nomi bilan atalgan).

3) Shunday qilib, majoritar tizim hukumatning qonuniyligini zaiflash-tirishi mumkin va siyosat tarozisi pallalarining bunday "nomuvozanat-lashuvi" siyosiy urushni parlament devoridan ko'chaga olib chiqishga qodir.

4) Bundan tashqari, yana bir jiddiy kamchiligi - ovozlarning katta yo'qo-tilishiga va buhuda sarflanishiga olib kelishushini ta'kidlash kerak [13].

Shunday qilib, majoritar tizimning sanab o‘tilgan kamchiliklari bizni propor-tsional saylov tizimini – saylovchilarni alohida nomzodlar uchun emas, balki ular-ning ro‘yxatlari bo‘yicha ovoz berishga taklif qiladigan tizimni tanlashga undaydi, bu tizimda ovoz berish natijalariga ko‘ra, turli ro‘yxatlardan bir nechta nomzodlar ko‘rsatiladi. Bunda bir vaqtning o'zida ushbu ro'yxatlar uchun taqdim etilgan ovoz-lar soniga mutanosib ravishda deputatlikka nomzodlar saylanadi.

Bu tizim majoritar saylov tizimiga nisbatan bir qator muhim afzalliklarga ega. Uning asosiy ustunligi shundaki, u bir vaqtning o'zida bir nechta yirik ijtimoiy guruhlarning saylovchilari o'rtasidagi haqiqiy mashhurligiga muvofiq, ularning fikrini parlamentda yetarli darajada ifoda etishni ta'minlashga qodir. Bu behuda sarflangan ovozlarning ancha kam ulushini ta'minlaydi, shuningdek, saylovchilar-ning kichik guruhlari manfaatlarini hukumatda ifodalanishiga imkon beradi [14].

Shunday qilib, proporsional tizim majoritar tizimning barcha asosiy kamchi-liklarini amalda bartaraf etadi, afsuski, ushbu proportsional tizimning o’zi ham kamchiliklardan xoli emas.

Proportsional tizimning o’zi xos kamchiliklari quyidagilardan iborat:

1) birinchidan, eng muhim kamchiligi - hukumatning nisbatan kamroq barqarorlikka egaligi. Bu ushbu tizimga xos bo‘lib, turli siyosiy kuchlarning keng namoyon bo‘lishi hech bir partiyaning barqaror ko‘pchilikka ega bo‘lishiga imkon bermaydi. Bu esa, ularni koalitsiyalarda birlashishga undaydi. O'z navbatida, turli tomonlarning manfaatlari va maqsadlari xilma-xilligi ko'pincha ular o'rtasidagi

qarama-qarshiliklarning kuchayishiga olib kelishi, bu esa hukumatning samarali faoliyatiga xalaqit berishi mumkin.

2) shu sababli, manfaatlar imkon qadar to'g'ridan-to'g'ri ifodalani-shini ta'minlash uchun saylovchilarning kichik guruhlari ko'pchilik manfaatlarini ifodalashning sezilarli darajada buzilishiga olib kelmasligi uchun, siyosiy partiya-lar uchun o'tish to'sig'i qo'llaniladi - ovozlarning ma'lum bir minimal foizi, agar olinmasa, ro'yxat mandatlarni taqsimlashdan chiqarib tashlanadi. Albatta, bu unchalik ham mashhur bo'lmagan ro'yxatlar uchun ovoz bergan saylovchilarning ovozlarini yo'qotishning ko'payishiga olib keladi. Bundan tashqari, o'tish to'sig'i kichik partiyalarni saylov bloklariga birlashishga undaydi. Albatta, bu yuqoridagi kamchilikni biroz yumshatadi, lekin uni qoplamaydi.

3) Proporsional tizimning kamchiliklari ko‘pincha partiya ichidagi byurokratiyani o‘z ichiga oladi, bu esa nomaqbul shaxslarning partiya ro‘yxatiga kiritilishiga olib kelishi mumkin. Quyidagilar sodir bo'lishi mumkin: bir mandatli saylov okruglari bo'yicha ovoz berish natijalariga ko'ra vakillik hokimiyati tarki-biga kiritilmagan deputatlikka nomzod, u yerga partiya ro’yxatlari asosida kelishi mumkin.

4) Shuning uchun ham, nomaqbul shaxslarning saylangan organlarga o‘tishi mamlakatda qabul qilingan partiya saylov ro‘yxatining turiga bog‘liq [15].

Xulosa va takliflar: Shundan kelib chiqqan holda, siyosiy partiyalar ovoz berish ro'yxatlarining qaysi bir turini tanlashini ko’radigan bo’lsak, ularning amaliyotda uchta turi mavjud:

1) Qat’iy ro‘yxatlar, bunda saylovchilar butun partiya uchun ovoz berish-ganda nomzodlar partiya ro‘yxatlarida ko‘rsatilgan tartibda mandat oladilar;

2) Yarim qat’iy ro‘yxatlar, bunda partiya ro‘yxatini boshqarayotgan nomzod majburiy ravishda mandat oladi, partiya olgan qolgan mandatlarni taqsimlash esa nomzodlar olgan ovozlariga qarab amalga oshiriladi;

3) erkin ro’yxatlar – partiya tomonidan barcha deputatlik o'rin larini taqsimlash saylovchilarning xohish-istaklariga muvofiq amalga oshiriladi.

Hulosa qiladigan bo’lsak, Yangi O’zbekiston siyosat maydonida qo'llanilishi kutilayotgan ikki saylov tizimini birlashtirish, hamda respublikamiz saylov amaliyotida deputatlikka nomzodlarni tanlash bo’yicha patiyaviy ro’yxatlarni shakllantirishning qaysi birini tanlash risklarini chuqurroq o’rganib chiqishga arziydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to’g’risida”gi 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni//http://lex.uz/docs/6600413

2. *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrirdagi)//* (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son)//http:\cli.lex.uz\ld\lps\doc\6449033

3. Мамина А.В. Можаритарно-пропорциональная система выборов: достоинство и недостатки//http://elibrary.ru/item.asp?id=17383834

4. Дмитриев Ю.А., Исраельян В.Б., Комаров В.В., Макоров Б.А. Народные голосования в Российской Федерации. "ЮРКОМПАНИ". - 2010 г.//http://ivo.garant.ru/#/document/58090151

5. О.Хусанов Конституциявий ҳуқуқ, Адолат. -2013 г.//https://staff.tiiame.uz/storage/users/413/books/vxkc0u48aFYEe2PEtUiAzoG5dJALkqqzEgLboIPH.pdf

6. Совершенствование процедуры голосования на федеральном уровне. Опыт Швейцарии//http://elibrary.ru/item.asp?id=22578580

7. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning nazariy va huquqiy asoslari//https://staff.tiiame.uz/storage/users/422/books/OaS8kJBVNWxYgXL0Zzef5zbhLKwH2GKU0yqUjQaN.pdf

8. Narzullaevich, P. M. (2020). The issues of formation of youth legal culture in the development of civil society in Uzbekistan. Journal of Critical Reviews, 7(7), 355-357.

9. Primov, M., & Musaev, F. A. (2023). SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECTS OF SUPPORTING THE" GREEN" ECONOMY AND ITS DEVELOPMENT. Interpretation and researches, 1(10).sciences, 2(Special Issue 23), 749-758.

10. Primov, M., & Musaev, F. A. (2023). «YASHIL» IQTISODIYOTNI QO 'LLAB-QUVVATLASH VA UNI RIVOJLANTIRISHDAGI IJTIMOIY VA FALSAFIY JIHATLARI. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(6), 117-123.

11. Primov, M. (2023). Humanitarian And Deontological Aspects of Supporting the" Green" Economy and Its Development. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 3(6), 98-107.

12. Sanjarbek Saidmurod O'G'Li Shoyimov, Muhiddin Narzullayevich Primov ABU RAYHON BERUNIY – BUYUK QOMUSIY OLIM // Academic research in educational sciences. 2022. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/abu-rayhon-beruniy-buyuk-qomusiy-olim (дата обращения: 20.12.2023).

13. Narzullayevich, P. M., Abdiyevich, A. A. Z., & Muxammedovich, R. A. (2021). ACTUAL PROBLEMS OF ACTIVE CITIZENSHIP IN THE FORMATION OF A HIGH ECOLOGY CULTURE ([phrase omitted]). European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 8(1), 1047A-1047A.

14. Narzullaevich, P. M., & Abdievich, A. A. (2022). Value approach to the analysis of spiritual culture of Uzbekistan. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(5), 131-139.

BOLALAR ADABIYOTINING KITOBXONLARNI SHAKLLANTRISHDAGI O‘RNI

Ibrohimova Sevaraxon Mirzarahmon qizi
Andijon davlat pedagogika insituti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davronbek Sotvoldiyev Xasanboy o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika institute O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada bolalar adabiyotining muhim xususiyatlari hamda ularning bolalar tarbiyasiga ta’siri, asardagi obrazlarni ongida jonlantirgan holda ulardan o‘rnak olishi haqida so‘z boradi. Shuningdek, Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlaridagi qahramonlarning bolalarga xos hayoti hamda xarakteri asosida shakllanadigan xususiyatlar haqida aytiladi.

Kalit so‘zlar: badiiy adabiyot, bolalar adabiyoti, qahramonlar ta’siri, xususiyat, tarbiya, psixika, topishmoq, maqol, ertak, sarguzasht, obraz, badiiy olam, komil inson**.**

Abstract: The article talks about the important features of children's literature and their influence on children's education, reviving the characters in the work in their minds and taking them as an example. Also, it is said about the characteristics formed on the basis of children's life and character of the characters in the works of Khudoyberdi Tokhtaboyev.

Key words: fiction, children's literature, influence of characters, character, education, psyche, riddle, proverb, fairy tale, adventure, image, artistic world, perfect person.

Badiiy adabiyot – bu so‘z orqali inson ruhiyatini shakllantiruvchi, uning kamolotini yuksaltiruvchi vositadir. Undagi inson psixikasiga ta’sir qiluvchi omillar ayniqsa ruhiyat masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham kichiklik paytdan adabiyotga mehr qo‘ygan bola voyaga yetgandan keyin ham badiiy adabiyotning mazmuni va mohiyatini chuqur anglagan holda kitobga mehr qo‘yadi.

Bolalar adabiyoti badiiy adabiyotning eng ahamiyatli qismidir. Shuning uchun hozirgi kunda bolalar adabiyotiga katta etibor berilmoqda. Ushbu adabiyotlarni ko‘paytirish va bolajonlarning kitobga oshno bo‘lishi uchun bir necha islohotlar olib borilmoqda.

AQShda Garvard, Stenford kabi nufuzli ta’lim dargohlari mavjud. Aynan AQShda 2022-yil natijasiga ko‘ra yil davomida nashr etilgan bolalar kitoblari soni jami kitoblarning 1/3 qismini tashkil etadi. AQShda bolajonlarning soni esa butun aholining 20%ini tashkil qiladi. Ya'ni ta’lim tizimi, oliy ta’lim rivojlangan AQShda

bolalar adabiyotiga ehtiyoj va e’tibor kattalar adabiyotidan ham yuqori ekan. Chunki bolalar adabiyoti rivojlanmagan mamlakatda ta’lim sohasi rivojlana olmaydi.

O‘zbekistonda bugun ta’limga qancha e’tibor qilmaylik, bolalar adabiyoti rivojlanishiga e’tibor berilmasa, ta’lim oqsab qolaveradi. O‘zbekistonda bugun bolalar adabiyotini rivojlantirish uyushmasi, bolalar kutubxonalari uyushmasi kabi bolalar adabiyotini rivojlantirishga e’tibor va kuch sarflaydigan tashkilotlar talab etiladi. Bolalar adabiyoti va bolalarda kitobxonlik madaniyatini kitoblarning turini oshirish bilangina rivojlantirib bo‘lmaydi. Bolalar uchun yozilgan asar ularning tilini tushunish darajasiga mos bo‘lmas ekan, bari behuda bo‘lishi mumkin. Masalan: 8 yoshli bolaga 15 yoshli bolaning kitobini tutqazayotgan bo‘lishimiz mumkin. Bola buni tushunmaydi, natijada mutolaadan bezib qoladi. Shu qatorda bolalar adabiyotining bu muhim xususiyatini: asarlarning sujet o‘tkirligi va harakatga boyligini eslatib o‘tish joiz. Bu turdagi asarlarning voqealar ko‘lami kengligi, bolalar ongida obrazlarning bevosita gavdalanishi va qahramonlarning ijobiy hamda salbiy xarakteristikasi ochib berilishi alohida e’tiborga molikdir. Unda voqealar tezkor, qiziqarli, fantaziya va yengil kulgiga boy ravishda yaratilishini talab etadi. Shuningdek, bolalarga xos adabiyotlar xalq og‘zaki ijodida ham o‘z o‘rniga ega. Bu turdagi asarlar bolalarni insoniy fazilatlarni singdirgan holda tarbiyalashga katta xizmat qiladi. Topishmoq, maqol, matal va ertaklar shular jumlasidandir. Topishmoq bola topqirligi va zehnini oshirish vositasi hamda uning tasavvuri ko‘lamini rivojlantiruvchi omildir. Unda bir vosita orqali ikkinchi bir vosita tasviri ifodalanadi. Maqol esa bolaning ruhiy malakasini oshirish uchun xizmat qiluvchi tarbiyaviy prinsipga ega bo‘lgan maxsus janr. Maqolda to‘la tugallangan fikr ifodalanib, ajdodlarimizning hayotiy tajribalari jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, ijobiy fazilatlari mujassamlashgan. Shuningdek, ertaklar ham qiziqarli va voqealar rivoji orqali bolalar psixikasiga ta’sir qiluvchi tur sifatida e’tirof etiladi.

Oddiygina barchamiz uchun sevimli bo‘lgan "Zumrad va Qimmat" ertagini oladigan bo‘lsak, unda salbiy hamda ijobiy xususiyati egalarini ko‘rgan holda bola ongida bu ikki xususiyat bir-biriga taqqoslanadi, ya'ni Zumradning ular uchun o‘rnak bo‘luvchi fazilati, Qimmatning esa baxtsizligigasabab bo‘luvchi illati ularning hayoti orqali ifodalanadi. Ushbu ertak voqealari bolalar ongida bevosita jonlanib, yaxshi fazilat egasi bo‘lsam qanday-u, yomon illat egasi bo‘lsam qanday yashayman, degan fikrga kelishadi. Qimmatning xususiyatini o‘zida ko‘rayotgan bolajonlar uning hayotidan xulosa chiqarib, Zumrad obraziga kirishga harakat qiladi.

Demak, badiiy asar ruhiyatga ta’sir o‘tkazib, undan xulosa chiqarishga, hayot qolipidan keraksiz unsurlarni olib tashlab, yaxshilik keltiruvchi hamda go‘zal hayot kechirishga xizmat qiluvchi obrazlar orqali tasvirlanadigan badiiy olamdir. Badiiy adabiyotning muhim debochasi esa, albatta, bolalar adabiyotidir. Zero, inson ruhiyatini tarbiyalash bolalikdan boshlanadi.

Jahon adabiyotida bolalar adabiyotining o‘rni salmoqli. Jumladan, "Gulliverning sayohatlari", "Uchtadan oxiri bor ertaklar", "Bulbulcha", "Qor malikasi", "Baliqchi va baliq haqida ertak", va I.A.Krilovning masallari kabi asarlar nafaqat jahon adabiyoti, balki bolalar adabiyotida ham o‘zining mavqeyiga ega.

O‘zbek bolalar adabiyotida esa o‘zining qiziqarli va sarguzashtga boy asarlari orqali bolajonlarning sevimli yozuvchisiga aylangan Po‘lat Mo‘min, G‘afur G‘ulom, Anvar Obidjon, Oybek, Xudoyberdi To‘xtaboyev kabi ijodkorlar o‘z o‘rniga ega.

Xudoyberdi To‘xtaboyev ijodiga nazar soladigan bo‘lsak, uning "Sariq devni minib", "Sariq devning o‘limi", "Omonboy va Davronboy sarguzashtlari", "Shirin qovunlar mamlakati", "Quyonlar saltanati" kabi asarlari yosh avlod fikrlashining kengayishi, ularni ma’lum bir mushkulotlardan chiqib ketish yo‘llarini o‘rgatadigan fantaziyaga boy manbalardir. O‘zi ham bu xususda o‘z tarjimayi holida shunday deydi: " Ruhiy dunyosi pok bo‘lgan tarbiyaga quloq soladigan, savob va gunohni bilishga intiladigan, ruhi go‘zallikka talpinadigan bolalar dunyosida ishlasam qanday bo‘lar ekan deb o‘ylay boshladim va qaror ham qabul qildim, bolalar va o‘smirlar dunyosiga paqqos o‘tib ketdim".[20] Bundan ko‘rinadiki, Xudoyberdi To‘xtaboyev bolalarning ichki olamini anglay olgan ijodkordir.

Uning asarlari hazilga boy, bolalar hayoti, ularning xususiyatlari, tabiati, bolalarbop qilib yozilishi bilan ajralib turadi. Xudoyberdi To‘xtaboyev bolalar uchun asar yozayotganda, albatta, o‘z kitobxonini ko‘z oldiga keltiradi: "Olti yoshli bolaga aytayotgan gapingiz o‘n to‘rt yoshli o‘smirga aytadigan gapingizdan albatta farq qilishi kerak",[21] - deydi. Adibning bolalar uchun yaratgan asarlarining qiziqligi, o‘qishli hamda sevimli bo‘lishining sabablaridan biri shu. U butun mahoratini bolalar dunyosini tasvirlashga, ularning ma’naviy olamini yuksaltirishga sarflaydi. Shu sababli Xudoyberdi To‘xtaboyev birinchi yumoristik-sarguzasht qissasi bolalar tafakkuriga mos ikki kitobdan ya'ni "Sariq devni minib", hamda "Sariq devning o‘limi"dan tashkil topgan "Sehrli qalpoqcha" oz fursatda o‘quvchilar e’tirofiga sazovor bo‘ldi va o‘z kitobxonlarining sevimli asariga aylandi. Bu asar qiziqarli sujet asosiga qurilgan. Asardagi barcha hikoyalar Hoshimjon tomonidan aytiladi. Ushbu asarda voqealari sarguzasht tarzida davom etadi. Unda bolalarga xos fantastika, qiziqarli hodisalar va bolalar tasavvuriga mos uydirmalar tasvirlanadi. Xususan, Hoshimjonning sehrli qalpoqchani topib olishi, uning sehriga ishonib turli sho‘xliklarni qilishi bolalarcha olam ko‘rinishidir. Bu bolajonlarda qiziqish uyg‘otadi. Bu asarda niyatlarga yetaklaydigan halol yo‘l ko‘rinishi orqali hayotda o‘z mavqeyiga erishish vositalari tasvirlanadi. Bunda qahramonlarning ruhiy holatlari ijodkor tomonidan mohirona tasvirlangan. Bu asarda voqealar bola olamining doimiy hamrohi bo‘lgan quvnoqlik va yumor ustun ahamiyat kasb etadi.

[20] https://sirlar.uz/xudoyberdi-to-xtaboyev-1932-haqida-batafsil-ma-lumotlar-tarjimai-hol/
[21] https://sirlar.uz/xudoyberdi-to-xtaboyev-1932-haqida-batafsil-ma-lumotlar-tarjimai-hol/

"- Hoshim,- deb chaqirib qoldi.

- Labbay, oyijon.

- Nega tovuqlarga don bermading?

- Nima dedingiz, oyi?

- Nega tovuqlarga don bermading, deyapman, nima qulog‘ing devorning ostida qolganmi?

- Ovqatni o‘zi topib yesin-da. Tokaygacha tekinxo‘rlik qilishadi,- deb gapni chalg‘itmoqchi bo‘ldim.

- Voy o‘lmasam, suvam bermaganga o‘xshaysan.

- Oyi, tovuqlar suv ichamaydigan bo‘lib ketgan.

- Shunaqami?

- Ha, shunaqa. Nojo‘ya gap aytib qo‘ygan bo‘lsam kerak, oyim katta kaltakni olib quvlashga tushdi. Uch marta hovlini aylandim-da, ko‘cha eshigi oldiga borib, egilib salom berdim va bir hatlab o‘zimni ko‘chaga oldim".[22]

Bu asarning yuqoridagiga o‘xshash yumoristik xususiyati jahon adabiyoti vakillari, jumladan: italyan bolalar yozuvchisi Janni Rodari, turkshunos olima Do‘rar Shuls e’tirofiga sazovor bo‘lgan. "Bu asar menga o‘zining boy fantaziyasi, hayotbaxsh yumori bilan ma’qul bo‘ladi’’.[23]

Shuningdek, adibning ‘’Shirin qovunlar mamlakati yoki sehrgarlar jangi’’ ertak-romani bolalarcha bolalik orzulari, hayolotlari bilan yozilgan fantastik asardir. Ushbu asar Akbarjon tilidan aytiladi. Uning bir oz xayolparastligi, o‘z dunyosini go‘zalliklar bilan bezovchi xarakteri, beg‘ubor va sarguzashtlarga boy hayoti bolalarning haqiqiy kichik olamini ochib beruvchi hayolot mahsuli sifatida asar mazmunini boyitgan. Bu asarda oddiy narsalar mo‘zijali va g‘ayritabiiy tarzda insonni lol qoldiradigan holda o‘ziga jalb qiluvchi, maroq ila o‘qiladigan, kezi kelsa tabassum qilishga majbur etadigan voqealar aks ettirilgan. Asar bolalar qiziqib o‘qiydigan, o‘qib bo‘lgandan so‘ng bir-biriga maroq bilan aytib beradigan kitobdir.

Ya’nikim, “Bolaga kitob yozayotgan yozuvchi shu kitobni tugatmaguncha bola bo‘lib turishi kerak. Bo‘lmasa bu kitobni hech kim o‘qimaydi’’.[24] Demak, yozuvchi ruhiyati bola ruhiyatiga ko‘chishi va uning nomidan berishi darkor.

Shunga ko‘ra, bolalar adabiyoti – insonni shaxs ko‘rinishida rivojlantirishga, ongli mavjudot sifatida mukammallashtirishga poydevor desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bilim va tarbiya insonga bola paytida o‘rgatilsa va o‘rganilsa, xuddi toshga o‘yilgan naqsh kabi muhrlanib qoladi. Bundan ko‘rinadi, bolalarga o‘z dunyosiga munosib tarzda bolalarcha saviyaga ega bo‘lgan asarlarni yaratish, ularga taqdim etish kerak va bu asarlar bolalar ongida vatanga muhabbat, ota-onaga hurmat do‘stga sodiqlik

[22] Xudoyberdi To‘xtaboyev. "Sariq devni minib". Toshkent. "Yosh gvardiya" nashriyoti. 1982,–B,150.
[23] Xudoyberdi To‘xtaboyev. "Sariq devni minib". Toshkent. "Yosh gvardiya" nashriyoti. 1982,–B,150.
[24] https://sirlar.uz/xudoyberdi-to-xtaboyev-1932-haqida-batafsil-ma-lumotlar-tarjimai-hol/

kabi ezgu fazilatlarni singdiradi. Zero, bu ko‘hna olamdagi barcha narsalar tabiatdan tortib, har bir zarragacha bolakay uchun qayta yaraladi. Ular qishda oddiy daraxtni bahorda oppoq qorday gulga burkanishiga ham cheksiz hayratga tushadi. U har narsaning mohiyatini tushunishga intiladi. Shu sababli ularning savollari behisob.

Bolalar uchun yaratilgan adabiyotlar yosh avlodning ma'naviy kamolotini o‘stirish uchun, komil inson bo‘lib yetishishi uchun xizmat qiladigan adabiyot bo‘lmog‘i lozim. Bolalar adabiyotini boshqa adabiyotlardan ajratadigan xususiyat ham ma’rifiylik va tarbiyaviylikdir. Shuning uchun adabiyotlar ta’lim-tarbiyaga yo‘g‘rilgan talqinda yaratiladi. Birinchi prizidentimiz Islom Karimov tarbiya xususida: “Kelajak bugundan boshlanadi, hozir tarbiya masalasiga e’tibor qilinmasa, kelajak boy beriladi",[25] - deydi. Bundan shunday xulosa qilishimiz mumkinki, tarbiya biz uchun eng muhim masala sifatida hayotimizning uzilmas jihatidir.

Yosh avlodni mustahkam ruhiy tarbiya hamda chuqur tafakkur egasi bo‘lishida kitobning o‘rni beqiyosdir. Shu sababli bolalar uchun yaratilgan har bir asar sarguzasht va yumor ostida ularni tarbiyalovchi xususiyatlar bo‘lishi darkor. Zero, "Yoshlar ong-u tafakkurini ma’rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifamizdir".[26]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2008.

2. Toponimika. Suyun Qorayev; “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” –Toshkent. 2006.

3. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “Yulduzcha” nashriyoti, 1989.

4. Sotvoldiyev Davronbek Xasanboy O‘G‘Li, M.Tojiboyeva OJIZ IJODIDA TASAVVUFNING TUTGAN O‘RNI // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ojiz-ijodida-tasavvufning-tutgan-o-rni (дата обращения: 06.11.2023).

5. Sherboyeva, G., & Ikromov, M. (2023). O ‘ZBEK TILI FRAZEMALARINING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(30)

6. Qobulov N., Dolimov U. Erk va ma'rifat kuychilari. - T.: 1979. B-10-13

7. Is'hoqov M. Andijon adabiy gurungi. - T.: Mumtoz so‘z. 2013

8. Qur'onov D. Ustozlar guldastasi. - T.:2019

9. Madg‘oziyev. Ko‘hna Sadolar. - T.: Akademnashr, 2020

10. Shohista Kamol qizi. "Muhammad alayhissalomning bolaligi va yoshliklari" - T.: "Movarounnahr", 2005

[25] https://sirlar.uz/xudoyberdi-to-xtaboyev-1932-haqida-batafsil-ma-lumotlar-tarjimai-hol/
[26] https://sirlar.uz/xudoyberdi-to-xtaboyev-1932-haqida-batafsil-ma-lumotlar-tarjimai-hol/

11. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. URL: http://www.t-science.org/arxivDOI/2019/05-73/05-73-4.htm

12. Nabiyeva D.A., Nurmonova S.D. СОВРЕМЕННОЕ ЖАНРОВЕДЕНИЕ ИЛИ ГЕНРИСТИКА: ТЕОРИИ, МЕТОДЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ // Theoretical & Applied Science. 2020/4. -С. 824-827. URL: https: //www.elibrary.ru/item.asp?id=44843224

13. Xudoyberdi To‘xtaboyev. "Sariq devni minib". Toshkent. "Yosh gvardiya" nashriyoti. 1982-yil

14."O‘zbek bolalar adabiyoti antologiyasi". Toshkent "O‘qituvchi" nashriyoti 2006-yil

15.Xudoyberdi To‘xtaboyev "Tarjimai holimdan lavhalar".

16. Saviya.uz

17. To‘lanova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA O‘SIMLIK VA HAYVONOT OLAMI TASVIRI. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31). извлечено от https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1288

18. Urayimova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). QO‘RQOQ VA JOHILLARGA KO‘ZGU BO‘LGAN HIKOYA. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/296

19. Urayimova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA” ASARIDA FOYDALANILGAN TOPONIMLAR. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/297

20. Baxridinova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA TARIXIY SHAXSLAR VA OLIM-U SHOIRLAR TA’RIFI. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/298

21. Egamberdiyeva, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA ADABIYOT VA SAN’AT AHLIGA EHTIROM. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/300

22. Mahmudova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA” ASARIDA QO‘LLANILGAN O‘LCHOV BIRLIKLARI. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/295

23. J. Yokubov, D. Sotvoldiev POETICS OF OJIZ’S GHAZALS // SAI. 2023. №C11. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/poetics-of-ojiz-s-ghazals (дата обращения: 23.12.2023).

24. Усманов Ф. Характеристика действия/бездействия в устойчивых сравнениях узбекского языка / «Теоретические, методологические и прикладные вопросы науки и образования» (Самара, июнь 2019 г.) стр. 114-119. URL: https://naucorp.ru/upload/iblock/dd6/SBORNIK-NK_MT_06_19-ot-30.06.2019.pdf

25. Ф.Усманов. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. URL: http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader-pdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/251467/5e1c61965017c.pdf

26. Usmanov F.F. Mythological and folklore characters in the linguistic picture of the world: through uzbek similes // European science review. 2018.1/11-12. -P. 54-58. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mythological-and-folklore-characters-in-the-linguistic-picture-of-the-world-through-uzbek-similes

“BOBURNOMA’’ ASARIDAGI TOPONIMLARNING TABIATI

Xonzoda G‘ulomjonova Xusniddin qizi
Andijon davlat pedagogika institute Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-bosqich 201-guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Yoqubov Jamoliddin Madaminjon o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika institute O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ‘‘Boburnoma’’asarida keltirilgan toponimlardan ayrimlarining tabiati, iqlimi, ob-havosi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Абстратный. В этой статье представлена информатция о природе, климате, погоде некоторых топонимов, упомянутых в произведении ‘‘Бобурнома’’.

Annotation. This article contains information about the nature,climate and weather of some of the toponyms mentioned in the work ‘‘Boburnoma’’.

Kalit so‘zlar. Boburnoma, tabiat, iqlim, havo, yomg‘ir, shamol, Andijon, Isfara, Samarqand, Kobul, Hindiston.

Ключевые слова. Бобурнома, природа, климат, воздух, дождь, ветер, Андижан, Исфара, Самарканд, Кобул, Индия.

Keywords. Boburnoma, nature, climate, air, rain, wind, Andijan, Isfara, Samarkand, Kabul, India.

Zahiriddin Muhammad Bobur. Birgina shu ismni eshitganimizda hayolimizda buyuk bir mardlik, mag‘rurlik, jasurlik shu bilan birga muloyimlik, noziklik, dilbarlik kabi hislatlar, tuganmas bilim va donolik gavdalanadi. Bobur shunday hislatlarga ega bo‘lgan buyuk shoh va sarkarda, “Boburiylar’’sulolasining asoschisi, mumtoz shoir, tilshunos, hayvonot va nabotot olamining bilimdoni, tabiatni sevuvchi va undan har daqiqada bahra olishga intiluvchi nodir shaxs bo‘lgan. ‘‘Boburnoma’’ asari uning juda ko‘p sohalarga qiziqqanligidan dalolat beradi. Biz shu birgina ‘‘Boburnoma’’ asari orqali ham juda ko‘p ma’lumotlarga ega bo‘lishimiz mumkin. Bu asar bizga tarixda bo‘lgan voqealarni Bobur tilidan bayon qilib beradi. Bu asar ‘‘Boburiya’’, “Tuzuki Boburiy’’, “Voqeoti Bobur’’, “Voqeanoma’’, “Tavorixi Boburiy’’ kabi nomlar bilan atalgan. “Boburnoma’’ qomusiy asardir. Uni noyob tarixiy xazina desak ham mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki bu asarda juda ko‘p sohalarga oid ma’lumotlar keltirilgan. Bobur asarda hayoti davomida bo‘lgan voqealarni birma-bir bayon qilib borgan. “Boburnoma’’ asarini o‘qish mobaynida Bobur shaxsiyati, uning hayot yo‘li, o‘sha davr muhiti va iqlim tabati, ijtimoiy-siyosiy ahvol va shunga o‘xshash juda ko‘p ma’lumotlarga ega bo‘lamiz. Agar Bobur shoh bo‘lmaganida biror sohaning buyuk olimi bo‘lar edi deb ishonch bilan aytishimiz mumkin.

Bobur yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek tabiatni sevuvchi undan har dam bahra olishga intiluvchi, har doim tabiiy go'zallikni ardoqlovchi shaxs bo'lgan. U o'z asarida geografik hudud nomlarini keltirib o'tar ekan u yerga xos bo'lgan tabiati, iqlim sharoiti va ob-havosi haqida ham ma'lumotlar keltirib o'tadi. Bundan biz Boburning judayam sinchkov inson bo'lganligini bilib olishimiz mumkin. Asarda Andijon tasvirida ''Havosini ufunati bor. Kuzlar el bezgak ko'p bo'lur''[27] deb aytib o'tib ketadi. Ya'ni Andijonning havosida ''yoqimsiz hid'' va ''badbo'ylik''[28] bor, kuz vaqtlari xalqi ko'p bezgakka chalinadi deyilgan. Undan so'ng O'shni ta'riflar ekan ''Havosi xo'b va oqar suyi farovondur. Bahori bisyor yaxshi bo'lur''[29] deb u yerning havosini judayam yaxshi ekanligini, ayniqsa bahor fasli juda yaxshi havo bo'lishini aytib o'tgan.

Muallif Xo'jand tasvrida ''Mevasi farovon va bisyor yaxshi bo'lur… Havosi bisyor mutaaffindur, kuzlar bezgak ko'p bo'lur. Andoq rivoyat qilurlarkim, chupchuq bezgak bo'lg'ondur''[30] der ekan u yerning mevasi yaxshi va ko'p bo'lishini, lekin havosi juda ham ''yomon'', ''yoqimsiz''[31], kuz paytlari shunaqangi bezgak ko'p bo'lishidan hatto chumchuq ham bezgakka chalinganligi haqidagi ma'lumotlarni keltirib o'tadi.

Yana Mirzo Bobur asarida shunday bir joy va uning iqlimi haqida ma'lumot keltirib o'tganki, bu ma'lumotdan boxabar bo'lgan har bir kishida bu joyga nisbatan qiziqish uyg'onishi shubhasiz. Asarda shunday keltiriladi ''Xo'jand bila Kandibodom orasida bir dasht tushubtur, Hodarveshg'a mavsumdur. Hamisha bu dashtga yel borur. Marg'inong'akim, sharqidur, hamisha mundin yel borur. Xo'jandg'akim g'arbidur, doim mundin yel kelur: tund yellari bor. Derlarkim, bir necha darvesh bu bodiyada tund yelga yo'luqub, bir-birini topolmay, "Ho,darvesh'', "Ho,darvesh'', dey-dey halok bo'lubturlar, andin beri bu bodiyani Hodarvesh derlar''[32]. Ya'niki, Ho'jand va Konibodom o'rtasida Hodarvesh nomli dasht bolib, bu yerda har doim yel ya'ni, shamol to'xtamas, aytishlariga ko'ra, bir necha darvesh bu dashtdan o'tayotganda juda kuchli shamolga duch kelib, bir-birini topolmay, "Ho,darvesh'', "Ho,darvesh'' deya halok bo'lishgan ekan.

Bobur Mirzo Samarqand ta'rifini keltirar ekan, "yer yuzining aholi yashaydigan qismida Samarqandchalik latif shahar kamroqdir'' [33] deb aytib o'tgan. "Hech dushman qahr va g'alaba bilan buni egallayolmagani uchun ''baldai mahfuza-himoyadagi shahar'' deydilar''[34]. Muallif bu yerning iqlimiga to'xtalar ekan, shunday

[27] Zahiriddin Muhammad Bobur.Boburnoma.-T.:''Yulduzcha'',1989.– B.– 6.
[28] Fathiddin Is'hoqov.''Boburnoma''uchun qisqacha izohli lug'at. – A.:''Andijon nashriyot-matbaa''OAJ,2008.–B.-181
[29] Zahiriddin Muhammad Bobur.Boburnoma.-T.:''Yulduzcha'',1989.-B.-6.
[30] O'sha manbadan,7-b
[31] Fathiddin Is'hoqov.''Boburnoma''uchun qisqacha izohli lug'at.-A.:''Andijon nashriyot-matbaa''OAJ,2008.-B.-110
[32] Zahiriddin Muhammad Bobur.Boburnoma.-T.:''Yulduzcha'',1989.-B.-8.
[33] Zahiriddin Muhammad Bobur.Boburnoma.-T.:''O'qituvchi''nashriyot-matbaa ijodiy uyi,2008.-B.-55.
[34] O'sha manbadan,55-b.

ma'lumot keltirib o'tadi ''Qori Kobuldagidek tushmasa ham, qishi qattiq sovuqdir. Kobulcha bo'lmasa ham, yozlarda yaxshi havosi bor''[35]. Bobur Samarqand shahrida juda ko'p masjidlarni, madrasalarni, go'zal yirik imoratlar nomlarini tilga oladi. Yana Samarqand tasvirida bir qancha bog' nomlarini ham keltirib o'tadi. Jumladan, Bog'i Chanor, Bog'i Dilkusho, Naqshi Jahon, Bog'i Shamol hamda Bog'i Bihisht va boshqalar. Bundan bilib olishimiz mumkinki, Samarqand turli xil mashxur va ajoyib imoratlarga va bahavo bog'-u rog'larga to'la shahar bo'lgan. Ajoyib imorat deganimning boisi shuki, "Samarqand qal'asining ichida yana bir qadimiy imorat bor. Uni masjidi Laqlaqa deydilar. Uning gumbazi o'rtasida yerni tepsalar butun gumbazdan ''laq-laq'' degan tovushi keladi, qiziq hodisadir. Hech kim buning sababini bilmaydi''[36]

Bobur otasining to'satdan vafoti tufayli juda yoshligidan ya'ni, o'n ikki yoshidan taxtga o'tiradi. U to Hindistonni egallamagunga qadar juda ko'p darbadarlikni boshidan o'takazadi. O'z atrofidagilari, o'z yaqinlari tomonidan adolatsizliklarga uchraydi. Lekin shunday holatda ham u yashashdan, o'z maqsadlarini amalga oshirishdan hech to'xtamaydi. U bu yo'lda juda ko'p to'siqlarga, azob-uqubatlarga, qiyinchiliklarga duch keladi. Shunga qaramay, bu azoblar uning bardoshini pishirib, irodasini metindek qiladi. Bobur uzoq vaqt sargardonlikdan so'ng Hindistonni egallaydi va u yerda 332 yil hukronlik qilgan boburiylar sulolasiga asos soladi. U Hindistonga kelganidan so'ng u yerni sharoiti, iqlimi va o'sha yerlik aholining madaniyati, urf-odatlari bilan tanishadi va buni o'z asarida keng yoritib o'tadi.

Bobur Kobul ta'rifida ''Atrof va javonibi tamom tog'dur''[37] deydi. Bundan bilib olishimiz mumkinki, Kobul atrofi tog'lar bilan o'ralgan shahar bo'lgan. Iqlimiga to'xtalar ekan ''Yozlar Kobulda shimoliy yeli kam esadur. Parvon yeli derlar''[38] deb ta'rif beradi. Yana davomida ''Garmser va sardseri yovuqtur. Kobuldin bir kunda andoq yerga borsa bo'lurkim, hargiz qor yog'mas. Ikki soati nujumiyda andoq yerga borsa bo'lurkim, hargiz qori o'qsumas, magar ahyonan andoq yoz kelgaykim, qor qolmag'ay''[39]deb keltiradi. Bundan shuni bilib olishimiz mumkinki, garmser bu ya'ni ''issiq iqlim''[40] va sardser ''sovuq iqlim''[41] joylar Kobulga yaqindir. Kobulning shunday joylari bor ekanki, u yerda sira qor yog'mas va yana shunday joylari borki u yerda qor hech qachon kamaymas ekan. Ba'zan yozi judayam issiq kelganligi sababli hech qanday qor qolmay erib ketar ekan. "Kobul havosidek havoliq yer olamda ma'lum emaskim, bo'lg'ay. Yozlarda kechalari po'stinsiz yotib bo'lmas. Qishlar

[35] O'sha manbadan,55-b.
[36] O'sha manbadan,57-b.
[37] Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma.-T.:''Yulduzcha'',1989.-B.-116.
[38] O'sha manbadan,117-b.
[39] O'sha manbadan,118-b.
[40] Fathiddin Is'hoqov.''Boburnoma''uchun qisqacha izohli lug'at.-A.:''Andijon nashriyot-matbaa''OAJ,2008.-B.-41.
[41] O'sha manbadan,149-b.

agarchi qori aksar ulug‘ tushar, vale mufrit sovug‘i yo‘qtur. Samarqand va Tabriz ham hushhavoliqqa mashxurdur, vale mufrit sovuqlari bordur’’[42] bu yerdagi ta’rifda Bobur Kobulning havosini juda ham ajoyib ekanligini, Kobul havosidek havo yer yuzida borligi ma’lum emasligi haqida ta’kidlab o‘tadi. U yerning yozlarida kechalari po‘stinsiz yotib bo‘lmaydi. Qishda esa qor ko‘p yog‘sa ham lekin qattiq sovuq bo‘lmaydi. Xushhavolikda Samarqand va Tabriz ham mashxur bo‘lsada, lekin u yerlarda qattiq sovuq bo‘ladi.

Bobur Hindistonda yashar ekan u yerni iqlimi, ob-havosi, xalqining yashash tarzi, madaniyati haqida asarda juda ko‘p ma’lumotlar keltirib o‘tgan. “Bizning o‘lkalarda to‘rt fasl bor. Hindustonda esa uch fasl bo‘ladi: to‘rt oyi yoz, to‘rt oyi pashaal(yomg‘ir mavsumi), to‘rt oyi qish’’[43]. “Hinduston xalqi har faslni to‘rt oydan qilib belgilagan. Har fasldan ikki(tadan) oyni juda issiq, seryog‘in va sovuq oylar deb hisoblaydilar. Yozning so‘nggi ikki oyi-jet va as’ar eng issiq oylar hisoblanadi. Pashakaal oylarining dastlabki ikki oyi-saavan vaba’do‘n esa eng kuchli yomg‘irlar yog‘adigan oylar hisoblanadi. Qish mavsumining o‘rtasidagi ikki-pus v amah oylari eng sovuq oylardir. Bunday hisobda ularda yil fasllari oltita bo‘ladi’’[44]. Asarda keltirilgan yuqoridagi ma’lumotlardan biz Hindistonning o‘ziga hos bo‘lgan ajoyib iqlimi, ob-havosi haqida qiziqarli va qimmatli ma’lumotlarga ega bo‘lamiz. Bobur bulardan tashqari o‘z asarida yana juda ko‘p shaharlarni, tog‘ va daryo nomlarini sanab o‘tgan. U yerlik aholini yashash tarzi,madaniyati, urf-odatlari, yurish-turishi haqida juda ko‘p ma’lumotlar keltirgan.[45]

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, biz ‘‘Boburnoma’’ asari orqali 1494-yildan to 1529-yillargacha bo‘lgan vaqt oralig‘ida Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindistonda sodir bo‘lgan tarixiy voqealani guvohi bo‘lamiz. Bu asarni o‘qish davomida juda ko‘p tarixiy shaxslar, hukmdorlar va ularning shaxsiyati haqida xabardor bo‘lamiz, juda ko‘plab geografik joylar va ularning iqlim sharoitlari bilan tanishamiz, bir-biridan ajoyib imoratlar va tarixiy obidalar haqida ma’lumotlarga ega bo‘lamiz. Men bu asarni o‘qish davomida Bobur shaxsiyatida juda ziyrak, sinchkov va bilimdon insonni ko‘ra oldim. U boshidan o‘tkazgan juda ko‘p azoblarga qaramay shunday maqomga erisha oldi. Bobur tabiatan go‘zallikni sevuvchi nozik shaxs bo‘lgan. U Hindistonga kelganidan so‘ng juda ko‘p bog‘-rog‘larni barpo qilganligi ham bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

“Boburnoma’’ asari nafaqat mumtoz adabiyotimizning gullab yashnashiga balki boshqa sohalar rivojiga ham hissa qo‘shgan deb bemalol aytishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[42] Zahiriddin Muhammad Bobur.Boburnoma.-T.:’’Yulduzcha’’,1989.-B.-118.
[43] Zahiriddin Muhammad Bobur.Boburnoma.-T.:’’O‘qituvchi’’nashriyot-matbaa ijodiy uyi,2008.-B.215.
[44] O‘sha manbadan,215-216-b.
[45] O‘sha manbadan,215-216-b.

1. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2008.

2. Toponimika. Suyun Qorayev; “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” –Toshkent. 2006.

3. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “Yulduzcha” nashriyoti, 1989.

4. Sotvoldiyev Davronbek Xasanboy O‘G‘Li, M.Tojiboyeva OJIZ IJODIDA TASAVVUFNING TUTGAN O‘RNI // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ojiz-ijodida-tasavvufning-tutgan-o-rni (дата обращения: 06.11.2023).

5. Sherboyeva, G., & Ikromov, M. (2023). O ‘ZBEK TILI FRAZEMALARINING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(30)

6. Qobulov N., Dolimov U. Erk va ma'rifat kuychilari. - T.: 1979. B-10-13

7. Is'hoqov M. Andijon adabiy gurungi. - T.: Mumtoz so‘z. 2013

8. Qur'onov D. Ustozlar guldastasi. - T.:2019

9. Madg‘oziyev. Ko‘hna Sadolar. - T.: Akademnashr, 2020

10. Shohista Kamol qizi. "Muhammad alayhissalomning bolaligi va yoshliklari" - T.: "Movarounnahr", 2005

11. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. URL: http://www.t-science.org/arxivDOI/2019/05-73/05-73-4.htm

12. Nabiyeva D.A., Nurmonova S.D. СОВРЕМЕННОЕ ЖАНРОВЕДЕНИЕ ИЛИ ГЕНРИСТИКА: ТЕОРИИ, МЕТОДЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ // Theoretical & Applied Science. 2020/4. -С. 824-827. URL: https: //www.elibrary.ru/item.asp?id=44843224

13. Xudoyberdi To‘xtaboyev. "Sariq devni minib". Toshkent. "Yosh gvardiya" nashriyoti. 1982-yil

14."O‘zbek bolalar adabiyoti antologiyasi". Toshkent "O‘qituvchi" nashriyoti 2006-yil

15.Xudoyberdi To‘xtaboyev "Tarjimai holimdan lavhalar".

16. To‘lanova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA O‘SIMLIK VA HAYVONOT OLAMI TASVIRI. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31). извлечено от https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1288

17. To‘lanova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA O‘SIMLIK VA HAYVONOT OLAMI TASVIRI. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31). извлечено от https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1288

18. Urayimova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). QO‘RQOQ VA JOHILLARGA KO‘ZGU BO‘LGAN HIKOYA. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/296

19. Urayimova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA FOYDALANILGAN TOPONIMLAR. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/297

20. Baxridinova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA TARIXIY SHAXSLAR VA OLIM-U SHOIRLAR TA'RIFI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/298

21. Egamberdiyeva, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA ADABIYOT VA SAN'AT AHLIGA EHTIROM. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/300

22. Mahmudova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA QO'LLANILGAN O'LCHOV BIRLIKLARI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/295

23. J. Yokubov, D. Sotvoldiev POETICS OF OJIZ'S GHAZALS // SAI. 2023. №C11. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/poetics-of-ojiz-s-ghazals (дата обращения: 23.12.2023).

24. Усманов Ф. Характеристика действия/бездействия в устойчивых сравнениях узбекского языка / «Теоретические, методологические и прикладные вопросы науки и образования» (Самара, июнь 2019 г.) стр. 114-119. URL: https://naucorp.ru/upload/iblock/dd6/SBORNIK-NK_MT_06_19-ot-30.06.2019.pdf

25. Ф.Усманов. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. URL:http://library.ziyonet.uz/static/lib/readerpdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/251467/5e1c61965017c.pdf

26. Usmanov F.F. Mythological and folklore characters in the linguistic picture of the world: through uzbek similes // European science review. 2018.1/11-12. -P. 54-58. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mythological-and-folklore-characters-in-the-linguistic-picture-of-the-world-through-uzbek-similes

“BOBURNOMA”DA SHOH VA SHOIRLAR TAVSIFI

Karimova Oyjamol Obidjon qizi
Andijon davlat pedagogika institute Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 3-bosqich 302-guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Davronbek Sotvoldiyev Xasanboy o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika institute O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola “Boburnoma” asari va unda keltirilgan Boburning otasi Umarshayx mirzo hamda adabiyotimizning gullab-yashnashiga ulkan hissa qo`shgan mashhur shoirlarning ta’rif va tavsifiga bag‘ishlanadi va ularning faoliyati va shaxsiga alohida to‘xtaladi.

Abstract. This article is devoted to the definition and description of the work “Boburnoma” and Babur’s father Umarshaikh mirza, mentioned in it, and the famous poets who madde a great contribution to the development of our literature, and focuses on their activities and personalities.

Абстрактный. Данная статья посвящена определению и описанию произведения “Бобурнома” и упоминаемому в нем отцу Бабура Умаршейху Мирзе и известным поетам, внесшим болшой вклад в развитие нашей литературы, а также уделяет внимание их деятельности и личностям.

Kalit so‘zlar. Boburnoma, Umarshayx mirzo, ma’jun, Takasekretku, Xonzodabegim, Alisher Navoiy, Foniy, Abdurahmon Jomiy, Binoiy.

Key words. Baburnoma, Umarshaikh Mirza, majun, Takasekretku, Khanzodabegim, Alisher Navoi, Foniv, Abdurakhmon Jomiv, Binoi.

Ключевые слова. Бобурнома, Умаршейх Мирза, маджун, Такасекретку, Ханзодабегим, Алишер Навои, Фонив, Абдурахмон Жамив, Бинои.

Har bir xalqning tarixiy, ma’daniy-milliy qiyofasini aniq belgilovchi ulug‘ shohlari, buyuk olimlari, yirik adib va shoirlari bo‘ladi. Mana shunday shoh va shoir, yirik davlat arbobi, olim, tilshunos, adabiyotshunos, tarix va tarixda o‘tgan shaxslar haqida to‘g‘ri va aniq ma’lumot beruvchi inson bu – **Zahiriddin Muhammad Boburdir**. Bobur o‘z asarlarida Vatanimiz o‘tmishining qiyofasini tasavvurimizda jonlantiradi. Insoniyatning abadiyatga mansub buyuk farzandlari safida bu yil tavalludining 540-yilligi keng nishonlangan shoir **Bobur** tarixda beqiyos iqtidor va takrorlanmas fazilatlar egasi edi…

Bobur ijodi nafaqat O‘zbekiston, balki Hindistonning buyuk donishmand farzandi, davlat arbobi *Javohirla’l Neru* o‘zining “Hindistonning ochilishi” va “Jahon tarixiga bir nazar” asarlarida **Zahiriddin Muhammad Bobur** haqida samimiyatga to‘liq ushbu fikrlarni izhor etgan: *“Bobur-dilbar shaxs. Uyg‘onish davri*

hukmdorining haqiqiy namunasidir. U mard va tadbirkor odam bo'lgan. Bobur o'ta ma'daniyatli va jozibali insonlar orasida eng yetuk insonlardan biri edi. U mazhabparastlik kabi cheklanishdan va mutaassiblikdan yiroq edi. Bobur san'at va ayniqsa, adabiyotni sevardi".[46]

Biz bu ta'rifdan anglashimiz mumkinki, Bobur o'ta ma'daniyatli, dinga qattiq berilgan, unga amal qiluvchi inson bo'lgan. **"Boburnoma"** asari Bobur ijodi mahsuli. Bu asar, avvalo, yetuk adabiy asar. Adabiy asar deyishimizga sabab, bu asarda tarixiy real qahramonlar shaxsi, fazilatlari haqida aniq va teran ma'lumotlarlar berilgan. Bu asarning boshqa asrlardan farqi ham mana shunda. Bunda shaxslarning tavalludi, nasl-nasabi, avlodlari, hatto shakl-shamoyiligacha to`laqonli yoritib berilgan. Hech bir asarda bu darajada shaxslar ta'rifiga e'tibor qaratilmagan. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O`tkan kunlar" asaridagi Otabek obrazini olaylik, asarda bu obrazning faqat shakl-shamoyili haqidagi ma'lumotlarni ko`rishimiz mumkin. Va bir qancha asarlarni ko`rsak ham bu kabi to`la-to`kis yoritilgan obrazlarni uchratmaymiz. Bobur har bir tarixiy shaxsga tavsif berishda birdek adolat bilan yondashadi. Jumladan o'zining padari-buzrukvoriga ham:

Tavalludi va nasl-nasabi: Sakkiz yuz oltmishinchi (1455) yili Samarqandda tug'ildi. Sulton Abusaid mirzoning to'rtinchi o'g'li edi. Sulton Ahmad mirzo, Sulton Muhammad mirzo, Sulton Mahmud mirzodan kichik edi.

Shakl-shamoili: Past bo'yli, yumaloq soqolli, sarg'ish yuzli, norg'il kishi edi. To'nni rosa tor kiyar edi. Shunchalikki, belbog' bog'laganda qornini ichiga tortib bog'latar, bog'lagandan keyin o'zini qo'yib yuborsa, ko'pincha bog'lari uzilib ketardi. Kiymoq va yemoqda betakalluf edi. Sallani dastorpech (maxsus salla o'raydigan kishi) o'rab qo'yardi. U zamonda sallalar butun to'rto'rama bo'lardi. Tekis chirmab, uchini osiltirib qo'yardilar. Bobur bu o'rinda otasining fe'l-atvori haqida gapira turib, uning besh vaqt namozini tark qilmasligi, yaxshi savodi borligi, hazil mutoyibaga boyligini ta'kidlab o'tadi: *" Hanafiy mazhabida, pokiza e'tiqodli kishi edi. Besh vaqt namozni tark qilmasdi. Umriy namoz qazolarini butunlay tamomlagan edi. Aksar tilovat qilar edi. Hazrat Xo'ja Ubaydullohga murid edi. Suhbatlariga ko'p musharraf bo'lgan, Xo'ja ham uni farzand der edilar.*

Yaxshi savodi bor edi. "Xamsatayn" (Nizomiy Ganjaviy va Amir Xisrav Dehlaviy "Xamsa"lari), dostonlar va tarixlarni o'qir edi. Ko'pincha "Shohnoma" o'qir edi. She'riy iste'dodi bor, biroq she'r yozishga qunt qilmasdi. G'oyat salobatli edi. Xulqi ham saxovaticha bor edi. Xushxulq, hazilkash, gapga chechan va shirinso'z kishi edi. Shijoatli va mardona kishi edi. Avvallari ko'p ichardi, keyinchalik haftada bir yoki ikki marta ichadigan bo'ldi; xushsuhbat kishi erdi. Biror bahona bilan xo'b she'lar o'qirdi. Keyingi paytlari ko'proq ma'jun iste'mol qilardi.

[46] Boburnoma / Zahiriddin Muhammad Bobur ;B. Alimov va bishqalar.;Xalqaro Bobur fondi.-T. ''O'qituvchi ''NMIU,2008.-4- bet.

Ma'juniylikda qaltis harakatlarga yo'l qo'yar, hazil-sho'xlikka o'ch, hamisha nard o'ynar, goho qimor ham o'ynardi".[47]

Shu o'rinda ***Ma'jun*** so'ziga to'xtalib o'tsak. ***Ma'jun*** - turli ziravorlarga afyun (ko'knorning dumbul boshog'idan olib quritilgan shira. Kayf qilish uchun) qo'shib tayyorlangan va quvvat, darmon beradigan dori. Ba'zi bir rivoyatlarda *chordori* deb ataydilar. Bu ta'rifdan ko'rishimiz mumkinki, Bobur haqiqat, adolatda tarafkashlikka yo'l qo'ymagan. Xoh otasi bo'lsin, xoh o'zga u haqida bilganlarini ro'yi-rost *"Boburnoma"*ga kirgizgan. Yana mulohazamizni Umarshayx mirzoda davom ettirsak.

Jang va urushlari: Uch marotaba saf tortib urush qilgan. Avval Yunusxon bilan Andijonning shimol tarafi - Sayhun daryosining yoqasidagi Takasekretku degan yerda. Bunday nomlanishining boisi shuki, tog' egasi bo'lganidan bu yerda daryo shunday tor joydan oqadiki, rivoyat qilishlaricha, u yerdan taka sakrab o'tgan ekan. Mag'lub bo'lib, qo'lga tushdi. Yunusxon yaxshilik qilib viloyatiga ruxsat berdi. Bu yerda urush bo'lgani uchun "Takasekretku urushi" ul viloyat tarixida qolgandir. [48] Bu qarashlaridan Boburning etimolog ya'niki, joy nomlarining kelib chiqishidan ham xabardor shaxs sifatida tanimiz.

Avlodi: Mirzodan uch o'g'il, besh qiz qolganligi va o'g'lonlari orasida o'zining eng kattasi ekanligini ta'kidlab o'tadi. Onasi Qutlug' Nigorxonim. Yana bir o'g'li Jahongir mirzo Boburdan 2 yosh kichik edi. Uning onasi Fotima Sulton mo'g'ulning tuman beklaridan birining qizi ekanliginini yozadi. Yana bir ukasi Nosir mirzo bo'lib, uning onasi andijonlik Umid ismli g'unchachi edi; u Boburdan 4 yosh kichik edi. Qizlaridan kattasi *Xonzodabegim* o'zi bilan bir onadan tug'ilganligini yozadi. U Boburdan 5 yosh katta edi. Yana bir qizi *Mehrbonubegim* edi. Nosir mirzo bilan bir onadan tug'ilgan, mendan 2 yosh katta edi deb yozadi Bobur. Yana bir qizi *Shahrbonubegim* edi. U ham Nosir mirzo bilan bir tug'ishgan bo'lib, o'zidan 8 yosh kichikligini aytib o'tadi. Yana bir qizi *Yodgor Sultonbegim* edi. Uning onasi Sulton ismli g'unchachi edi. Yana bir qizi *Ruqiya Sultonbegimning* onasi Mahdum Sultonbegim edi, uni Qorako'zbegim derdilar, deb yozadi mirzo Bobur. [49]

Bobur o'z ukalari hamda opa-singillariga birdek mehribon, jonkuyar shaxs bo'lgan. Hatto ukalari Boburga xiyonat qilishganda ham ularga qarshi bir ish qilmaydi. Ukalariga joylarni taqsimlash paytida ham adolat bilan yondashadi.

"Boburnoma" asarini o'qir ekanmiz, Boburning yuksak badiiy did sohibi, teran fikri va bilimining shu qadar chek-u chegarasi yo'qligiga yana bir bor amin bo'lamiz. "**Boburnoma**" asarida 1551 kishining ism-shariflari tilga olingan. Ular ichida ko'plab tarixiy shaxslar, buyuk davlat arboblari, ilm-fan va san'at namoyondalarining

[47] O'sha manbadan 33-b
[48] O'sha manbadan 33-34-b
[49] O'sha manbadan 34-b

tarjimayi hollariga qisqacha to'xtalib o'tgan. Bular orasida o'z davrining yetuk shoiri, Amiri muqarrab unvoniga ega bo'lgan g'azal mulkining sultoni mir **Alisher Navoiy** haqidagi fikrlarga batafsil to'xtalsak. Bilamizki, Navoiy va Bobur zamondosh bo'lishiga qaramasdan ular bir- biri bilan ko'rishishmagan. Ular xat orqali suhbatlashib turishgan. Jumladan, asarda Navoiy haqida shunday fikrlarni kuzatamiz: "***Alisherbek*** *naziri yo'q kishi erdi. Turkiy til bila to she'r bitibdilar, hech kim unchalik ko'p va ho'p yozgan emas. Olti masnaviy kitob nazm qilubdur: beshi " Xamsa" javobida, yana biri "Mantiq ut-tayr" vaznida "Lison ut-tayr" nomli. To'rt g'azaliyot devonini tuzgan: "G'aroyib us-sig'ar", "Navodir ush-shabob", "Badoye' ul- vasat", "Favoyid ul-kibar". Yaxshi ruboiylari ham bor. Yana ba'zi asarlari ham borki, ushbu zikr etilganlardan ko'ra pastroq va sustroqdir. Shu jumladan, maktublarini Mavlono Abdurahmon Jomiyga taqlid qilib jam qilgan. Xullas, har kimga har ish uchun bitgan xatlarini kitob qilib jamlagan. Yana "Mezon ul-avzon" nomli aruz kitobini bitgan, ancha mulohazatalab: yigirma to'rt ruboiy vaznining to'rt vaznida xato qilgan. Ba'zi bahrlarining vaznlarida ham yanglishgan. Bu aruzdan xabardor odamga ma'lum bo'ladi. Forsiy devon ham tartib bitgan. Forsiy nazmda* ***"Foniy"*** *taxallusini qo'llagan".*[50]

Bobur bergan ma'lumotga ko'ra, Navoiy ko'magida ko'plab olim va fozillar dunyoga ma'lum va mashhur bo'lgan, hamda shuhrat cho'qqilarini qozongan. Bobur yana Navoiyning oilasi hamda ijtimoiy faoliyati haqida ham ma'lumotlar keltiradi: "*Fazl ahli va hunar ahliga Alisherbekchalik murabbiy va homiylik qilgan odam dunyoda boshqa to'pilmasa kerak. So'zda peshqadam bo'lgan ustoz Qulmuhammad, Shayh Noyi va Husayn Udiy bekning tarbiyasi va homiyligi bilan shuncha kamol topib, shuhrat qo'zonganligi, Ustoz Behzod va Shoh Muzaffar tasvirda bekning sa'i-harakati bilan ma'lum va mashhur bo'ldilar.Shunchalik ko'p xayriy binolar bunyod qildiki, oz kishi bunday ishga muvaffaq bo'la oladi. O'gil qizi va ahli ayoli yo'q, olamda yolg'iz va tanholikda umr o'tkazdi. Avvallari muhrdor edi. Faoliyatining o'rtalarida bek bo'lib, bir necha vaqt Astobodda hokimlik qildi..."*[51]

Boburning ta'kidlashicha, Navoiy shoh xazinasidan to'lanadigan maoshini ham olmagan. O'zi tez- tez shoh xazinasiga ehsonlar qilib turgan: *"Mirzodan biror narsa olmas, balki har yili Husayn mirzoga yirik-yirik mablag'lar hadya qilardi"* [52]

Shoirlardan jamoatning peshqadam va asoschisi **Mavlono Abdurahmon Jomiy** edi deb yozadi mirzo Bobur. "*Dunyoviy va diniy ilmlarda u zamonda uning darajasidagi kishi yo`q edi. She'riyati ham ma'lumdir. Mulloning kamolot darajasi shunday oliydirki, uni ta'riflashga ehtiyoj yo`q. Shunchaki ko`nglimdan, bu arzimas bitiklarimda ularning tabarruk nomlari va ozgina sifatlarini shunchaki savob uchun*

[50] O'sha manbadan 133-b
[51] O'sha manbadan 133-134-b
[52]O'sha manbadan 134-b

zikr etsam, degan fikr kechdi,[53] *degan fikrlarni yozib qoldirgan. Shu bilan bir qatorda,* Jomiy Navoiyning ustozi bo`lganligi barchamizga ma’lum.

Yana shoirlar haqida so`z yurita turib, **Binoiy**ni ham keltirib o‘tadi. Uni tug`ilgan yurti, Navoiy bilan bo`lgan voqealar hamda u bilan so`zi kelmasligini aytib o`tadi. *“Hirotlikdir. Ota-onasi Ustod Sabz (binokor) banno bo`lganligi uchun shunday taxallus olgan. G`azallarida rang va kayfiyat bordir. Devon tartib bergan. Dostonlari ham bor. Mevalar haqida bir dostoni bor, mutaqorib bahrida, samarasiz bir narsa yozgan, bekor qilgan. Binoiyning Alisherbek bilan so`zi yaxshi kelmas edi. Shu sababdan xiyla jafolar tortdi.*”[54] Bobur bular bilan bir qatorda: **Sayfiy Buxoriy, Muhammad Solih, Husayn Komiy, Hiloliy, Yusuf Badiiy, Muammoiy, G`ulom Shodiy** va bir qancha shoirlar haqida va ular yozgan she’r va qasidalar haqida ma’lumotlar keltirib o`tadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Bobur har bir shaxsga nisbatan haqqoniy munosabatda bo‘lishga, ularning sharoitidan kelib chiqib, fe’l-atvorining eng muhim jihatlarini imkon qadar ixcham iboralar bilan ifodalashga harkakat qiladi. Shu jihatdan ham bu asarni mukammal yetuk asar desak adashmagan bo‘lamiz. Bu asarni o‘qib o‘rganish har birimizning burchimizdir!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2008.

2. Toponimika. Suyun Qorayev; “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” –Toshkent. 2006.

3. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “Yulduzcha” nashriyoti, 1989.

4. 2.Sotvoldiyev Davronbek Xasanboy O‘G‘Li, M.Tojiboyeva OJIZ IJODIDA TASAVVUFNING TUTGAN O‘RNI // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ojiz-ijodida-tasavvufning-tutgan-o-rni (дата обращения: 06.11.2023).

5. Sherboyeva, G., & Ikromov, M. (2023). O ‘ZBEK TILI FRAZEMALARINING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(30)

6. Qobulov N., Dolimov U. Erk va ma'rifat kuychilari. - T.: 1979. B-10-13

7. Is'hoqov M. Andijon adabiy gurungi. - T.: Mumtoz so‘z. 2013

8. Qur'onov D. Ustozlar guldastasi. - T.:2019

9. Madg‘oziyev. Ko‘hna Sadolar. - T.: Akademnashr, 2020

10. Shohista Kamol qizi. "Muhammad alayhissalomning bolaligi va yoshliklari" - T.: "Movarounnahr", 2005

[53] O`sha manbadan 137-b
[54] O`sha manbadan 140-b

11. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. URL: http://www.t-science.org/arxivDOI/2019/05-73/05-73-4.htm

12. Nabiyeva D.A., Nurmonova S.D. СОВРЕМЕННОЕ ЖАНРОВЕДЕНИЕ ИЛИ ГЕНРИСТИКА: ТЕОРИИ, МЕТОДЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ // Theoretical & Applied Science. 2020/4. -С. 824-827. URL: https: //www.elibrary.ru/item.asp?id=44843224

13. Xudoyberdi To‘xtaboyev. "Sariq devni minib". Toshkent. "Yosh gvardiya" nashriyoti. 1982-yil

14."O‘zbek bolalar adabiyoti antologiyasi". Toshkent "O‘qituvchi" nashriyoti 2006-yil

15.Xudoyberdi To‘xtaboyev "Tarjimai holimdan lavhalar".

16. Saviya.uz

17. To‘lanova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA O‘SIMLIK VA HAYVONOT OLAMI TASVIRI. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31). извлечено от https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1288

18. Urayimova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). QO‘RQOQ VA JOHILLARGA KO‘ZGU BO‘LGAN HIKOYA. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/296

19. Urayimova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA” ASARIDA FOYDALANILGAN TOPONIMLAR. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/297

20. Baxridinova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA TARIXIY SHAXSLAR VA OLIM-U SHOIRLAR TA’RIFI. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/298

21. Egamberdiyeva, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA ADABIYOT VA SAN’AT AHLIGA EHTIROM. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/300

22. Mahmudova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA” ASARIDA QO‘LLANILGAN O‘LCHOV BIRLIKLARI. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/295

23. J. Yokubov, D. Sotvoldiev POETICS OF OJIZ’S GHAZALS // SAI. 2023. №C11. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/poetics-of-ojiz-s-ghazals (дата обращения: 23.12.2023).

24. Усманов Ф. Характеристика действия/бездействия в устойчивых сравнениях узбекского языка / «Теоретические, методологические и прикладные вопросы науки и образования» (Самара, июнь 2019 г.) стр. 114-119. URL: https://naucorp.ru/upload/iblock/dd6/SBORNIK-NK_MT_06_19-ot-30.06.2019.pdf

25. Ф.Усманов. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. URL: http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader-pdf/web/viewer.html?file-=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/251467/5e1c61965017c.pdf

26. Usmanov F.F. Mythological and folklore characters in the linguistic picture of the world: through uzbek similes // European science review. 2018.1/11-12. -P. 54-58. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mythological-and-folklore-characters-in-the-linguistic-picture-of-the-world-through-uzbek-similes

ADABIYOT. JAMIYAT. KECHA VA BUGUN. (QAMCHIBEK KENJANING "BALIQ OVI" HIKOYASI ASOSIDA)

Qobulova Muslima Sherzodbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 3-bosqich 302-guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Davronbek Sotvoldiyev Xasanboy o'g'li
Andijon davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqola adabiyotning jamiyatga ta'siri hamda adabiyotchining ramziy nigohlari haqida. Jamiyatimiz a'zolariga kichik ko'ringan kata qusurlar xususida.

Kalit so'zlar: Sotsiologiya, filosofiya, epistemologiya, lingvistika, huquq, tarix va pedagogika, evolutsiya va revolyutsiyasi, ramziy obrazlar.

Abstract: this article is about the influence of literature on society and the symbolic views of the writer. Regarding the big flaws that seem small to the members of our society.

Key words: Sociology, philosophy, epistemology, linguistics, law, history and pedagogy, evolution and revolution, symbolic images.

Nega insonlar ijtimoiy fanlarni zerikarli, behuda va safsatalarga asoslangan deb hisoblashlari qiziq tuyuladi menga. Chindan ham nega? Buning sabablari yoinki belgilari hech bir kitobda yo'q, ammo bir javob borki, barcha savollarni qoniqtiradi. Chunki insonlar ijtimoiy fanlardan, uning asl mutaxassislaridan qo'rqishadi. Sotsiologiya (lot. socius — jamiyat, yun. logos — bilim, ta'lim, tushuncha) — bir butun tizim hisoblangan jamiyat haqidagi va ayrim ijtimoiy tartibotlar, jarayonlar, ijtimoiy guruhlar, shaxs va jamiyat munosabatlari to'g'risidagi fan), falsafa (yunoncha filosofiya — «donishlikni sevish», yunoncha filev — «sevaman» va yunoncha sofia — «donolik» — eng umumiy fan (nazariya), dunyoqarash shakllaridan biri bo'lib, inson faoliyati sohalaridan biri. U kishi qanday yashashi, hayot kechirishi (etika); qaysi narsalar mavjud va ularning tabiati qanday (metafizika); bilim nima (epistemologiya); hamda qanday fikrlash to'g'ri (mantiq) ekanligini hal qilishga urinadi, lingvistika (tilshunoslik — til haqidagi, uning ijtimoiy tabiati, vazifasi, ichki tuzilishi, tasnifi, muayyan tillarning amal qilish (faoliyat) qonunlari, tarixiy taraqqiyoti haqidagi fandir), adabiyot (arabcha — adab so'zining ko'pligi), huquq, tarix va pedagogika (yunoncha paidagogike —«bolani yo'lda kuzatib boruvchi» – tarbiya, ta'lim hamda ma'lumot berishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganuvchi fanlar majmuasi) kabi fanlar – butun boshli ijtimoiy fanlar (Ijtimoiy fanlar — jamiyat va odam hulqi bilan bog'liq fanlar majmui tarmog'i

hisoblanadi). Insoniyat tamadduni, evolutsiya va revolyutsiyasi, o‘tmishi, kechmishi, buguni va hatto ertasi ham ushbu tarmoqda o‘z in’ikosini topadi. O‘tmish ham, kelajak ham ixtiyorida bo‘lgan insondan qo‘rqmay bo‘ladimi, axir? Bunga isbot qilib, tarix kitoblaridagi mashhur iborani keltirish o‘rinli bo‘ladi albatta: «Tarixni g‘oliblar yozadi». Jorj Oruellning «1984» antiutopik asarida ham quyidagi jumla keltirilgn edi: "O‘tmish qo‘lida bo‘lgan inson kelajakka ham egalik qiladi". Tarix mavjud individni o‘zligini tanitish orqali ma’lum shaxsga aylantiradi; sotsiologiya va falsafa uni tarbiyalaydi; pedagogika va filologiya esa tom ma’noda boshqaradi. Qanday qilib deysizmi? Darvin (Charles Robert Darwin (12-fevral, 1809– 19-aprel, 1882) ingliz tabiatshunosi bo‘lgan. Barcha turlar bir yoki bir necha umumiy ajdoddan tabiiy tanlanish orqali kelib chiqqani haqidagi ilmiy gipotezani ilgari surgan) individlar kelib chiqish nazariyasini yaratganda tarix unga dalillar bilan qarshi chiqdi va insoniyatni alohida bir mavjudot ekanini e’tirof etdi. Tabiiy fanlar taraqqiy etib, inson jismini tahlil etayotgan vaqtda falsafa uning onggini takomilga yetakladi va sotsiologiya uni yashovchanlikka o‘rgatdi. Raqamlashgan bugungi kunda esa pedagogik fanlar yoshlikdan boshlab shaxsga yo‘l ochdi va filologiya uning empatiyasi (empati – bu hissiyot va tuyg‘ularda boshqa odamni chuqur tushunish qobiliyati)ga ta’sir etish orqali boshqaruvchilik qildi.

Ushbu kam sonli misollar va tahlillarga tayanib aytish mumkinki, na aniq fanlar, na san’at va na tabiiy fanlar insonga ijtimoiy fanlar kabi o‘z ta’sirini o‘tkaza olmaydi va bu yuqorida tilga olingan "qo‘rquv" uchun asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Qamchibek Kenja (Qamchibek Kenja 1946-yil 15-avgustda Andijon viloyatining Izboskan tumanidagi Gurkurov qishlog‘ida tug‘ilgan. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi. ToshDUning filologiya fakultetini tugatgan (1969). Dastlabki she’riy to‘plami — «Sog‘inch» (1975).)[55] qalamiga mansub «Baliq ovi» hikoyasini tahlil qilishdan avval bu mavzuga to‘xtalganim ham bejiz emas, albatta. Chunki bir qarashda oddiy bo‘lib tuyulgan hikoya, she’r yoki qissalarda ham atroflicha ma’no, falsafiy qarash yoxud ijtimoiy «dard» bo‘lishi mumkin. Zero, «Mukammallik – oddiylikda». Muallifning ushbu hikoyasini ko‘rganimda uning maktab darsligidan joy olgani e’tiborimni tortdi. Birinchi bor o‘qiganimda inson tabiatidagi qusurlar haqida so‘z borgan deya xulosa qilgan edim. Bunga misol qilib, insonlardagi johillik, «dehqonning o‘g‘li dehqon, olimning o‘g‘li olim bo‘ladi» qabilidagi kaltabinligim:

«- Bo‘ronbekning o‘g‘li qishda muz teshib bo‘lsayam baliq tutib beradi, demadimmi sizlarga!

- Otasining o‘g‘li-da! Mard, ulfat odamning farzandiyam mard, ulfat bo‘lishi kerak-da!»[56]

[55] Qamchibek Kenja.Jasorat.–Toshkent:Tafakkur,2012.–B,300.
[56] Qamchibek Kenja.Jasorat.–Toshkent:Tafakkur,2012.–B,300.

Jumlalarida namoyon bo‘ladi. O‘zidan kuchli insonga qulluq qilib, kuchini faqat o‘ziga nisbatan ojizlarga ko‘rsatish:

«Akam otamning gapini ikki qilmas, boshlagan ishini, albatta, oxiriga yetkazardi. «Falon narsa bitmay qoldi» yo « yo‘q ekan» deganini bilmayman. Bunday bo‘lishiga otam yo‘l qo‘ymasdi ham».

«Qovog‘ingni och, Salomat, otang sezib qolsa, hali hammamizni qaqshatadi, u otangning xo‘jayinlaridan», degani qulog‘imga chalingan.» ; chorasizlik va ojizlik o‘rtasida qolib ketish:

«Katta uyga kirib ketayotgan otam qo‘lini eshik tutqichiga uzatgancha to‘xtab qoldi, kifti osha akamga qaradi va ancha silliqlashgan tovushda: «Issiqroq kiyinvol, o‘g‘lim»... dediyu nigohini tezda qayirib, shahd bilan tutqichga yopishdi. Lekin ichkaridan eshikni ohista va zich yopdi. Nazarimda, u eshikka suyanib bir oz turib qolganday tuyuldi.» ; odob-axloq va erkaklarga xos hamiyatning yo‘qligi :

«Mehmonlar odatda uchta-to‘rtta bo‘lib kelishardi. Ko‘pincha ularni otam o‘zi boshlab kirar, biroq otamning yo‘g‘ida ham kelishaverardi»[57]. Kabi parchalarida ko‘rinadi. Bu xil xulosaga kelishimning yana bir sababi, muallifning « Lafz» nomli hikoyasi, undagi yuzsizlik, insonning hamyoniga qarab muomala qilishdek pastkashlik, sodda, bir so‘zli insonlarning qadrsizlanishi, jamiyatda ikkiyuzlamachilikning asosiy qatorda rol o‘ynashi kabi holatlar qalamga olinishi edi.

Biroq, hikoyani ustozim bilan tahlil qilib, ikkinchi daf’a o‘qiganimda mutlaqo boshqa xulosalar paydo bo‘ldi.

Birinchi navbatda, asarning nomlanishi. Munaqqidlar ta’biri bilan aytganda: «Yaxshi nom asarning yarim mazmunini ochib beradi». Tabiiyki, baliq ovi deganda hayolimizga o‘z-o‘zidan baliqchi, qarmoq, baliq va xo‘rak keladi. Shu o‘rinda savol tug‘iladi: Yozuvchi nima demoqchi?!

Aslida, ko‘zlar ko‘rgandan teranroq ma’no bo‘lsa-chi?!

Fikrimcha, yozuvchi o‘z hikoyasi bilan nafaqat kishi xarakteridagi qusurlarni tanqid qilgan, balki, ixcham hikoya orqali katta siyosiy vaziyat va ahvolni arzi hol etgan.

Baliqchi – sovet tuzumi, uning har bir bo‘g‘ini, eng kichik tuzilmalari, Bo‘ronning uyiga ruxsatsiz keladigan «xo‘jayinlar»dan tortib «gavdasi beso‘naqay, rangi sovuq, chaqchaygan ko‘zlari» bo‘lgan «baliqxo‘r» kishigacha .

Qarmoq – Komil, Komron kabi yosh avlod, hali o‘zligini tanib-tanimay qullikka, itoatga mahkum etilgan, maqsad yo‘lida bir vositaga aylantirilgan farzandlar.

Xo‘rak – oddiy bir kolxo‘zning xo‘jalik mudiri bo‘lgan Bo‘ronbek kabi insonlar: ishchi, xizmatchi, dehqon – haq-huquqlarini bilmagan, bilsa ham bir e’tiroz qilishga jur’ati yetmagan xalq.

[57] Qamchibek Kenja.Jasorat.–Toshkent:Tafakkur,2012.–B,300.

«Unday bo‘lsa baliq-chi?»

Baliq – tuzum tarafidan otalarni xo‘rak, farzandlarni vosita qilib ovlangan, yo‘q qilingan, istiqlol jallodlari tarafidan bo‘g‘ilgan KELAJAK!

Masalaga shu nuqtai nazar bo‘yicha yondashilsa, yuqorida tahlilga qo‘yilgan johillik aslida «bola otasi qilgan jinoyatlar uchun javobgar » qabilidagi siyosatga; yuqoriga qulluq qilib, quyilarga zug‘um qilish – shaxsga sig‘inishning ayanchli oqibatlari va hamon xalq qonida qolib ketgan asorati; ojizlik esa faqat Komil va Bo‘ronbek emas yozuvchi Abdulla Qahhorning ta’biri bilan aytganda "Haqiqiy bemor – jamiyat"(Ojizlik qon-qoniga singgan jamiyat); uyga uning erkagi yo‘qligida ham huddiki choyxonaga kelgan misol kelishlari va bunga birinchi navbatda xonadon egasining yo‘l qo‘yib berganligi – ixtiyori qo‘lidan olingan millat holiga ishora qilgan deyishimizga asos bo‘ladi. Shu va shu kabi xulosalarga to‘xtalgach yana hikoyaning maktab darsligidagi (7-sinflar uchun «Adabiyot» darsligi 2022 y.) o‘rni yodimga keldi.

«Biz buni qay darajada o‘quvchiga yetkazib bera olamiz?! »

Mana shu savolning mavjudligi ijtimoiy fanlar va ularning ahamiyati, insoniyatga bera oladigan nafi hamda ta’siri haqidagi fikrlarni taqozo qiladi. Hikoyaning syujet kompozitsiyasiga ko‘ra xo‘jalik mudiri Bo‘ronbek, uning oilasi istalinmagan mehmonlarning ko‘nglini ovlashga, qorinlarini to‘qlashga majbur etilganini ko‘ramiz. Hikoyada tugun – voqelikning boshlanishi, barcha hodisalarni taqozo etuvchi sabab sifatida – baliq ovini, Komilning baliq ovlashga usta ekani hisoblanadi. Hali 7-sinf o‘quvchisi bo‘lgan yigit tabiatida katta insonlarga xos vazminlik, kuzatuvchanlik bilan birga o‘z holatidan qoniqmaslik va qo‘rqoqlikning jur’atsizlik bilan omuxta holini ko‘rishimiz mumkin. Erta bahor, qishning qahratoni ketmagan vaqtda «xo‘r» larning dabdurustdan kelishi syujet kulminatsiyasi (voqelikning haddi a’losi) o‘laroq voqealar o‘zanini burib yuboradi. Kamardan chiqmagan baliqlarni ovlash uchun shirin jonini tahlikaga qo‘ygan Komilning bu va bundan keyingi holati ukasi Komron tilidan ta’sirli, ammo sodda tilda bayon qilinadi. Yechimni esa Komilning ta’ziya marosimida ko‘ramiz: cho‘kib qolgan, unsiz ota, hammayoqqa hayron olazarak boqib turgan Komron va yuzsizlarcha «bandalik ekan» deya o‘zining yuzaki «hamdard»ligini bildirgan «baliqxo‘r». Shu o‘ringa kelganda maktab vaqtlari «Tarix» kitoblaridan o‘qiganim «Ulug‘ imperiya yo‘lida bitta jon – arzimas narsa» degan jumla yodimga keldi...

Hayotdagi oddiy ko‘ringan hodisalar, insonlar hayotidagi katta-kichik, yaxshi - yomon voqealar ham ko‘ringanidan ko‘ra ahamiyatliroqdir. Bir kichik maishiy hodisalar yoritilgan she’rda ham asrlar kechmishi, xulosasi tasvirlanishi mumkin. Bu xususda adabiyotning ta’sir doirasi mislsiz. Faqat uni qanday?, kimga? va nima uchun? o‘qitishni bilish lozim. Kelgusi avlod shunchaki bir «qarmoq» bo‘lib qolmasligi uchun ham «Baliq ovi» ogohlantirgandir, ehtimol?!

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2008.

2. Toponimika. Suyun Qorayev; “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” –Toshkent. 2006.

3. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “Yulduzcha” nashriyoti, 1989.

4. 2.Sotvoldiyev Davronbek Xasanboy O‘G‘Li, M.Tojiboyeva OJIZ IJODIDA TASAVVUFNING TUTGAN O‘RNI // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ojiz-ijodida-tasavvufning-tutgan-o-rni (дата обращения: 06.11.2023).

5. Sherboyeva, G., & Ikromov, M. (2023). O ‘ZBEK TILI FRAZEMALARINING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(30)

6. Qobulov N., Dolimov U. Erk va ma'rifat kuychilari. - T.: 1979. B-10-13

7. Is'hoqov M. Andijon adabiy gurungi. - T.: Mumtoz so‘z. 2013

8. Qur'onov D. Ustozlar guldastasi. - T.:2019

9. Madg‘oziyev. Ko‘hna Sadolar. - T.: Akademnashr, 2020

10. Shohista Kamol qizi. "Muhammad alayhissalomning bolaligi va yoshliklari" - T.: "Movarounnahr", 2005

11. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. URL: http://www.t-science.org/arxivDOI/2019/05-73/05-73-4.htm

12. Nabiyeva D.A., Nurmonova S.D. СОВРЕМЕННОЕ ЖАНРОВЕДЕНИЕ ИЛИ ГЕНРИСТИКА: ТЕОРИИ, МЕТОДЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ // Theoretical & Applied Science. 2020/4. -С. 824-827. URL: https: //www.elibrary.ru/item.asp?id=44843224

13. Xudoyberdi To‘xtaboyev. "Sariq devni minib". Toshkent. "Yosh gvardiya" nashriyoti. 1982-yil

14."O‘zbek bolalar adabiyoti antologiyasi". Toshkent "O‘qituvchi" nashriyoti 2006-yil

15.Xudoyberdi To‘xtaboyev "Tarjimai holimdan lavhalar".

16. Qamchibek Kenja.Jasorat.–Toshkent:Tafakkur,2012.–B,300.

17. To‘lanova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA O‘SIMLIK VA HAYVONOT OLAMI TASVIRI. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31). извлечено от https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1288

18. Urayimova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). QO‘RQOQ VA JOHILLARGA KO‘ZGU BO‘LGAN HIKOYA. Ilm-Fan Va ta’lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/296

19. Urayimova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA FOYDALANILGAN TOPONIMLAR. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/297

20. Baxridinova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA TARIXIY SHAXSLAR VA OLIM-U SHOIRLAR TA'RIFI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/298

21. Egamberdiyeva, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA ADABIYOT VA SAN'AT AHLIGA EHTIROM. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/300

22. Mahmudova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA QO'LLANILGAN O'LCHOV BIRLIKLARI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/295

23. J. Yokubov, D. Sotvoldiev POETICS OF OJIZ'S GHAZALS // SAI. 2023. №C11. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/poetics-of-ojiz-s-ghazals (дата обращения: 23.12.2023).

24. Усманов Ф. Характеристика действия/бездействия в устойчивых сравнениях узбекского языка / «Теоретические, методологические и прикладные вопросы науки и образования» (Самара, июнь 2019 г.) стр. 114-119. URL: https://naucorp.ru/upload/iblock/dd6/SBORNIK-NK_MT_06_19-ot-30.06.2019.pdf

25. Ф.Усманов. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. URL: http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader-pdf/web/viewer.html?file=http-://library.ziyonet.uz/uploads/books/251467/5e1c61965017c.pdf

26. Usmanov F.F. Mythological and folklore characters in the linguistic picture of the world: through uzbek similes // European science review. 2018.1/11-12. -P. 54-58. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mythological-and-folklore-characters-in-the-linguistic-picture-of-the-world-through-uzbek-similes

BURUN BO'SHLIG'IDA O'TKAZILGAN JARROHLIK AMALIYOTIDAN SO'NG BURUN BO'SHLIG'I SHILLIQ QAVATINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Xasanov U.S, Raximov A.A
Toshkent Tibbiyot Akademiyasi

Annotasiya: Jahon statistik ma'lumotlariga ko'ra burun to'sig'i qiyshiqligi turli katta yoshdagilar orasida 76-89% da qayd etilgan, shulardan 10-12% i jarroxlik amaliyotiga ko'rsatma buladi. Zamonaviy tibbiyot yutuqlari qo'shma xirurgik amaliyotlar ko'lamini kengaytirish imkonini beradi. Turli mualliflarning fikriga ko'ra burun bo'shlig'idagi jarrohlik amaliyotidan so'ng burun bo'shlig'i tamponadasining turli usullari qo'llaniladi: doka tamponadasi, gemostatik gubkalar, splint, tamponsiz usul va boshqalar. Ammo yagona umumiy qabul qilingan standart va yuqoridagi usullardan birini qo'llash bo'yicha mezonlari mavjud emas.

Kalit so'zlar: burun bo'shlig'i, simultan, burun to'sig'i, mukosiliar klirens, ajratish faoliyati, pH, sitologik, endoskopik septoplastika, gemostatik gupka, splint, olding faol rinomanometriya.

Kirish. So'nggi yillarda ham birlamchi bo'g'in muassasalariga murojaatlar, ham statsionar sharoitda davolangan bemorlar guruhlarini tahlil qilish asosida burun va burun yondosh bo'shliqlari (BYOB) kasalliklari LOR-a'zolarining umumiy kasallanish tuzilmasida mustahkam birinchi o'rinni egalladi . Endonazal-endoskopik jarrohlik usullarini tatbiq etilishi bilan burun bo'shlig'ida amalga oshiriladigan operativ amaliyotlar soni sezilarli oshdi. Hozirgi vaqtda burun bo'shlig'ini endoskopik tekshirish ma'lumotlari, burun va burun yondosh bo'shliqlari KT, o'tkazilgan funksional tekshiruvlar tahlili asosida patologik jarayonni bartaraf etish, burun va bo'shliqlarning shilliq pardasi, anatomik suyak tuzilmalarini maksimal ravishda saqlab qolish, ularning konfiguratsiyasini to'g'irlash, yo'qolgan funksiyalarni tiklashga yo'naltirilgan davolash rejasi belgilanmoqda. Keyingi yillarda o'tkazilgan ishlarda funksional endonazal ehtiyotlovchi operatsiyalar bo'yicha katta ma'lumotlar to'plangan. Yangi tibbiyot texnologiyalarini yaratilishi shifokorlarga yuqori nafas yo'llari sohasida simultan jarrohlik amaliyotlarini amalga oshirishi kam invaziv imkonini beradi. LOR-a'zolarida qo'shma operativ amaliyotlar tez-tez amalga oshiriladi, biroq otorinolaringologiya amaliyotida mazkur muammo yaxshi o'rganilmagan va etarli darajada yoritilmaganligicha qolmoqda. Mahalliy mualliflarning rinologiyada aynan simultan operatsiyalarga bag'ishlangan ishlari ko'p emas . Ta'kidlash joizki, zamonaviy konservativ terapiya imkoniyatlariga qaramay,

burun, burunichi tuzilmalari va burun yondosh bo'shliqlari kasalliklarida simultan operativ amaliyotlar soni kamayayotgani yo'q.

Ishning maqsadi: Burun bo'shlig'ida o'tkazilgan jarrohlik amaliyotlaridan so'ng burun shilliq qavatining reabilitatsiyasini baxolash.

Olingan natijalar va ularning muxokamasi. Tadqiqot material va usullari 2021 – 2022 yillarda Toshkent tibbiyot akademiyasining ko'p tarmoqli klinikasi otorinolaringologiya bo'limida burun to'sig'i qiyshiqligi bo'lgan 121 bemorda jarrohlik amaliyoti o'tkazildi. Burun bo'shlig'idagi jarrohlik amaliyotidan so'ng burun ichi vositalar va tamponsiz jarrohlik amaliyotini qo'llash samaradorligi bo'yicha morfo-funksional tadqiqotlar o'tkazilgan. Bemorlarda burun bo'shlig'ining shilliq qavatini xolatini jarrohlik amaliyotidan so'ng ajratish, so'rish, mukotsiliar transport hamda burun bo'shlig'i vodorod ioni konsentratsiyasi faoliyati ham tekshiruv davomida o'rganildi (jadval 1).

Jadval 1.

Burun bo'shlig'i shilliq qavatining funksional tekshirish usullari natijalari jarrohlik amaliyotidan so'ng 14-kun

Ko'rsatkichlar	Umumiy bemorlar (n=121)				Nazorat n=15
	1-guruh, n=23	2-guruh, n=33	3-guruh, n=32	4-guruh n=33	
Mukosiliar klirens (daq.)	26,3±0,27	25,1±0,4	20,3±0,2	15,3±0,2	11,7±1,3
Vodorod ionlari konsentratsiyasi (pH)	7,42±0,01	7,36±0,01	7,2±0,01	7,02±0,01	7,0±0,01
So'rish funksiyasi (daq.)	85,1±0,86	78,3±2,3	76,3±2,3	65,6±2,3	65,8±0,6
Ajratuv funksiyasi (mlgr)	59,1±0,53	56,6±0,2	55,6±0,2	44,6±0,08	42,3±0,08

*-Farqlar normadagi ko'rsatkichlariga nisbatan kuchsiz ishonchli, (p>0,05)

**-Farqlar normadagi ko'rsatkichlariga nisbatan o'rtacha kuchli ishonchli, (p>0,05)

***-Farqlar normadagi ko'rsatkichlariga nisbatan kuchli ishonchli, (p>0,05)

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, pH ko'rsatkichlari deyarli 4-guruh bemorlarda 14-kunga kelib natijalar nazorat guruhi bilan deyarli farq aniqlanmadi. Mukotsiliar transport tekshiruvida 1-guruh bemorlarda (dokali tampon foydalanilgan) jarrohlik aralashuvlaridan keyin 26,3 daqiqani, ushbu ko'rsatkich 2- guruh bemorlarda (gemostatik gubka) davo muolajalaridan so'ng 25,1 daqiqani tashkil qilgan bo'lsa, 3-guruh bemorlarda (splint) davo muolajalaridan so'ng 20,3 daqiqani tashkil etdi. 4-guruh bemorlarda (tamponsiz) davo muolajalaridan so'ng 15,3 daqiqani tashkil etdi. So'rish vazifasi (qorachig' reaksiyasi vaqti (son)) 3 -4 guruh bemorlar qolgan 1 va 2

guruh bemorlarnikiga nisbatan sezilarli o‘zgarganligi kuzatildi, ya‘ni davo muolajalaridan so‘ng 65,6 soniyani tashkil e‘tdi. Ajratish vazifasi (paxta og‘irligi (mlgr)) natijalaridan ko‘rinib turibdiki, 4 guruh bemorlarda ushbu ko‘rsatkich davo muolajalaridan so‘ng 44,6 gr ni tashkil e‘tdi.

Olingan natijalardan xulosa qilish mumkinki, burun bo‘shlig‘ida o‘tkaqiladigan jarrohlik aralashuvlardan keying foydalaniladigan vositalar burun bo‘shlig‘i shilliq qavatiga sezilarli ta‘sir o‘tkazadi, bu yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarda o‘z tasdig‘ini topdi. Taqqoslama o‘tkazilgan usullar ichidan biz taklif etayotgan tamponsiz usul jarrohlik aralashuvlaridan so‘ng olingan natijalardan ko‘rinib turibdiki burun bo‘shlig‘i shiliq qavatini reabilitasiyasini qisqartiradi. Burun nafas olish yoki burun ventilyatsiyasini tekshirish maqsadida, biz oldingi faol rinomanometriya ko‘rsatkichlarini o‘rgandik (jadval 2).

Jadval 2

Oldingi faol rinomanometriya tekshiruv natijalari (davo muolajalaridan keyin)

Eslatma: * - * - nazorat guruhi ma’lumotlariga nisbatan sezilarli farqlar (* - P <0,05; ** - P <0,01; *** - P <0,001)

Guruhlar	7-kun	14-kun
1-guruh n= 23	369,2 ± 12,45***	466,4 ± 14,21**
2-guruh n= 33	390,0 ± 14,66***	489,7 ± 13,29**
3-guruh n= 32	406,8 ± 11,45**	535,4 ± 15,23*
4-guruh n= 33	579,25 ± 11,49*	627,3 ± 15,27
Nazorat guruhи = 15	650,0 ± 0,45	

Olingan ma’lumotlar burun bo‘shlig‘ining ventilyasion funksiyasini 3-4 guruh bemorlarda 7- kunga kelib sezilarli darajada yaxshilanganligidan dalolat beradi (bu burun bo‘shlig‘ida havo oqimiga qarshilik qiluvchi vositalarning yo‘qligi sababli namoyon bo‘ldi).

Burun bo‘shlig‘i jarrohlik muolajalaridan keying davrda burun bo‘shlig‘iga foydalaniladigan vositalarni burun shilliq qavatiga ta‘sir e‘tishi darajasini aniqlash maqsadida, bemorlarda sitologik tadqiqot o‘tkazildi (jadval 2).

Jadval 3

Burun bo‘shlig`ida o‘tkazilgan jarrohlik amaliyotidan oldin va keyingiburun bo`shlig`i shiliq qavati sitologik xolatini o‘rganish

Belgilari	1 guruh (n=23)			2 guruh (n=33)			3 guruh (n=32)			4 guruh (n=33)		
	Operatsiyadan oldin	Operatsiyadan keyin 7-kun	Operatsiyadan keyin 14-kun	Operatsiyadan oldin	Operatsiyadan keyin 7-kun	Operatsiyadan keyin 14-kun	Operatsiyadan oldin	Operatsiyadan keyin 7-kun	Operatsiyadan keyin 14-kun	Operatsiyadan oldin	Operatsiyadan keyin 7-kun	Operatsiyadan keyin 14-kun
Nafas olish epiteliyasi hujayralarida gipersekretsiya belgilari	-	+	+	-	+	+	-	+	-	-	-	-
Nafas olish epiteliyasi hujayralarida degenerativ-destruktiv belgilar	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
segmentli neytrofillar	-	+	+	-	+	+	-	+	-	-	-	-
Eozinofillar	-	+	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
Limfositlar	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	+
Makrofaglar	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	+
Bakterial flora	-	+	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-

Eslatma: * - * - nazorat guruhi ma’lumotlariga nisbatan sezilarli farqlar (* - P <0,05; ** - P <0,01; *** - P <0,001)

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, operatsiyadan keyin burun bo'shlig'ining shilliq qavatidan olingan sitologik materialda har bir guruhdagi bemorlarda burun shilliq qavating xolati qayd etilgan. Shunday qilib, burun bo'shlig'ining dokali tamponada (birinchi guruh) ishlatgan bemorlarda aniq yallig'lanish infiltratsiyasi va distrofik o'zgarishlar belgilari aniqlandi. ikkinchi guruh bemorlarida operatsiyadan keyin gemostatik gupka ishlatilgan va ushbu guruhda yuqoridagi guruhdagi belgilarga qo'shimcha ravishda, deskvamasiyaga uchragan epitaliylari aniqlandi. Uchinchi va to‘rtinchi (splint va tamponsiz usullarda) guruhdagi bemorlarda shilliq qavatdagi sitologiyasidan ko`rinib turibdiki yallig'lanish belgilarining pasayishi va regenerativ jarayon belgilarining mavjudligi bilan ajralib turardi.

4 guruxda bemorlarda amalga oshirilgan endoskopik septoplastika + pastki burun chig‘anoqlari qonxoplastikasidan keyingi burun ichi vositlarisiz jarroxlik amaliyoti o‘tkazilgan bemorning shilliq qavatning erkin o‘tkazuvchanligi va shilliq

qavat yuzasini ta’sirlantiruvchi vositalar (splint, doka, gemostatik momiqlar va boshqalar)ni qo‘llamaslik yo‘li bilan amalga oshirilgan davolash jarayonida burun shilliq qavati o‘tkazuvchanligini saqlash va ta’sirlanishni oldini olish natijalariga ko‘ra, burun shilliq qavat komponentlari bo‘lgan maxalliy gumoral immun tizimi xujayralarining 7- sutkada kamayganligi ayniqsa, 9 sutkasida, keskin kamayganligi, neytrofil, eozinofil, makrofaglar va boshqa komponentlar 5-9 sutkalarda 400x ko‘rish maydoni 4/1 qismini tashkil etishi, 11 sutkada esa bu ko‘rsatkich sitogrammada 20,01±1,01% dan 6,02±0,8% gacha kamayganligi reparativ regeneratsiya jarayonini to‘liq amalga oshganligi, burun shilliq qavatida epiteliy qoplamasining kam miqdorda deskvamatsiyaga uchraganligini va jarroxlik amaliyotidan keyingi davrda shilliq qavat yuzasida shakllanishi kerak bo‘lgan yallig‘lanish ekssudatining keskin kamayganligi va 14-sutkada aniqlanmaganligi bilan xarakterlanadi.

Xulosa: Endoskopik septoplastika jarroxlik amaliyotidan keyingi davrda burun shilliq qavati o‘tkazuvchanligini to‘suvchi va gemostatik gupkalar va splint vositalarini qo‘llamasdan, shilliq qavat yuzasini erkin qoldirish, shilliq qavati yuzasidagi aeratsiya jarayonini fiziologik sharoitda amalga oshirish davolashning eng yuqori samaradorligini yuqoridagi sitologik tekshiruvlar tasdiqladi va davo samaradorligi 1,2 va 3 guruxlarga nisbatan yuqori samara berganligini asoslaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Куницкий В. С. и др. Новый способ тампонады полости носа после септопластики //Новости хирургии. – 2007. – Т. 15. – №. 3. – С. 91-96.

2.Болознева Е. В. Динамика носовой проходимости при различных видах тампонады носа после септумоперации //Российская оториноларингология. – 2012. – №. 1. – С. 32-35.

3.Кастыро И. В. и др. Сравнение методов интраоперационной анестезии и тампонады носа при септопластике //Российская оториноларингология. – 2015. – Т. 5. – №. 78. – С. 40.

4. Ибраков Н. Е. и др. Наш опыт применения различных видов тампонады полости носа после септопластики //хабаршысы. – с. 90.

5. Елизарьев В. В. и др. Модифицированный способ улучшения качества жизни пациентов в раннем послеоперационном периоде после септопластики //Наука и инновации в медицине. – 2022. – Т. 7. – №. 1. – С. 18-21.

6. Щербаков Д. А. и др. Роль вычислительной аэродинамики полости носа в диагностике искривления носовой перегородки //Российская оториноларингология. – 2019. – Т. 18. – №. 4 (101). – С. 82-88.

7. Эсенбаева А. К. Передняя активная риноманометрия и акустическая ринометрия как объективные методы диагностики респираторной функции полости носа //Российская оториноларингология. – 2011. – №. 5. – С. 179-183.

8. Ханданян Г. Л. и др. Роль передней активной риноманометрии при лечении больных с первичным храпом и синдромом обструктивного апноэ сна //Российская оториноларингология. – 2015. – №. 6 (79). – С. 66-71.

9, Рахимов С. К. и др. Восстановление дыхательной функции слизистой оболочки носа после эндоскопических операций //Достижения науки и образования. – 2018. – №. 16 (38). – С. 93-95.

10. Сагандыкова Н. С., Таукелева С. А. Критический анализ методов оценки носового дыхания //Вестник Казахского Национального медицинского университета. – 2019. – №. 4. – С. 77-79.

11. Кастыро И. В. Интенсивность постоперационной боли после септопластики и полипотомии носа: сравнение, стандартизация обезболивания //russian otorhinolaryngology Медицинский научно-практический журнал. – С. 79.

12. Карашаев М. Ф. Гемодинамический ответ организма при гипоксическом стрессе //Известия Кабардино-Балкарского государственного аграрного университета им. ВМ Кокова. – 2018. – №. 4 (22). – С. 61-64.

13. Карпов А. А. и др. Морфофункциональные особенности клеток назального секрета больных целиакией с хроническими заболеваниями верхних дыхательных путей //Российская ринология. – 2018. – Т. 26. – №. 1. – С. 32.

14. Федорина Т. А., Сухачев П. А., Сергеев О. С. Морфофункциональные изменения в сосудистой системе носовых раковин при аллергическом риносинусите //Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2015. – Т. 17. – №. 5-2. – С. 428-432.

15. Верба Л. П. Причины затруднения носового дыхания //Тенденции развития науки и образования. – 2016. – №. 20-1. – С. 7-9.

16. Крюков А. И. и др. Оптимизация диагностики патологии носового клапана //Российская оториноларингология. – 2017. – №. 3 (88). – С. 61-65.

17. Айварджи А. А., Ковырев В. Н., Кобеляцкий Ю. Ю. Оптимизация периоперационной аналгезии при септопластике в условиях комбинированной анестезии //Медицина неотложных состояний. – 2015. – №. 2 (65). – С. 137-140.

18. Григорьева А. А. Применение низкоинтенсивной лазеротерапии в послеоперационном периоде у больных с септопластикой //Лазерная медицина. – 2016. – Т. 20. – №. 2. – С. 25-28.

19. Na'ara S. et al. Endoscopic septoplasty versus traditional septoplasty for treating deviated nasal septum: A prospective, randomized controlled trial //Ear, Nose & Throat Journal. – 2021. – Т. 100. – №. 9. – С. 673-678.

10. Rajguru R. et al. Septoplasty techniques-conventional versus endoscopic: our experience //Int J Otorhinolaryngol Head Neck Surg. – 2017. – Т. 3. – №. 4. – С. 990-6.

21. Orabona G. D. A. et al. Effectiveness of endoscopic septoplasty in different types of nasal septal deformities: our experience with NOSE evaluation //Acta Otorhinolaryngologica Italica. – 2018. – T. 38. – №. 4. – C. 323.

22. Pons Y. et al. Endoscopic septoplasty: Tips and pearls //European Annals of Otorhinolaryngology, Head and Neck Diseases. – 2015. – T. 132. – №. 6. – C. 353-356.

23. Talluri K. K. et al. Correction of deviated nasal septum: conventional vs endoscopic septoplasty //IOSR-JDMS. – 2014. – T. 13. – №. 5. – C. 14-15.

24. Gupta N. Endoscopic septoplasty //Indian journal of Otolaryngology and Head and Neck surgery. – 2005. – T. 57. – C. 240-243.

25. Heffler E. et al. Nasal cytology: methodology with application to clinical practice and research //Clinical & Experimental Allergy. – 2018. – T. 48. – №. 9. – C. 1092-1106.

INCREASE THE TECHNOLOGICAL COMPONENT OF STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS

Mirzayeva Zilola Ikromjon qizi
FerSu magister student
zilolamamatqulova1994@gmail.com
Djalolov Bahromjon Begmurzaevich
FerSu senior teacher of pedagogic sciences, doctor of philosophy in pedagogic sciences

Annotation: This article focuses on the increasing the technological component of students with special needs.

Keywords: Assistive technologies, assessment of assistive technologies, technology, students with special needs, special education.

Anotatsiya: Ushbu maqola alohida ehtiyojli talabalarning texnologik tarkibiy qismini oshirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Yordamchi texnologiyalar, yordamchi texnologiyalarni baholash, texnologiya, alohida ehtiyojli talabalar, maxsus ta'lim.

Technological developments have led to important transformations in many aspects of life, not least of all education. The technologies used in special education have significantly changed over the course time (Edyburn, 2001). Assistive technologies in particular have helped to facilitate the skills that persons with special educational needs struggle to utilize in daily life

Students with special educational needs may experience difficulties in understanding and remembering written texts during the education process (Reed, 2004; Reed, 2007). Assistive technologies facilitate the access of the students with physical, visual or hearing incompetence and the students who have difficulty in communication to reading texts (Fruchterman, 2008). Cumley (2009) recommends the use of tools and strategies that meet the needs of the students with physical incompetence to improve their reading skills and states that for example, the tools and strategies such as 1) Standard texts 2) Books adapted for access, 3) Low-Tech Modifications to text 4) Handheld devices to read individual words, 5) Use of pictures/symbols with texts 6) Electronic Texts 7) Modified Electronic Texts 8) Text readers 9) Scanner with OCR and text reader and 10) Text Reader with Study Skill support can be used for students with physical incompetence. Jansson (2008) expresses that assistive technologies such as audio texts or Braille can be used for students with visual incompetence to support their reading skills. In summary page turning tools, course materials printed in Braille, magnifiers and screen reader

software can be used as assistive technologies to support the reading skills of students (Annex 1) (Adebisi, Limsan and Longpoe, 2015; Coleman, 2011; Reed, Cumley and Walser, 2004; Reed, 2007; Reed, 2009; Manning, 2008; Mahajan, 2014; Reed and Bowser, 2013; McCulloch, 2004; Day, Dell and Smith, 2011). Studies accessed in the literature show that assistive technologies can affect the reading skills of students with special educational needs in different ways. Earman-Stetter and Tajero-Hughes (2010) indicated in their literature review conducted on computer-aided education for reading comprehension skills (between 1985 and 2009) that the use of different kinds of tools in computer-aided education was shown to have a positive effect in most of the studies. Similarly, in another study conducted by Earman-Stetter and Tajero-Hughes (2011), it was shown that daily computer-aided reading practice positively affected the reading comprehension skills of the students with learning difficulties. Meyer and Bouk (2014) reported that the students believed they read faster and more fluently by using text-to-speech software. The present study found there to be no difference between using and not using this software. Armstrong and Hughes (2012) observed that the reading comprehension scores of three out of five children increased as a result of the story book-reading practices aided by the computer software that had been prepared to support the reading skills of autistic children. Further, Gonzalez (2014) found in his study involving 17 students with reading disabilities that they succeeded in re-telling stories after undergoing e-book reading practices. The pre- and post-practice scores of these students on the multiple-choice reading comprehension questions were shown to be no different. Writing: Writing skills require certain cognitive skills, such as the ability to bring words together, as well as certain physical skills (Reed, 2007). Nankee, Stindt and Lees (2009) indicated that the assistive technologies and strategies such as 1) Environmental and seating adaptations 2) A variety of pencils or pens 3) Adapted pencils or pens 4) Adapted papers 5) Writing templates 6) Prewritten words or phrases 7) Label makers 8) Portable talking dictionaries 9) Portable word processor 10) Computers with accessibility features 11) Computers with word processing software 12) Alternative keyboards 14) Computers with scanner 15) Computers with word prediction and 16) Computers with voice recognition software can be used in education of writing skills. Various aids, including word processors, tools that facilitate the holding of pens, and computer software, to name a few, are available to support the writing skills of students (Annex 1) (Adebisi, Limsan and Longpoe, 2015; Coleman, 2011; Reed, 2004; Reed, 2007; Manning, 2008; Reed, 2009; McCulloch, 2004; Day, Dell and Smith, 2011). Studies may have different results regarding the effect of assistive technologies for writing skills depending on the assistive technology used. For example, according to Peterson-Karlan (2011), different types of computer software such as voice recognition, word estimation and text-to-speech, facilitate successful

outcomes for students with writing difficulties. Belson, Hartman and Sherman (2013) found that the use of digital pens by persons with learning difficulties positively affected the quality of note taking), while McCartney Prest, Mirenda and Mercier (2010) indicated in their study on the use of symbol-supported computer software in teaching writing to persons with Down Syndrome that using computer software improved their writing speed and quality. Mathematics: Students with special educational needs can encounter different problems related to understanding and remembering written texts or to completing certain tasks during the education process (Reed, Cumley and Walser, 2004). Obukowicz (2009) recommends the use of the assistive technologies and strategies such as 1) Math manipulatives 2) Low tech physical access tools such as rulers, stamps, and adapted manipulatives 3) Abacus/Math Line 4) Adapted math papers such as enlarged worksheets, graph papers, and guideline papers 5) Adapted math tools such as calculators, adapted measuring devices, and adapted time tools 6) Math "Smart Charts", Math scripts 7) Digital access to math and 8) Math tool bars (Equation editor) in teaching mathematics to students with special educational needs. Different technologies, such as abacus, extended worksheets, and audio calculators (Annex 1), enable students to improve their mathematics skills (Adebisi, Limsan and Longpoe, 2015; Akpan and Beard, 2014; Coleman, 2011; Reed, Cumley and Walser, 2004; Reed, 2007; Manning, 2008; Reed, 2009; McCulloch, 2004; Day, Dell and Smith, 2011). The study results about supporting the mathematical skills of students with special educational needs show that assistive technologies positively affect these students' mathematical success. For example, Bouck et al. (2015) stated that the use of calculators in mathematics courses positively affected the success of disabled students (learning difficulties, autism spectrum disorder, emotional disorders, health problems etc.). In a study conducted by Bouck et al. (2013) on teaching mathematics through digital audio books and computer software(ReedHear software: audio text, volume determination, digital magnification, tracking the words read),they found that students with low vision succeeded in using the technology and in understanding mathematical texts. Students with unique characteristics and needs should be provided with equal learning opportunities in the education process. Providing access to the appropriate assistive technologies and supporting their education are among the fundamental factors in creating equal education opportunities for persons with special educational needs. This study aimed to present the current implementations found in the literature on the use of assistive technologies during the education of persons with special educational needs. Technologies that serve to improve the students' quality of life in a manner appropriate to their individual differences and needs can be used to support persons with special educational needs in many areas of education. The results of the studies analyzed for the present research show that assistive

technologies are used for supporting persons with special educational needs in numerous areas, such as reading, writing, communication, daily life, etc. Further, the studies in the literature indicate that the use of assistive technologies in education has positive effects. As seen from the literature review conducted, the nature of the studies (software, features of the devices, etc.) have changed over time, with various assistive technologies being recommended for different disability groups (Chambers, 1997; Reed, 2004; Reed, 2007; Manning, 2008, Reed, 2009; Day, Dell and Smith, 2011, Jansson, 2008b) Studies in the literature show that assistive technologies can be used to support the education of students with different impairments such as physical, visual and hearing incompetence or learning disability and application of these technologies generally results in positive. McKnight and Davies (2012) indicated in their literature review that more focus has been put on some disability groups than the others. The present study also includes a lower number of studies on people with hearing and physical disabilities.

References:

1. Adebisi, R. O., Liman, N. A., & Longpoe, P. K. (2015). Using assistive technology in teaching children with learning disabilities in the 21st century. Journal of Education and Practice. 6, 24, 14-20.

2. Akpan, J. P., & Beard, A. (2014). Assistive technology and mathematics education. Universal Journal of Educational Research, DOI: 10.13189/ujer.2014.020303, 2(3), 219-222.

3. Alcade, C., Navarro, J. I., Marchena, E., &Ruiz, G. (1998). Acquisition of basic concepts by children with intellectual disabilities using a computer-assisted learning approach, Psychology Reports, 82, 1051-1056.

IQTISODIY RAQOBATBARDOSHLILIK KO'RSATKICHLARINI PROGNOZ QILISH UCHUN SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH

Absalamova D. B.
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti magistranti
Absalamova G. B.
O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali doktaranti

Annotatsiya: Ushbu maqola sun'iy intellekt (SI) modellarining integratsiyasi orqali iqtisodiy raqobatbardoshlilikni prognoz qilishda aniqlilik darajasini qanday oshirish mumkinligini o'rganadi. An'anaviy usullar hozirgi dinamik va o'zaro murakkab bog'langan iqtisodiy ko'rsatkichlarni prognoz qilishda to'siqlarga duch kelganligi sababli, SIning ma'lumotlarni qayta ishlash, o'zgarishlarga moslashish va chiziqli bo'lmagan bog'lanishlarni aniqlash qobiliyati orqali istiqbolli yechimni taklif qiladi. Tadqiqot an'anaviy usullarning cheklovlariga qaratilgan va SI potentsialini, ayniqsa ARIMA-ANN kabi gibrid modellarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy raqobatbardoshlilik, ARIMA model, ANN model, gibrid model.

KIRISH

Iqtisodiy raqobatbardoshlilik mamlakat farovonligi va rivojlanishining muhim jihati hisoblanadi. Mamlakatlarning iqtisodiy raqobatlardoshliligi shu mamlakatning jahon bozoridagi mavqeyini belgilab beradi va bu iqtisodiy o'sishga, ijtimoiy farovonlikka va global ta'sirga erishish uchun asosdir. Iqtisodiy raqobatbardoshlilikni prognoz qilish esa hukumatlar, biznes, investorlar va jamoatchilik uchun qimmatli vositadir. U mamlakatning iqtisodiy muhitini har tomonlama va istiqbolli baholashni ta'minlab, asosli qarorlar qabul qilish, strategik rejalashtirish hamda barqaror va raqobatbardosh iqtisodiy rivojlanishni ta'minlovchi siyosat yuritish imkonini beradi. An'anaga ko'ra, iqtisodiy raqobatbardoshlilik mamlakat faoliyatini baholashda tarixiy ma'lumotlarga tayangan holda retrospektiv tahlillar orqali baholanadi. An'anaviy usullar qimmatli bo'lishiga qaramasdan, bu yondashuv zamonaviy iqtisodiy landshaftni tavsiflovchi rivojlanayotgan tendentsiyalar, uzilishlar va misli ko'rilmagan muammolarni qamrab olishda yetarli bo'lmasligi mumkin. Hukumatlar, investorlar va siyosatchilarga o'zgarishlarni oldindan ko'rish va o'zlarining iqtisodiy strategiyalarini faol shakllantirish imkonini berish uchun tarixiy ma'lumotlarni ilg'or prognozlash modellari bilan birlashtirib, bashorat qiluvchi ob'ektni taklif qilish orqali ushbu cheklovni bartaraf etishga intiladi, bu esa sun'iy intellekt (SI) kabi ilg'or texnologiyalarni o'rganishni talab qiladi. Sun'iy intellektning iqtisodiy raqobatbardoshlilikni modellashtirishga integratsiyalashuvi ushbu qiyinchiliklarning

ayrimlarini yengish uchun istiqbolli yo'lni taklif qiladi. Ushbu maqola mamlakatlarni strategik iqtisodiy rejalashtirish uchun keng qamrovli va oldindan belgilab beruvchi asos bilan ta'minlash vositasi sifatida iqtisodiy raqobatbardoshlilikni prognoz qilishda zamonoviy sun’iy intellekt modellarining ahamiyatini o'rganadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Iqtisodiy raqobatbardoshlilikni bashorat qilish bo'yicha adabiyotlar an'anaviy ravishda ekonometrik modellar, vaqt seriyalari tahlillari va retrospektiv baholashlarga tayangan. Porter (1990) [1] kabi olimlar sanoat tuzilmasi, firma strategiyasi va qo‘llab-quvvatlovchi institutlarning roli kabi omillarni ta’kidlab, raqobatbardoshlilikni belgilovchi omillarni tushunish uchun asos yaratdilar. Biroq, bu modellarning statik tabiati global iqtisodiyotning dinamik va tez o'zgaruvchan tabiatiga moslasha olmasligi uchun tanqid qilindi (Garelli, 2000) [2]. Sala-i-Martin va boshqalarning so'nggi asarlari (2019) [3] va Hausmann va boshqalar (2021) [4] texnologik uzilishlar, geosiyosiy siljishlar va nomoddiy aktivlarning ortib borayotgan ahamiyati sharoitida raqobatbardoshlilikni bashorat qilish muammolarini o'rganib chiqdi. Ushbu muammolar an'anaviy prognozlash usullaridan voz kechishni va innovatsion yondashuvlarni, shu jumladan sun'iy intellektni integratsiyalashuvini o'rganishni talab qiladi.

Sun'iy intellektning paydo bo'lishi iqtisodiy prognozlashda paradigma o'zgarishini keltirib chiqardi. SI texnikasi, jumladan, mashinani o'qitish va neyron tarmoqlari keng ma'lumotlar to'plamini tahlil qilish, murakkab bog’lanishlarni aniqlash va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini taklif qiladi. Turli tadqiqotlar iqtisodiy prognozlashda SIning potentsial afzalliklarini ta'kidladi (Fernández-Vázquez va boshq., 2020; Chen va boshq., 2022) [5].

Mashinani o'qitish modellari, masalan, vektorli mashinalar [6] va qarorlar daraxtlarini qo'llab-quvvatlash [7] kabi modellar iqtisodiy ko'rsatkichlarni bashorat qilishda o'zlarining samaradorligini ko'rsatdi. Inson miyasining o'rganish qobiliyatidan nusxalangan neyron tarmoqlar chiziqli bo'lmagan munosabatlarni aniqlash va aniq prognozlar qilishda natija berdi (Makridakis va boshq., 2018) [8]. SI modellarining ijtimoiy media kontentlari va yangilik maqolalari kabi tuzilmagan ma'lumotlarni qayta ishlash qobiliyati ularning prognoz qilish imkoniyatlarini yanada oshiradi (Antonakis va boshq., 2018) [9].

Bundan tashqari, sun'iy intellekt modellari turli iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi chiziqli bo'lmagan munosabatlar va o'zaro ta'sirlarni ochib, raqobatbardoshlilik omillarini yanada chuqurroq tushunishni ta'minlaydi (Deaton va Muellbauer, 1980) [10]. Prognozlashda SIning kiritilishi iqtisodiy raqobatbardoshlilikning ko'p qirrali tabiatiga mos keladigan yanada yaxlit va ma'lumotlarga asoslangan yondashuvga imkon beradi.

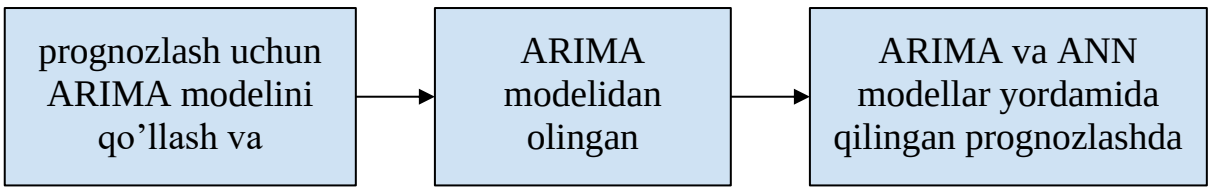
Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy raqobatbardoshlilikni prognozlash bo'yicha adabiyotlar zamonaviy iqtisodiyotlarning dinamik va murakkab tabiatini qamrab olishda an'anaviy usullarning cheklanganligini ta'kidlaydi. SIning paydo bo'lishi keng ma'lumotlar to'plamini moslashtirish, o'rganish va tahlil qilish qobiliyati bilan ushbu cheklovlarni yengib o'tish uchun istiqbolli yo'lni taklif qiladi. Ushbu maqolaning keyingi bo'limlari iqtisodiy raqobatbardoshlilikni bashorat qilish kontekstida SIning potentsial metodologiyalari va qo'llanilishini o'rganadi.

NATIJALAR

So'nggi yillarda sun'iy intellektni (SI) iqtisodiy raqobatbardoshlikni prognozlashda qo'llash o'zgaruvchan va ajralmas vosita sifatida paydo bo'ldi. Ushbu bo'lim mashinani o'qitish algoritmlari, neyron tarmoqlari va boshqa ilg'or texnologiyalarni o'z ichiga olgan sun'iy intellektni tahlil qilish, bashorat qilish va dinamik iqtisodiy sharoitlarga moslashish jarayonidagi asosiy rolini o'rganadi.

Neyron tarmoqlar: Inson miyasining tuzilishi va funksiyasidan ilhomlangan neyron tarmoqlar murakkab munosabatlar va chiziqli bo'lmagan bog’lanishlarni aniqlashda ustun bo'lgan mashinani o'qitishning bir qismidir. Iqtisodiy raqobatbardoshlilikni bashorat qilishda neyron tarmoqlar raqobatbardoshlilikning asosiy omillarini aniqlash va turli iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tushunish kabi vazifalar uchun ahamyatlidir. Neyron tarmoqlarning murakkab, yuqori o'lchamli bog’lanishlarni aniqlash qobiliyati iqtisodiy ma'lumotlarni yanada aniq tahlil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, ularning moslashuvchanligi ularga vaqt o'tishi bilan bashorat qilish aniqliligini rivojlantirish va yaxshilash imkonini beradi, bu ularni an'anaviy modellar aniqlay olmasligi mumkin bo'lgan stsenariylarni bashorat qilish uchun juda mos keladi.

Qilingan taxliliy usullardan olingan natijalarga ko'ra ARIMA prognozi va gibrid ANN regressiya prognoz modellari ko'p hollarda boshqa prognozlash modellaridan ustun keldi [11], [12].

Birlashtirilgan model topologiyalaridan qat'i nazar, individual neyron tarmoqlarni bashorat qilishning aniqliligini sezilarli darajada oshirishi mumkinligi ko'rsatiladi. Bu taklif qilingan metodologiyaning qo'llanilishini isbotlaydi. Tavsiya etilgan usulning qo'llanilishi boshqa SI modellarida ham qo'llanilishi mumkin degan xulosaga keladi.

MUHOKAMA

Iqtisodiy ko’rsatkichlar tabiatan dinamik bo'lib, tebranishlarga duchor bo'ladi va ko'plab omillar ta'sirida ostida bo’ladi. SIning moslashuvchan tabiati o'zgaruvchan iqtisodiy landshaftlarga javoban prognozlash modellarini rivojlantirishga imkon beradi. Ushbu moslashuvchanlik modelga o'tmishdagi xatolarni o’rganish, yangi ma'lumotlarni o'z ichiga olish va joriy bozor dinamikasiga moslashish uchun uning parametrlarini sozlash imkonini berish orqali bashoratlarning aniqliligini oshiradi.

ARIMA modeli: So'nggi o'n yilliklarda AutoRegressive Integrated Moving Average (ARIMA) statsionar va statsionar bo'lmagan vaqt seriyalari ma'lumotlarini prognoz qilish uchun mashhur statistik metodologiyaga aylandi. ARIMA vaqt seriyasini prognozlashning mashhur modelidir. ARIMA modellari vaqt seriyasining o'tmishdagi xatti-harakatlariga asoslangan kelajakdagi qiymatlarni bashorat qilish uchun keng qo'llaniladi. Model ikkita asosiy komponent bilan tavsiflanadi: avtoregressiv (AR) atamalar va o'rtacha harakatlanuvchi (MA) atamalar.

Avtoregressiv (AR) atamalar: bu qismiy avtoregressiv (AR) tavsifning bir qismidir. Avtoregressiv komponent o'tgan vaqtdagi o'zgarishlarni tasavvur qiladi. Yani, hozirgi qiymat oldingi bir necha qiymatga bog'liq bo'ladi.

Harakatlanuvchi o'rtacha (MA) atamalar: bu qismiy harakatlanuvchi o'rtacha (MA) tavsifdir. MA komponenti, har bir qiymatni avvalgi o'zgaruvchilarning o'rtacha qiymatlari orqali ta'minlashda ishlatiladi. Bu, qatorning tushunarsiz va sezgir bo'lgan qismini tasvirlashda yordam bera oladi.

ARIMA modeliga moslashish va prognoz qilish uchun statsmodels kutubxonasidan foydalangan holda Pythonda oddiy misol:

```
import pandas as pd

from statsmodels.tsa.arima.model import ARIMA

# Faraz qiling, sizda datetime indeksi va "value" ustuniga ega pandas #DataFrame "df" bor.

# df = pd.read_csv('your_time_series_data.csv', parse_dates=['date_column'], index_col='date_column')

# ARIMA modelini aniqlash

model = ARIMA(df['value'], order=(p, d, q))

# p, d, q uchun berilgan parametrlaringizni joylashtirish

# modelni moslash

result = model.fit()

# Prognoz qilish

forecast_steps = 10 # Bashoratlash modelingiz qadamlarini moslashtiring

forecast = result.get_forecast(steps=forecast_steps)
```

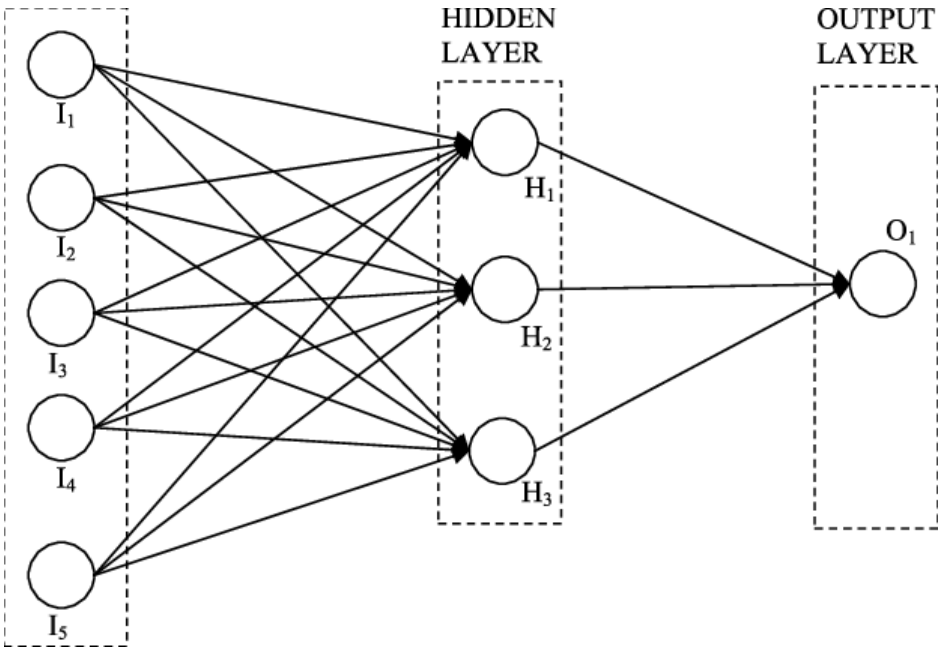
```
# Prognoz qilingan qiymatlarga kirish
forecast_values = forecast.predicted_mean
```

Shunga qaramay, ARIMA modeli chiziqlilik taxmini, amaliy stsenariylarda qondirish qiyin bo'lgan shart yoki kirish o'zgaruvchilari sifatida faqat tarixiy ma'lumotlarga tayanish kabi cheklovlarga ega.

ANN modeli: Artificial Neural Network (ANN) yoki Suniy neyronlar (NN) modeli, biologik neyron tizimidan olingan suniy intellektning modeli hisoblanadi. Bu model, ma'lumotlar uchun so'nggi sanoatni ko'rib chiqgan va boshqa amaliyotlarda ham ishlatilgan masofaviy o'rganish algoritmidir.

Bu model chiziqli cheklovning yechimlari, vaqt qatorini tushuntirish va bashorat qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan muqobil chiziqli bo'lmagan tuzilmalarning keng doirasiga olib keladi. ANN modeli ma'lumotlar to'plamlarida mavjud bo'lgan nochiziqliliklarni samarali tarzda prognoz qilish uchun maxsus ishlab chiqilgan [13].

ANN modeli maxsus kiruvchi yashirin va chiquvchi neyron qatlamlardan iborat bo'lib quyidagi ko'rinishni aks etadi (1-rasm).

1-rasm. ANN modeli sxemasi. Manba:

Kiruvchi o'zgaruvchilar (Input Layer): bu qism, tizimga kiritiladigan ma'lumotlar uchun mo'ljallangan. Har bir kiruvchi o'zgaruvchi, bir neyronni ifodalaydi(I).

Yashirin qatlam (Hidden Layers): Yashirin qismlar, tizim o'rganayotgan umumiy xususiyatlar va o'zgaruvchilarni tahlil qilish uchun xizmat qiladi. Ko'p sanoqli tizimlarda bir necha yashirin qism mavjud bo'ladi. Har bir yashirin qismda har bir neyron o'zgaruvchilari tahlil qilinadi.

Chiqish (Output Layer): chiqish qismi tizimning chiqishini (aniq bir natija yoki baholash) ifodalaydi. Agar masala regressiya bo'lsa bir neyron hosil bo'ladi, aks holda kategoriyalash bo'lib, har bir kategoriya uchun bittadan neyron hosil bo'ladi.

ANN modelining o'rnatilishi va e'lon qilinishi Pythonda keras yoki TensorFlow kabi deep learning kutubxonalari orqali amalga oshiriladi. Quyidagi kod qismida yagona yordamchi qism va chiqishga ega bo'lgan oson bir suniy neyron tizimi yaratishni ko'rish mumkin:

```
from keras.models import Sequential

from keras.layers import Dense

# Suniy neyron tizimini yaratish

model = Sequential()

# Kiruvchi o'zgaruvchilar va yashirin qismi

model.add(Dense(units=8, input_dim=4,
activation='relu'))

# Chiqish qismi

model.add(Dense(units=1, activation='sigmoid'))

# Modelni o'rnatish

model.compile(optimizer='adam',
loss='binary_crossentropy', metrics=['accuracy'])
```

Gibrid model (Hybrid): Qisqacha aytganda, gibrid modelni ishlab chiqish jarayoni ikkita alohida bosqichni o'z ichiga oladi. Dastlabki bosqichda ma'lumotlarning chiziqli tomonini tekshirish uchun ARIMA modeli qo'llaniladi. Ikkinchi bosqichda taxminiy ARIMA modelidan olingan natijalar neyron tarmoqni qurish uchun ishlatiladi. ARIMA modelining natijalari chiziqli bo'lmagan tegishli muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, chunki ARIMA modeli ma'lumotlarda mavjud bo'lgan chiziqli bo'lmagan bog'lanishni samarali ifodalay olmaydi. ANN algoritmidan ARIMA modelining natijalarini bashorat qilish uchun foydalanish mumkin. Gibrid model muqobil tuzilmalarni aniqlash uchun ANN va ARIMA modellarining o'ziga xos xususiyatlari va kuchli tomonlaridan foydalanadi. Chiziqli va chiziqli bo'lmagan naqshlarni bir nechta modellar yordamida etarli darajada tavsiflash mumkin va ularning bashoratlari umumiy modellashtirish va bashorat qilishni yaxshilash uchun birlashtirilishi mumkin [14].

Gibrid ARIMA-ANN modelini o'rnatish quyidagi ko'rinishda bo'ladi (Python tilida):

```
from statsmodels.tsa.arima.model import ARIMA
from keras.models import Sequential
from keras.layers import Dense
from sklearn.metrics import mean_squared_error
import numpy as np
# Ma'lumotlar
# ARIMA modeli
arima_model = ARIMA(train_data, order=(p, d, q))
arima_fit = arima_model.fit()
arima_forecast = arima_fit.forecast(steps=len(test_data))
# Residuallar (Qoldiq)
residuals = np.array(test_data) - np.array(arima_forecast)
# ANN modeli
ann_model = Sequential()
ann_model.add(Dense(units=8, input_dim=1, activation='relu'))
ann_model.add(Dense(units=1, activation='linear'))
ann_model.compile(optimizer='adam', loss='mean_squared_error')
ann_model.fit(residuals, test_data, epochs=50, batch_size=8, verbose=0)
# ARIMA va ANN natijalarini birlashtirish
hybrid_forecast = arima_forecast + ann_model.predict(residuals)
# Natijalarni baholash
mse = mean_squared_error(test_data, hybrid_forecast)
print('Mean Squared Error:', mse)
```

ARIMA-ANN gibrid modeli bilan erishilgan prognoz aniqligining kuzatilgan yaxshilanishi uning ikkita alohida prognozlash metodologiyasining kuchli tomonlarini birlashtirishning noyob qobiliyati orqali iqtisodiy prognozlash aniqliligini yanada yaxshilash mumkun. ARIMA komponenti chiziqli tendentsiyalarni modellashtirish va mavsumiylikni aniqlashda ustunlik qiladi, ANN komponenti esa ma'lumotlardagi murakkab, chiziqli bo'lmagan munosabatlarni boshqarishda qo’l keladi. Ushbu ikki yondashuvni birlashtirgan holda, gibrid model ularning bir-birini to'ldiruvchi kuchli tomonlaridan foydalanadi, bu esa aniqroq iqtisodiy prognozga olib keladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqola iqtisodiy raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarini prognoz qilishda sun'iy intellekt (SI), xususan gibrid ARIMA-ANN modeli integratsiyasini o'rganib chiqdi. Tadqiqot iqtisodiy prognozlarning aniqligi va ishonchliligini oshirish uchun ilg'or texnologiyalardan foydalanish muhimligini ta'kidlaydi. AutoRegressive Integrated Moving Average (ARIMA) va Sun'iy Neyron Tarmoqlar (ANN) ning kuchli tomonlarini birlashtirgan gibrid model iqtisodiy ma'lumotlarga xos bo'lgan chiziqli va chiziqli bo'lmagan naqshlarni olishda istiqbolli natijalarni ko'rsatdi.

Shunday bo'lsada kelgusida texnologiyalarning rivojlanishi bilan yangi metodologiya va modellar paydo bo'lishi mumkin, bu bizning o'zgaruvchan iqtisodiy landshaftlarni oldindan bilish va moslashish qobiliyatini yanada oshirish kerakliligini anglatadi. Model parametrlarini takomillashtirish, muammolarni hal qilish va natijalarni tasdiqlash bo'yicha doimiy sa'y-harakatlar iqtisodiy raqobatbardoshlilikni prognozlashda sun'iy intellekt dasturlarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review.

2. Garelli, S. (2000). The World Competitiveness Yearbook. IMD World Competitiveness Center.

3. Sala-i-Martin, X., Artadi, E., & Artadi, E. V. (2019). The Global Competitiveness Index 4.0. World Economic Forum.

4. Hausmann, R., Hidalgo, C. A., Bustos, S., Coscia, M., & Simoes, A. (2021). The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity. MIT Press.

5. Fernández-Vázquez, J. P., Hernández-Martínez, J., & Llorca-Vivero, R. (2020). Forecasting GDP using machine learning models. PLoS ONE, 15(4), e0231803.

6. Absalamova Go'zal Bo'riboyevna., & Absalamova Diyora Bo'riboyevna. (2023). SUPPORT VECTOR MACHINE ALGORITHM. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES*, *4*(5), 164-167. https://cajmtcs.centralasianstudies.org/index.php/CAJMTCS/article/view/456

7. Bekmurodov, U., Absalamova, D., & Absalamova, G. (2023). ECONOMIC FORECASTING USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODELS AND ALGORITHMS IN THE CASE OF UZBEKISTAN . *DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE*, *1*(4), 16–22. https://dtai.tsue.uz/index.php/dtai/article/view/v1i43

8. Makridakis, S., Spiliotis, E., & Assimakopoulos, V. (2018). Statistical and Machine Learning forecasting methods: Concerns and ways forward. PLoS ONE, 13(3), e0194889.

9. Antonakis, N., Diamantaras, K. I., & Sotiriadis, S. (2018). Machine learning models for stock picking. Expert Systems with Applications, 94, 380-389.

10. Deaton, A., & Muellbauer, J. (1980). Economics and Consumer Behavior. Cambridge University Press.

11. Andry Alamsyah and Muhammad Fahmi Permana. 2018. Artificial neural network for predicting Indonesian economic growth using macroeconomics indicators. In 2018 International Symposium on Advanced Intelligent Informatics (SAIN). IEEE, 15–19.

12. Thabani Nyoni. 2019. Predicting inflation in the Kingdom of Bahrain using ARIMA models. (2019).

13. De Gooijer, J.G.; Kumar, K. Some recent developments in non-linear time series modelling, testing, and forecasting. *Int. J. Forecast.* **1992**, *8*, 135–156. [**Google Scholar**] [**CrossRef**]

14. Zhang, G.; Patuwo, B.E.; Hu, M.Y. Forecasting with artificial neural networks: The state of the art. *Int. J. Forecast.* **1998**, *14*, 35–62. [**Google Scholar**] [**CrossRef**]

“BOBURNOMA”DA TOPONIMLAR TAVSIFI

Abdusalomova Muxlisaxon Abdukamol qizi
Andijon davlat pedagogiga instituti Filologiya fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Yoqubov Jamoliddin Madaminjon o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Boburnoma” asarida keltirilgan joy nomlari, toponimlar va ularning etimologiyasi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Абстратный.В данной статъе приводятся сведение о названиях мест, то естъ топонимах, их етимологии, упомянутых в произведении «Бобурнома».

Annotation. This article provides information about the names of places, toponyms, their etymology mentioned in the work “Boburnoma”.

Kalit so‘zlar. Boburnoma, geografik nomlar, etimologiya, Samarqand, Konigil, Hodarvesh, Konibodom, Jud.

Ключевые слова. Бобурнома,географические названия, етимология, Самарканд, Конигил, Ходарвеш, Конибодом, Жуд.

Key words. Boburnoma, geographical names, etymology, Samarqand, Konigil, Hodarvesh, Konibodom, Jud.

Zahiriddin Muhammad Bobur o‘rta asrlar Sharq adabiyotida o‘ziga xos o‘rniga ega bo‘lgan shoh va shoir, olim, sarkarda. Bobur otasining kutilmagan falokatli o‘limidan so‘ng, o‘n ikki yoshida taxtga o‘tiradi. U hayotini, hayoti davomida ko‘rgan kechirganlarini “Vaqoe” ya’ni “Boburnoma” asariga yozib boradi. Boburnoma taxminan 1518-1530 yillarda yozilgan. Bu noyob asar “Boburiya”, “Tuzuki Boburiy”, “Tavorixi Bobur” kabi nomlar bilan atalgan. Bobur asarini “Voqoe” nomi bilan tilga oladi. Bu asarda O‘rta Osiyo, Afg‘oniston, Hindistonda bo‘lgan voqealarni aniq va xolisona yoritgan. Bobur, birinchi navbatda, shoh, Boburiylar sulolasining asoschisi, lirik shoir, adabiyotshunos, fiqhshunos, san’atshunos, etnograf, hayvonot va nabotot olamining bilimdoni. Boburnoma bilan tanishib chiqqan har bir inson, Boburning qomusiy olim ekanligini bilib oladi. U nafaqat toponimlar haqida, hayvonot, o‘simliklar, qushlar, ov jarayonlari, urush voqealari (Markaziy Osiyo, Afg‘oniston, Hindiston voqealarini yilma yil bayon etgan) haqida batafsil ma’lumot beradi. Hindistonning buyuk donishmand farzandi, davlat arbobi Javoharlal Neru o‘zining “Hindistonning ochilishi” va “Jahon tarixiga bir nazar” asarlarida Zahiriddin Muhammad Bobur haqida o‘z fikrlarini bayon etgan: “Bobur – dilbar shaxs. Uyg‘onish davri hukmdorining haqiqiy namunasidir. U mard

va tadbirkor odam bo'lgan. Bobur o'ta ma'daniyatli va jozibali insonlar orasida eng yetuk insonlardan biri edi. U mazhabparastlik kabi cheklanishdan va muassiblikdan yiroq edi… Bobur san'at va ayniqsa, adabiyotni sevardi"[58] olimning bu fikrlari yuqorida aytganlarimizning yaqqol dalilidir.

Bobur haqida "Boburnoma" kotibi sakkiz shaxsiy sifatini keltirib o'tgan:

"Biri –iqboli baland edi, ikkinchisi – himmati yuksak edi, uchinchisi- viloyat olmoq, to'rtinchisi – viloyat saqlamoq, beshinchisi – ma'murlik, oltinchisi – Olloh bandalariga farovonlik niyati, yettinchisi – lashkar ko'nglini qo'lga olmoq, sakkizinchisi – adolat qilmoq.[59]

Boburnoma" asari orqali muallifning yigirmadan ortiq sohalarga qiziqqanligini guvohi bo'lamiz. Ulardan biri – taponimlar etimologiyasi haqida qisqacha tanishib chiqamiz. Professor H. Hasanovning ta'kidlashicha "Boburnoma" asarida mingga yaqin geografik nomlar tilga olingan.[60]

Toponim so'zi – (qadimgi yunoncha –topos –joy,onim-ism, nom) Yerdagi tabiiy obyektning yoki yerdagi inson tomonidan yaratilgan obyektning tegishli nomini bildiradigan onimlar toifasi, qisqacha qilib aytganda joy nomlari. Toponimika- jo'g'rofiy nomlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi, o'zgarishi va to'g'ri yozilishini o'rganuvchi fan.

"Boburnoma" asarida Qashqadaryo viloyatining markazi Qarshi shahrining nima uchun bunday nomlangani aytib o'tilgan. Asli "Qarshi" so'zi asarlarda zid, ro'para, saroy, qasr ma'nolarda qo'llanilar edi. Bobur shahar nomi sifatida qo'yilgan "Qarshi" so'zining asli mo'g'ulcha ekani, bu so'z "qabriston" ma'nosini ifodalashini izohlab, asoslashga navbat kelganida shaharning mo'g'ul istilosi qurboni bo'lganligi bilan dadillaydi.[61] Shahar va joy nomlaring bunday g'alati nomlanishi Xo'jand va Konibodom o'rtasidagi Hodarvesh cho'lidagi bir voqea ham misoldir. Hodarvesh dashtida hamisha shamol esadi. Sharqidagi Marg'inondan ham, g'arbidagi Xoj'anddan ham shamol keladi. Bir necha darvesh bu dashtda, qish faslida, qattiq shamolga yo'liqib, bir-birlarini topolmay, "Ho darvesh, "Ho darvesh!" deya-deya halok bo'lishgan. O'shandan beri bu dashtni Hodarvesh deyishar ekan.[62]

Bobur joy nomlariga nisbatan tarixan yondashgan. Solingan bir masjidni "Masjidi muqatta"deydilar. Boisi "muqatta" qit'a-qit'a (parcha-parcha,bo'lak-bo'lak) yog'ochlarni tarashlab, islimiy va xitoyi naqshlar solishgan. Devorlari va shifti batamom ushbu yo'sindadir. Islimiy naqsh bu-o'simliksimon shakldagi takrorlanuvchi taqsimlardan tuzilgan asosiy naqsh turi. Naqsh asosini tanob, band,

[58] Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: "O'qituvchi" NMIU, 2008 -4 b.
[59] Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: "O'qituvchi" NMIU, 2008 -4 b.
[60] Toponimika. Suyun Qorayev; "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti" –T. 2006 -308 b.
[61] Toponimika. Suyun Qorayev; "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti"-T.2006 -310 b.
[62] Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: "O'qituvchi" NMIU, 2008 -31 b.

barg, butalar tashkil etadi.[63] "Shahrisabz"shahri nomining kelib chiqishi ham muallif shu yo'sinda talqin etadi: "Bahorlar sahrosi va shahri va bomi va tomi ho'b sabz bo'lgani uchun Shahrisabz derlar." "Sabz"- tojikcha sabzi fe'lidan, sabz hozirgi zamon asosiga teng bo'ib, "yashil" ma'nosini anglatadi.[64]

Xo'jandga tobe mavzelardan Konibodomdir. Shahar deb bo'lmaydi-yu, yaxshigina shaharchadir. Bodomi yaxshi bo'ladi. Shuning uchun shu nom bilan nomlangan. Xurmuz va Hindistonga ko'proq shu yerning bodomi boradi. Bu Konibodom shahri hozirda Tojikiston Respublikasi hududiga qarashli bo'lib, hozirda ham Konibodom shaklida yoziladi va shunday talaffuz qilinadi. Mahalliy aholining fikriga ko'ra, Konibodom taponimi ikki qismdan iborat. Kon va bodom so'zlaridan tarkib topgan bo'ib, "bodom koni" ma'nosini ham bildiradi. Aslida mazkur nomning birinchi qismidagi kon so'zining ko'p, mo'l, serob ma'nosiga hech qanday aloqasi yo'qligini, u aslida "kand" so'zi bo'lib, shahar ma'nosida qo'llanganligi, binobarin, Kandibodom "Bodom shahri", "Bodomli shahar" ma'nosini anglatishi haqida ham ma'lumotlar bor.[65]

Samarqand shahrini Beruniy, Mahmud Qoshg'ariy, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida "Semizqand" ya'ni "Semiz shahar" ma'nosini bildiradi, degan fikr bayon etilgan. Fanda esa Samarqand taponimining yuzaga kelishi va semantikasi borasida turli xil fikr va mulohazalar keltirilgan. Ayrim xorijiy taponimistlar shahar nomi sanskritcha samariya – "yig'in" yoki "anjuman" so'zidan olingan degan fikrni aytgan. Samarqand toponimi morfologik jihatdan ikki bo'g'inli. Birinchi bo'g'ini "samar" so'g'd, fors-tojik va o'zbek tillarida keng istifoda etiladi. Bu so'z mashhur, tanilgan, samarali va barakali kabi ma'nolarni anglatgan. Ikkinchi bo'g'ini "qand, kand va kent" leksemalari katta va ulkan qishloq, shahar, o'lka tushunchalarini bildirgan. "Samarqand" mashhur va shuhratli shahar sifatida tasvirlangan. Tarixda esa "Sayqali ro'yi zamin" ya'ni "Yer yuzining jilosi" sifatida ta'riflangan. Antik mualliflarning asarlarida shahar "Marokanda" deb atalgan. Bu haqiqatga ancha yaqin bo'lib, Marokanda – Samarqand atamasining yunoncha aytilishidir. Samarqand qal'asining ichida yana bir masjid, Laqlaqa masjidi bor. Uning o'rtasiga kelib, bir tepinsa laq-laq degan tovush keladi. Buning sirini hech kim bilmaydi.[66]

Yana G'urband tumanini ham qalamga olgan. Ularning aholisi dovonni band deyishgan. G'urga shu dovon orqali o'tilgan. Bobur bandni ko'tal deb aytib o'tgan. Ko'tal–dovon, tog'yo'li. Shuningdek, Afg'oniston, Turkmaniston, Ozarbayjon, O'zbekistonda ko'tal, ko'tel, xutel shakllarida uchraydigan joy nomi sifatidagi

[63] Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: "O'qituvchi" NMIU, 2008 -21 b.
[64] Toponimika. Suyun Qorayev; "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti" –T. 2006 -310 b.
[65] Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: "Yulduzcha" nashriyoti, 1989. -7 b
[66] Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: "O'qituvchi" NMIU, 2008 -161 b.

geografik atama. Ko‘tal so‘zi ham dovon atamasi kabi mo‘g‘ulcha degan fikr bor. Ko‘tal pastroq dovonni bildiradi.[67]

Yana Bozorak dovoni haqida: “Bozorak ko‘talini Sarob eli Porondiy otliq kentiga inor uchun Porondiy ko‘tali derlar, yana biri Parvon yo‘lidur, ulug‘ ko‘at bila Parvon orasida yana yetti ko‘tal bor uchun Haftbacha derlar”. [68] Asarda Konigil to‘g‘risida ham aytilgan gaplar e’tiborga molik. Ba’zi birovlar Koni gil ya’ni tuproq koni desalar, Fazlulloh bin Ro‘zbexon “Mehmonnomai Buxoro” asarida Koni gul ya’ni gullar koni deydi. Bobur esa “o‘langning oti Koni obgir” deb yozadi.[69] Bu esa haqiqatga yaqin. Chunki Siyob suvining atrofi tamom obgir, botqoq bo‘lgan. Demak, Koniobgir asta-sekin o‘zgarib Konigil shaklini olgan.

Bobur tog‘ nomlariga ham bir necha joylarda to‘xtalib o‘tgan. Ulardan Jud tog‘i. Bu tog‘ni “Zafarnoma” va boshqa asarlarda Ko‘xi Jud tarzida tilga olingan. Bobur nega bunday nomlanganini keyinchalik bilganini aytadi. Sababi sifatida, bu tog‘da bir ota naslidan ikki xalq tarqagani, biri Jud, ikkinchisi Janjuxa deb atalganini ko‘rsatadi. Bu tog‘ Nilob va Bxira orasida joylashgan. Unda Jud o‘z aholisiga odilona va do‘stona hukmronlik qilib kelishgan.[70]

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Bobur yaratgan bu me’muar asar biz uchun, nafaqat biz uchun barcha ilm ahllari uchun ulkan xazinadir. Boburnomada keltirilgan turli sohalardagi ma’lumotlar fan doirasiga qo‘shilgan ulkan hissa. Bundan ko‘rinib turibdiki, Bobur har jabhada yetuk shaxs.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2008.

2. Toponimika. Suyun Qorayev; “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” –Toshkent. 2006.

3. Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “Yulduzcha” nashriyoti, 1989.

4. 2.Sotvoldiyev Davronbek Xasanboy O‘G‘Li, M.Tojiboyeva OJIZ IJODIDA TASAVVUFNING TUTGAN O‘RNI // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ojiz-ijodida-tasavvufning-tutgan-o-rni (дата обращения: 06.11.2023).

5. Sherboyeva, G., & Ikromov, M. (2023). O ‘ZBEK TILI FRAZEMALARINING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(30)

6. Qobulov N., Dolimov U. Erk va ma'rifat kuychilari. - T.: 1979. B-10-13

7. Is'hoqov M. Andijon adabiy gurungi. - T.: Mumtoz so‘z. 2013

[67] Toponimika. Suyun Qorayev; “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” –T. 2006 -311 b.
[68] Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “Yulduzcha” nashriyoti, 1989. -313 b.
[69] Taponimika. Suyun Qorayev; “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” –T. 2006 -309 b.
[70] Boburnoma. Zahiriddin Muhammad Bobur; -T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2008 -189 b.

8. Qur'onov D. Ustozlar guldastasi. - T.:2019

9. Madg'oziyev. Ko'hna Sadolar. - T.: Akademnashr, 2020

10. Shohista Kamol qizi. "Muhammad alayhissalomning bolaligi va yoshliklari" - T.: "Movarounnahr", 2005

11. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. URL: http://www.t-science.org/arxivDOI/2019/05-73/05-73-4.htm

12. Nabiyeva D.A., Nurmonova S.D. СОВРЕМЕННОЕ ЖАНРОВЕДЕНИЕ ИЛИ ГЕНРИСТИКА: ТЕОРИИ, МЕТОДЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ // Theoretical & Applied Science. 2020/4. -С. 824-827. URL: https: //www.elibrary.ru/item.asp?id=44843224

13. To'lanova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA O'SIMLIK VA HAYVONOT OLAMI TASVIRI. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31). извлечено от https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1288

14. Urayimova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). QO'RQOQ VA JOHILLARGA KO'ZGU BO'LGAN HIKOYA. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/296

15. Urayimova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA FOYDALANILGAN TOPONIMLAR. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/297

16. Baxridinova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA TARIXIY SHAXSLAR VA OLIM-U SHOIRLAR TA'RIFI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/298

17. Egamberdiyeva, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA ADABIYOT VA SAN'AT AHLIGA EHTIROM. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/300

18. Mahmudova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA QO'LLANILGAN O'LCHOV BIRLIKLARI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/295

19. J. Yokubov, D. Sotvoldiev POETICS OF OJIZ'S GHAZALS // SAI. 2023. №C11. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/poetics-of-ojiz-s-ghazals (дата обращения: 23.12.2023).

20. Усманов Ф. Характеристика действия/бездействия в устойчивых сравнениях узбекского языка / «Теоретические, методологические и прикладные вопросы науки и образования» (Самара, июнь 2019 г.) стр. 114-119. URL: https://naucorp.ru/upload/iblock/dd6/SBORNIK-NK_MT_06_19-ot-30.06.2019.pdf

21. Ф.Усманов. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. URL: http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader-

pdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/251467/5e1c61965017c.pdf

22. Usmanov F.F. Mythological and folklore characters in the linguistic picture of the world: through uzbek similes // European science review. 2018.1/11-12. -P. 54-58. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mythological-and-folklore-characters-in-the-linguistic-picture-of-the-world-through-uzbek-similes

TILSHUNOSLIKDA ONOMOSTIKANING O'RGANILISHI

Kamolova Sevaraxon Yodgorbek qizi
Andijon davlat pedagogika insituti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
1-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: Kasimova Ma'rifat Batritdinovna
Andijon davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada onomastikaning o'rganilishi, uning tarixi va bo'limlari haqida, O'zbek tilshunosligidagi antraponim, toponim va oronimlarning tadqiqi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Abtaponimlar, toponimlar, oronimlar, onomastika, transkripsiyasi va transliteratsiya, qiyosiy- tarixiy tilshunoslik.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению ономастики, ее истории и разделов, изучению антропонимов, топонимов и оронимов в узбекском языкознании.

Ключевые слова: абтапонимы, топонимы, оронимы, ономастика, транскрипция и транслитерация, сравнительно-историческое языкознание.

Abstract: This article deals with the study of onomastics, its history and sections, the study of anthroponyms, toponyms and oronyms in Uzbek linguistics.

Key words: Abtaponyms, toponyms, oronyms, onomastics, transcription and transliteration, comparative-historical linguistics.

Onomastika tilshunoslikning bir tarmog'i bo'lib, u XX asrning I yarmidan boshlab, maxsus predmet sifatida shakllana boshladi. Onomastika (yun. onomastike — nomlash, nom qo'yish san'ati) — tilshunoslikning har qanday atoqli nomlarni, ularning paydo bo'lish va o'zgarish tarixini o'rganuvchi bo'limi, shuningdek, barcha atoqli nomlar yig'indisi. Ayrim tadqiqotlarda onomastika termini antroponimika ma'nosida ham qo'llangan. Onomastika, shuningdek, tilshunoslikning qiyosiy-tarixiy, struktur, genetik, areal, onomastik xaritalashtirish va boshqa usullarini qo'llagan holda, atoqli nomlarning fonetik, morfologik, so'z yasalishi, semantik, etimologik va boshqa jihatlarini o'rganadi. Amaliy onomastika xorijiy tillarga mansub nomlarning transkripsiyasi va transliteratsiyasi, an'anaviy (talaffuz va yozilishiga ko'ra), tarjima qilinadigan va qilinmaydigan nomlarni aniqlash, "begona" nomlarni o'z tilda qanday yozish bo'yicha yo'riqnomalar tayyorlash, xorijiy tillardan o'zlashgan nomlardan yangi so'zlar hosil qilish bilan, nom berish va nomlarni o'zgartirish masalalari bilan shug`ullanadi. Onamastika tarix, etnografiya, arxeologiya, genealogiya, matnshunoslik, adabiyotshunoslik, geografiya, astronomiya, geologiya, demografiya kabi fanlar bilan o'zaro aloqadordir.

“ Onomastika” faniga qiziqish va ehtiyoj xorijiy mamlakatlarda nihoyatda kuchli. Ayniqsa, Rossiyada qator monografiya va darsliklar nashr qilingan. Misol uchun: rus tilida onomastikaning turli masalalariga bag‘ishlangan qator to‘plamlar ham nashr qilindi. “Ономастика” (Moskva, 1969), “Восточнославянская ономастика” (Moskva, 1972), “Этнография имён” (Moskva, 1971), “Ономастика и норма” (Moskva, 1976), “Историческая ономастика” (Moskva, 1977), “Ономастика Средней Азии” (Moskva, 1978). Bundan tashqari o‘tgan asrning 60-70-yillarida taniqli rus tilshunosi A.V.Superanskaya atoqli otlarning tilshunoslikda (ayniqsa, chet el tilshunoshligida) o‘rganilish tarixi bilan maxsus shug‘ullandi hamda «Atoqli otlarning umumiy nazariyasi» nomli yirik tadqiqotini e‟lon qildi. Shundan keyin V.A.Nikonovning “Ism va jamiyat” (1974), V.A.Karpenkoning “Atoqli va turdosh otlarni farqlashning nazariy asoslari” (1975), A.D.Zverevning “Atoqli va turdosh otlar haqida” (1976), I.I.Kovalikning,, “Ukrain tilida atoqli va turdosh otlar” (1977) nomli asarlari e‟lon qilindi, “Atoqli va turdosh otlar” nomli alohida ilmiy to‘plam nashr etildi. Ko‘rinadiki, bu sohaga qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Onomastikaning keng taraqqiy qilib borishi uning turli mustaqil bo‘limlarga ajralishiga olib keldi. Jumladan, antroponimika, toponimika, zoonimika, gidronimika va h. k.ga bo‘lib o‘rganishga kirishildi. Onomastikaning obyekt turiga ko`ra turlari ko`p. Bu degani aynan qanday obyektni nomlayotganiga ko`ra turlarga bo`linadi. Onomastikaning turlarga bo‘linishida jahon tilshunosligida turlicha qarashlar mavjud. Masalan: rus tilshunosligida onomastika bo‘yicha ko‘plab munozaralar yuzaga keldi. A.A.Reformatskiy xususiy nomlarni ikkiga bo‘ladi. 1. Onomastika (shaxsiy ismlar: familiya, ism, laqablar. Bunga hayvonlar nomi ham kiritiladi). 2. Toponimika (geografik nomlar – tog‘lar, past tekisliklar, cho‘l, dengiz, daryo, mamlakatlar, viloyatlar, shaharlar, aholi yashaydigan turli makonlar). V.D.Bondamtov esa onomastikaga tildagi mavjud bo‘lgan barcha nomlarni kiritadi. U xususiy nomlarni quyidagi turlarga bo‘ladi: 1. Antroponimlar – inson nomlari (ism, familiya, laqab, taxallus); 2. Toponimlar – geografik obyektlar nomlari (daryo, dengiz, okean, tog‘, shaharlar, qishloqlar, maydonlar, yulduz, planeta, kometa); 3. Zoonimlar – hayvon nomlari (ot, sigir, tuya, it, mushuk, qushlar, baliq); 4. Teonimlar – xudolar, mifologik personajlar nomlari; 5. Ktematonimlar – yunoncha “ktenatos” – buyum, boylik so‘zidan olingan bo‘lib u korxona, muassasa, tashkilot, tarixiy voqealar, bayramlar, matbuot organlari, nashriyotlar, san’at va adabiyot asarlari, paroxodlar, poyezdlar, yer yo‘ldoshlari, teatrlar, magazinlar, ayrim predmetlar (to‘p, qo‘ng‘iroq) nomlarini o‘z ichiga qamrab oladi.Shuningdek ushbu onomastika turlariga jahon tilshunosligida turlicha ta’riflarni uchratishimiz mukin. Jumladan toponimika haqida V.A.Nikonov tomonidan “toponimika geografik nomlarni o‘rganish bilan shug‘ullanuvchi; til tarixi, dialektologiya, etimologiya, leksikologiya sohalari bilan kesishadigan; tarix, geografiya, etnografiya bilan uzviy aloqadorlikda bo‘lgan tilshunoslikning alohida

bo‘limi" ekanligi bayon qilingan. D.E.Rozental, M.A.Telenkovalar toponimikani "leksikologiyaning geografik nomlarni o‘rganuvchi bo‘limi; biror hududning geografik nomlari jamlanmasi", [71]deb ta'riflagan.

O‘zbek tilshunosligida esa o‘tgan asrning 90-yillarida E.Begmatov o‘z tadqiqotida o‘zbek tilida mavjud bo‘lgan onomastikaga oid quyidagi atamalarni sanab o‘tadi: antroponimiya, zoonimiya, teonimiya, toponimiya, kosmonimiya, fitonimiya, xrononim, politonim, ergonim, faleronim, dignitonim, poreyonim, mifonim, anemonim, stratonim, gemeronim, ideonim. Tadqiqotchi mana shu 19 ta atamaning 15 tasiga izoh berib, ularning aksariyati o‘zbek tilshunosligida hali o‘z tadqiqotchilarini kutib turganligini qayd qiladi. Bular orasida o‘zbek tilshunosligida keng va atroflicha o‘rganilgani o‘zbek tili toponimikasi desak, xato qilmaymiz. Turkologiyada ham onomastika masalalari tadqiqiga bag‘ishdangan qator ishlar mavjud. Rus xalq lirik qo‘shiqlaridagi antroponimlar R.V.Golovina tadqiqotida maxsus o‘rganilgan.Onomastika sohasida akademik V.V.Radlov, V.A.Gordlevskiy, N.A.Baskakov, G‘.F.Sattorov, T.Jonuzoqov va boshqa olimlar samarali ish olib borganlar. Jumladan, N.A.Baskakov hozirgi kunda rus tilida faol qo‘llanilayotgan yuzdan ortiq kishi nomlarining kelib chiqishi jihatidan turkiy ekanligini isbotlab berdi . Respublikamizda ham bu soha fanini yanada rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda. Bunga mustaqillikka erishilgandan so‘ng, 1991-yilda Xiva shahrida o‘tkazilgan xalqaro onomastik ilmiy-amaliy konferensiyasini misol qilib keltirish mumkin. Bundan tashqari o‘zbek tilshunosligida bu sohaning antroponimika, toponimika, etnonimika kabi bir qator sohalarida juda barakali ishlar amalga oshirildi. Masalan, o‘zbek ismlari (antroponimlari) materiallari atroflicha to‘plandi,o‘zbek antroponimlarining lisoniy xususiyatlarini o‘rganishga qiziqish, asosan, 1960-yillarda yuzaga keldi. Dastlab, D.Abdurahmonovning "Nom qo‘yish" maqolasi nashr qilindi. So‘ngra prof. F.Abdullayev Xorazm shevalarida ismlarning qisqarish xususiyatlariga doir qimmatli materiallarini e'lon qildi va uni ilmiy asosladi. M.Shamsiyeva ismlarni o‘zbek tilidagi ot kategoriyasining leksik–semantik gruppalaridan biri sifatida o‘rgandi. Mana shu davrda A. Ishayev "Mang‘it shevasidagi laqablarga doir", S.Ibrohimov va N.Mamatovlarning "Ism va familiyalarning imlosiga oid", H.Bektemirovning "Nomlarning o‘rganilish tarixidan" kabi qator maqolalari yuzaga keldi.Bu borada to‘rtta nomzodlik dissertatsiyasi (E.Begmatov,1965; G‘.Sattorov, 1990; S.Rahimov, 1998; R.Xudoyberganov,2007) himoya qilindi. O‘zbek antroponimlari 1962–1965-yillarda maxsus ilmiy tekshirish ishining obyekti qilib olindi va E.Begmatov 1965-yilda "O‘zbek tili antroponimikasi" mavzuida nomzodlik dissertatsiyasi himoya qildi. Bu ishda o‘zbek antroponimlari (ismlar, familiyalar, ota ismlar, laqablar, taxalluslar)ning lingvistik va ekstralinigvistik xususiyatlari birinchi marta atroflicha tahlil qilingan. E.Begmatov o‘zbek ismlarining leksik–semantik

[71] Begmatov E. Nomshunosligimizning tadqiq yo‘llari//Til va adabiyot ta'limi. 1992, 2-son. –B.3-5.

xususiyatlari, onomastik yasalmalar problemalari, ismlar etnografiyasi, o‘zbekcha familiya va ota ismlar tarixi kabi ko‘pgina o‘zbek antroponimlarining o‘zbekcha va ruscha yozilishi masalalari bilan shug‘ullandi.

Ayniqsa, E.Begmatov boshchiligida yozilgan “O‘zbek tarixiy nomshunosligining dolzarb muammolari” nomli maqolada hozirgi kunda o‘zbek tili antroponimiyasi bilan shug‘ullanayotgan tadqiqotchilar oldiga aniq vazifalar belgilandi.E.Begmatovning “Kishi nomlari imlosi” (1970), “O‘zbek ismlari imlosi” (1972), “O‘zbek ismlari” (1991), “O‘zbek ismlari ma’nosi” (1998; 2004; 2010), “Ism chiroyi” (1994) nomli kitoblari nashr etildi[72].

E.Begmatov tomonidan nashr qilingan “Ism chiroyi” kitobida o‘zbek ismlari fondining tarkibiy qismlaridan biri – diniy ma’noli, asli arabcha bo‘lgan nomlarning etimologiyasi va ma’nosi tahlil qilingan, ular bir joyga jamlanib lug‘at tarzida berilgan.

E.Begmatov va N.Ulug‘ovlar tomonidan tuzilgan “O‘zbek onomastikasi” bibliografik ko‘rsatkichiga toponimikaga oid 1254 ta, antroponimlarga oid 413 ta asar nomi kiritilgan.

O‘zbek tilshunosligining keyingi taraqqiyot davrida o‘zbek antroponimlar sistemasini monografik tarzdi o‘rgangan olim G‘.Sattorovdir. U o‘zining “O‘zbek ismlarining turkiy qatlami” nomli nomzodlik dissertatsiyasida turkiy, jumladan, o‘zbek antroponimlarining tarixi masalalarini tahlil qiladi.

S.Rahimov “Xorazm mintaqaviy antroponimiyasi” mavzuyidagi nomzodlik ishida ba’zi tarixiy va mifologik ismlarning ma’nosi va ism qo‘yish urf-odatlariga oid fikrlari mavjud. E.Qilichev “O‘zbek tili onomastikasi” nomli o‘quv qo‘llanmasida atoqli otlarning turdosh otlardan farqi, ismlar tarixi, antroponim, toponimlarning til lug‘at tizimidagi o‘rni, ularning uslubiy xususiyatlari haqida atroflicha fikrlar yuritgan. E.Jabborov “Shajarayi turk” asaridagi tarixiy va afsonaviy, xususan, O‘g‘uzxonning nabiralari ismlarini, asar muallifi Abdulg‘oziy antroponimining lug‘aviy, nominatsion-motivatsion asoslari, tuzilishi va leksik-semantik ma’nolarini salmoqli dalillar bilan tahlil qilgan.

Antroponomika bilan qatorda toponimikaga oid ham ko‘plab ilmiy ishlar olib borilgan. O‘tgan asrning 60-yillaridan boshlab O‘zbekiston toponimikasini o‘rganish borasida qator ishlar amalga oshirildi. Bu ishlar sirasiga anjuman materiali, ma’ruza, maqoladan boshlab monografiya va dissertatsiyalarni kiritish mumkin. Bu tadqiqotlarni o‘rganish ko‘lamiga ko‘ra bir necha guruhlarga ajratish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Xususan, S.Qorayevning «Опыт изучения топонимии Узбекистана», O.Begimovning «Janubiy O‘zbekiston toponimlarining o‘zlashgan qatlami» kabilarda katta hudud toponimiyasi materiali qamrab olingan. T.Nafasovning «Топонимы Кашкадаринской области» (1968), Z.Do‘simovning

[72] Begmatov E. Nomshunosligimizning tadqiq yo‘llari//Til va adabiyot ta’limi. 1992, 2-son. –B.3-5.

«Топонимы Северного Хорезма» (1970), Sh.Qodirovaning «Микротопонимы Ташкента» (1970), Yo.Xo'jamberdiyevning «Историко-этимологическое исследование топонимов Сурзандаринской области» (1974), S.Naimovning «Ойконимы Бухарской области» (1984), M.Ramazanovaning «Развитие ойконимии Ташкентской области в современный период» (1986), A.Zokirovning «Топонимия Джиззакской области Узбекской ССР» (1991) kabilarda ma'lum bir viloyat toponimiyasi tadqiq qilingan. T.Rahmatovning «Топонимия города Самарканда и его окресностей» (1973), J.Latipovning «Топонимия города Маргелана и его окресностей» (1975), N.Oxunovning «Топонимы Кокандской группы районов» (1978), N.Mingboyevning «Топонимия Мирзачуля» (1988), T.Enazarovning «Shahrisabz hududi joy nomlarining tarixiyqiyosiy tadqiqi» (1993), X.Bo'riyevaning «Toshkent shahrining tarixiy toponimiyasi (XIX asr oxiri – XX asr boshlari)» (2007) kabilarda shaharlar va ularga tegishli hududlar toponimiyasi o'rganilgan. X.Xolmo'minovning «Микротопонимия Бойсунского района и его окресностей» (1993), U.Oripovning «Nurota tumani makro- va mikrotoponimiyasining lisoniy tahlili» (2003), A.Aslonovning «Shpofirkon tumani mikrotoponimiyasining lingvistik tahlili» (2005), N.Adizovaning "Buxoro tumani mikrotoponimlarining leksik-semantik tadqiqi" kabilarda biror tuman toponimiyasi o'rganilgan. N.Begaliyevning «Samarqand viloyati gidronimlari» (1994), A.Otajonovaning «Xorazm etnotoponimlari va ularning lug'aviy asoslari» (1997), A.Turopovning «Samarqand viloyati etnonim va etnotoponimlarining tahlili» (1999), Sh.Temirovning "Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi" (2019) kabi dissertatsiyalarda toponimiyaning biror sohasi tadqiq etilgan. Sohaga oid doktorlik dissertatsiyalari ham yaratildi. Bular sirasiga lingvistika yo'nalishida Z.Do'simovning «Историколингвистической анализ топонимии Хорезма» (1986) hamda geografiya yo'nalishida S.Qorayevning «O'zbekiston oykonimlari» (1998) kabi ishlari kiradi[73].

Toponimiya muammolari yechimiga qaratilgan alohida nashrlar, monografiyalar ham yaratildiki, ular ham, asosan, yuqorida nomlari zikr etilgan tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilgan. Bunday ishlar qatoriga S.Qorayevning «Toponimika» (T., 1970), «Geografik nomlar ma'nosi» (T.,1978), «Toponimika – geografik nomlar haqidagi fan» (T., 1980), «Toshkent toponimlari» (T., 1991), «Топонимия Узбекистана» (T., 1991), «O'zbekiston viloyatlari toponimlari» (T., 2005), «Toponimika» (T., 2006); E.Begmatovning «Joy nomlari – ma'naviyat ko'zgusi» (T., 1998); Z.Do'simovning «Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati» (T., 1977; hammuallif X.Egamov), «Xorazm toponimlari» (T., 1985), «Joy nomlarining siri» (Xiva, 2001; hammuallif M.Tillayeva), «Toponimika asoslari» (T., 2002; hammuallif

[73] Avlaqulov Y.I. O'zbek tili onomastik birliklarining lisoniy tadqiqi: Filol. fan. ... disser avtoref. – Toshkent, 2012. – B. 27

M.Tillayeva); T.Nafasovning «Janubiy O'zbekiston toponimiyasining etnolingvistik analizi» (T., 1985), «O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati» (T., 1988), "Qishlog'ingiz nega shunday atalgan?» (T., 1989), «O'zbek nomnomasi» (Qarshi, 1993), "Qarshi shahri mahalla va ko'cha nomlari» (T., 2008; hammuallif Sh.Tursunov), «Qashqadaryo qishloqnomasi. Qashqadaryo viloyati qishloqlari nomining tadqiqi» (T., 2009); B.O'rinboyevning «Samarqand viloyati toponimlarining izohi» (Samarqand, 1997), «Asrlardek barhayot nomlar» (Samarqand, 2003), «Jizzax toponimlarining ta'biri» (Samarqand, 2007); N.Yo'ldoshevning «Buxorodagi ayrim avliyolar tarixi» (Buxoro, 1993); S.Karimovning «O'zbek toponimikasi taraqqiyot bosqichida» (T., 2006; hammuallif S.Bo'riyev); K.Nazarovning «Joy nomlarini yig'ish so'roqnomasi» (T., 1995; hammuallif T.Enazarov); T.Enazarovning «Toponimlarni etimologik tadqiq qilishning ilmiy-nazariy va amaliy-uslubiy asoslari» (T., 2001), «Turkiy sodda toponimlarning etimologik tadqiqi» (T., 2002), «O'zbekistondagi ba'zi toponimlarning etimologik talqini» (T., 2004); «Nomshunoslik masalalari» (T., 2010), «Dialektologik amaliyot so'roqligi» (T., 2018; hammuallif X.Abdullayev), «O'zbekiston joy nomlarining etimologik lug'ati. Toponimlar tilsimi» (T., 2019; hammualliflar A.Esemuratov, J.Jumanazarov, Yu.Qodirova, G.Jumanazarova); L.Karimovaning «O'zbek tilida toponimlarning o'rganilishi» (T., 2002); A.Muhammadjonovning «Qadimgi Toshkent» (T., 2002); S.Naimovning «Buxoro oblasti toponimiyasi» (T., 1984), «Buxoro viloyati joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati» (Buxoro, 1997); A.Otajonovaning «Xorazm toponimlari» (T., 1997); N.Oxunovning «Joylar va nomlar» (T., 1986), «Til va joy nomlari» (T., 1988), «Toponimlar va ularning nomlanish xususiyatlari» (T., 1989), «Joy nomlari ta'biri» (T., 1994), N.Adizovaning «Buxoro tumani mikrotoponimlarining leksik-semantik tadqiqi» (2021), S.Nayimov va B.Kilichevlarning «Qiyi Zarafshon vohasi toponimlarining qisqacha izohli lug'ati» (2022) kabi asarlari mansubdir[74].Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, o'zbek toponimikasi ham keng ko'lamda o'rganilgan va tadqiq etilgan.

Bundan tashqari onamastikaga oid bir qancha maqola va fikrlarni ham misol keltirish mumkin. Misol uchun rus tilshunos olimi V.I.Suprinning —"Onomastika terminologiyasi haqida o'ylar" maqolasidir. Maqolada onomastika sohasi ilmiy, mustaqil yo'nalishda shakllanganligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. V.I.Suprin onomastika fani XX asrning o'rtalarida paydo bo'lganligini ta'kidlab o'tgan.

B.Yo'ldoshev — "O'zbek onomastikasi masalalari" nomli kitobida antroponimlar haqida so'z yuritib, atoqli otlar haqida shunday fikrlar bildiradi: —Tildagi atoqli nom(ot)larning xilma-xil xususiyatlari juda qadimgi davrlardan buyon turli soha olimlarining diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda.

[74] Bayramali Kilichev Onomastika [Matn] : o'quv qo'llanma / Bayramali Kilichev – Buxoro: 2023. –180 b.

D.Andaniyizova "Badiiy matnda onomastik birliklar lingvopoetikasi" mavzusida yozgan ilmiy tadqiqot ishida onomastik birliklarni tahlil qilar ekan, shunday yozadi: ―Bizningcha ham, badiiy matndagi har qanday nom emas, balki ijodkor badiiy niyatini yoritishga xizmat qilgan nomlar poetonim termini ostida o'rganilishi maqsadga muvofiq.[75]

Xususan, prof. S.Karimov va tadqiqotchi S.Bo'riyevlar oronimlarni "tog'larning nomlari" deya sharhlab, cho'qqi, tepa, qir, dovon, dara, jarning nomlarini ham kiritish mumkin degan. Oronimlarga ta'rif bergan T.Enazarov: "Oronim – baland, pastliklar, tog', tepalar nomi. Oronimiya – baland, pastliklar, tog' va tepalarning nomlari yig'indisi. Oronimika – baland, pastliklar, tog', tepalar nomlarini o'rganuvchi bo'lim"190, degan hamda oronimlar guruhiga tog', tepa, adir, qoya kabilarning nomlari kirishini qayd etgan191 . Atoqli toponimist olim S.Qorayev: "Oronim (oros – tog', onoma – nom, ism) – tog'lar, tepaliklar, qirlar, soyliklar, daralar va boshqa orografik obyektlarning nomlari", – degan hamda "Oronimlarga tog'-u toshlargina emas, balki relyefning salbiy shakllari – vodiylar, daralar, jarliklar, soyliklar, o'yiq-o'ypoqlar, shuningdek, tekislik, past tekisliklar va qumliklar ham kiradi",[76] – deb ko'rsatgan.

O'zbek nomshunosligida E.Begmatovning xizmatlari tahsinga sazovordir. Chunki o'zbek tilidagi onomastikaga oid lug'atlarni mana shu tadqiqotchimiz tuzgan. Shu o'rinda aytishimiz joizki, E.Begmatovning ancha salmoqli va mazmundor, ota-onalarning sevimli lug'atiga aylanib ketgan 14600 ta ismlarni o'zida jamlagan "O'zbek ismlari " izohi berilgan lug'atni kiritishimiz mumkin.[77]

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, onomastikaning ildizlari eramizdan avvalgi davrlarga borib taqaladi.Biroq u fan sifatida o'tgan asrda shakllandi va keng ko'lamda o'rganildi. Jahon tilshunosligida ham, o'zbek tilshunosligida ham ushbu sohada ko'plab ilmiy izlanishlar olib borildi va izlanishlar davom etmoqda..

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati va Qonunchilik palatasiga Murojaatnomasi. – Xalq so'zi. – 2017. – 23 dekabr.

2. Mirziyoyev Sh.M. "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qaror. – Xalq so'zi. – 2018. – 6 iyun.

[75] Baskakov N.A, Sodiqov A.S, Abduazizov A. A. Umumiy tilshunoslik. –T.: O'qituvchi, 1979. –B. 90.
[76] Bayramali Kilichev Onomastika [Matn] : o'quv qo'llanma / Bayramali Kilichev – Buxoro: 2023. –180 b.
[77] Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi.Bibliografik ko'rsatkich (XIX asr oxiridan – 2008 yilgacha e'lon qilingan ishlar olingan). –Namangan, 2008. –B. 168.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 oktabrdagi PF-5850-sonli “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni // www.lex.uz

4. Abdullayev F. Kishi otlarining qisqarish usullari //O‘zbek tili va adabiyoti. -1980. 3-son. –B.3-7. 7. Abduraxmonov D.A. Nom qo‘yish//Fan va turmush. I960. 6-son. –B.36-37.

5. Avlaqulov Y.I. O‘zbek tili onomastik birliklarining lisoniy tadqiqi: Filol. fan. ... disser avtoref. – Toshkent, 2012. – B. 27.

6. Baskakov N.A, Sodiqov A.S, Abduazizov A. A. Umumiy tilshunoslik. –T.: O‘qituvchi, 1979. –B. 90.

7. Begmatov E. O‘zbek tili antroponimikasi: filol. fanl.nomzodi...diss. –T., 1965. – 480 b.

8. Begmatov E.A. O‘zbek ismlari ma’nosi (izohli lug‘at) – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2007. – B. 593-594.

9. Begmatov E., Uluqov N. O‘zbek onomastikasi.

Bibliografik ko‘rsatkich (XIX asr oxiridan – 2008 yilgacha e’lon qilingan ishlar olingan). –Namangan, 2008. –B. 168.

10. Begmatov E. Nomshunosligimizning tadqiq yo‘llari//Til va adabiyot ta’limi. 1992, 2-son. –B.3-5.

11. Begmatov E. Kishi nomlarining ma’nolariga doir// O‘zbek tili va adabiyoti. 1992, 2-son. –B.5. 22. Begmatov E.A. O‘zbek ismlari. T.: 2007. –B.80.

12. Begmatov E., Husanov N., Yoqubov Sh., Boqiyev B. O‘zbek tarixiy nomshunosligining dolzarb muammolari //O‘zbek tili va adabiyoti. -1992, 5-son. -B.21-28. 24. Begmatov E., Uluqov N. O‘zbek onomastikasi terminlarining izohli lug‘ati. Namangan, 2006. –B.59.

13. Karimov S.A., Bo‘riyev S.N. O‘zbek toponimikasi taraqqiyot bosqichida. – Toshkent: Fan, 2006. –B.44.

14.Nafasov T. O‘zbekiston toponimlarining izohli lug‘ati. –T.: O‘qituvchi, 1988. –B.10-

15. Bayramali Kilichev Onomastika [Matn] : o‘quv qo‘llanma / Bayramali Kilichev – Buxoro: 2023. –180 b.

16. Sotvoldiyev Davronbek Xasanboy O‘G‘Li, M.Tojiboyeva OJIZ IJODIDA TASAVVUFNING TUTGAN O‘RNI // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ojiz-ijodida-tasavvufning-tutgan-o-rni (дата обращения: 06.11.2023).

17. To‘lanova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). “BOBURNOMA”DA O‘SIMLIK VA HAYVONOT OLAMI TASVIRI. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31). извлечено от https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1288

18. Urayimova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). QO'RQOQ VA JOHILLARGA KO'ZGU BO'LGAN HIKOYA. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/296

19. Urayimova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA FOYDALANILGAN TOPONIMLAR. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/297

20. Baxridinova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA TARIXIY SHAXSLAR VA OLIM-U SHOIRLAR TA'RIFI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/298

21. Egamberdiyeva, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA ADABIYOT VA SAN'AT AHLIGA EHTIROM. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/300

22. Mahmudova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA QO'LLANILGAN O'LCHOV BIRLIKLARI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/295

23. J. Yokubov, D. Sotvoldiev POETICS OF OJIZ'S GHAZALS // SAI. 2023. №C11. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/poetics-of-ojiz-s-ghazals (дата обращения: 23.12.2023).

24. Усманов Ф. Характеристика действия/бездействия в устойчивых сравнениях узбекского языка / «Теоретические, методологические и прикладные вопросы науки и образования» (Самара, июнь 2019 г.) стр. 114-119. URL: https://naucorp.ru/upload/iblock/dd6/SBORNIK-NK_MT_06_19-ot-30.06.2019.pdf

25. Ф.Усманов. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. URL: http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader-pdf/web/viewer.-html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/251467/5e1c61965017c.pdf

26. Sherboyeva, G., & Ikromov, M. (2023). O 'ZBEK TILI FRAZEMALARINING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(30)

27. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. URL: http://www.t-science.org/arxivDOI/2019/05-73/05-73-4.htm

28. Nabiyeva D.A., Nurmonova S.D. СОВРЕМЕННОЕ ЖАНРОВЕДЕНИЕ ИЛИ ГЕНРИСТИКА: ТЕОРИИ, МЕТОДЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ // Theoretical & Applied Science. 2020/4. -С. 824-827. URL: https: //www.elibrary.ru/item.asp?id=44843224

29. Sardorbek, M. (2023). XURSHID DAVRON SHE'RIYATIDA "SAN'AT" MAVZUSINING IFODALANISHI. Research Focus International Scientific Journal, 2(4), 98-101

30. Maxmudov Sardorbek. (2023). XURSHID DAVRON SHE'RIYATIDA "SAN'AT" MAVZUSINING IFODALANISHI. Research Focus International Scientific Journal, 2(4), 98–101. Retrieved from https://refocus.uz/index.php/1/article/view/112

“RAMAZON” – OYLARNING VA ODAMLARNING SULTONI (ERKIN A’ZAMNING “ANOYINING JAYDARI OLMASI” HIKOYASI HAQIDA)

Saydullayeva Ziyoda Lutfiyor qizi
Andijon davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-bosqich 201-guruh talabasi
Davronbek Sotvoldiyev Xasanboy o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada odamiylik, insonlaring bir-birlariga bo‘lgan muhabbatlari, rostgo‘ylik, samimiylik, hazrati inson qalbning tozaligi haqida Erkin A’zamning "Anoyining jaydari olmasi" nomli hikoyasi asosida fikr yuritiladi

Kalit so‘zlar: Odamiylik, muhabbat, qalb, hissiyot, jamiyat, do‘stlik, vafo, sadoqat, mehr.

Аннотация: В данной статье рассматривается человечность, любовь людей друг к другу, честность, искренность, чистота человеческого сердца на основе рассказа Эркина Азама «Джайдари альма Анойи».

Ключевые слова: Человечество, любовь, сердце, эмоция, общность, дружба, верность, преданность, доброта.

Annotation: This article discusses humanity, people's love for each other, honesty, sincerity, purity of human heart based on Erkin Azam's story "Anoyi's jaidari alma"

Key words: Humanity, love, heart, emotion, community, friendship, loyalty, loyalty, kindness.

"Anoyining jaydari olmasi" Erkin A’zamning "vizitniy kartochkasi".[78] Hikoya qahramoni o‘z nomi bilan dunyoga kelgan Ramazon – insonlarning eng ulug‘i. U yer yuziga kerak, jamiyat uchun foydali, biz uchun esa kulgili odam. Ramazondek kimsalarga bu jamiyat juda muhtoj. Lekin jamiyat a’zolari, yani biz "aqllilar" undaylarni qadrlash u yoqda tursin mensimaymiz ham.

Erkin A’zam ushbu o‘ziga hos hikoyada insonlarga berilgan eng oliy ne’mat insoniylik haqida so‘z yuritgan. Yozuvchi “ Insonmiz” – deya bong urayotgan siz va biz kabi odamlarga asl insoniylik qanday bo‘lishi kerakligi – ezgulik va yaxshilikning mohiyatini anglashlik, unga doimo amal qilshim lozimligini eslatib qo‘ygan. Hikoya bizga oyna tutgandek bo‘ladi. Asarni o‘qir ekansiz o‘z aksingizni ko‘rasiz. Botiningizda qandaydir taloto‘plar paydo bo‘ladi. Hikoya roviysi tilidan aytilgan quydagi so‘zlar bunga yaqqol misol: “O‘tgan hafta tunga yaqin uyimga telefon

[78]Erkin A’zam “Olma yam-yashil”. Toshkent. G‘afur G‘ulom nomidagi fan va adabiyot nashriyoti. 1984. 26-bet.

bo‘ldi. Boysundan. Bir hamshaharimizning tog‘asi vafot etibdi, ertalab chiqarishmoqchi, iloji bo‘lsa, shu gapni jiyaniga yetkazish kerak ekan. “Bemahalda sizni bezovta qildik-da, og‘ajon, ovora bo‘lasizda”, deb qayta-qayta uzr so‘rashdi. “Iloyo bir o‘g‘liz o‘nta bo‘lsin, Baraka toping”, – deya rosa alqashdi. Ishdan qattiq charchab kelgan edim, o‘zimcha mulohaza yuritdim: “Jiyanining uyi shaharning bir chetida! Ertalab chiqarisharkan, bugun borib aytdim nima-yu, saharda ishxonasiga telefon qilib qo‘ydim nima – baribir janozaga yetib borolmaydi”. Yetib borolmasligi aniq edi lekin...[79]

Ana shunday, mening uyimda telefon bor! Xohlasam qo‘ng‘iroq qilaman Xohlamasam-yo‘q! Men ishdan charchab kelaman! Nega bunday, Ramazon? O‘rnimda sen bo‘lsang nima qilarding?[80]

Ushbu qisqa epizod orqali ijodkor hozirgi jamiyatdagi barcha insonlarning juda ham loqayd va odamlar taqdiriga befarq bo‘lib ketayotganini ochib bermayotganmikan?! Asl tuyg‘ulardan biri insonga muhabbat emasmi? Hikoya oraqali yozuvchi bizga o‘sha muhabbat tuyg‘usi yoqolib borayotganligini eslatib qo‘ygan.

Roviy o‘zining va siz-u bizning “hazrati odam” ekanligimizga shubha bilan qarab, oramizda Ramazondek odamlar yetishmayotganiga ishora qiladi.

Sudida qatnashgan yozuvchi do‘stim yaqinda “O‘zini-o‘zi qamatgan afandiroq bir oshnang bor edi. Qayerda hozir, nima ish qilyapti?” – deya so‘rab qoldi. Afandimiding, Ramazon? Hozir ham shundaymisan? Bilaman, shundaysan, sen o‘zgarmaysan. Ammo men nega o‘zgardim? Nega bunday bo‘lib qoldim?”…[81]

Ramazon o‘zi bilan ko‘klam nafasini olib keladigan va olib yuradigan haqiqiy inson. U ko‘klamdek zarur, u keldimi ko‘klam nafasi ham, albatta, u bilan birga keladi. Dunyoga Ramazonning ko‘zi bilan qarasak shundagina biz ham insoniylik tuyg‘usiga oz-moz yaqinlashamiz. Do‘stining oldiga har ko‘klam kunlari kelishi ham bejiz emas. Aslida, u kelganidan so‘ng ko‘klam kelmasmikan?! Faslarning eng go‘zali – bahor. Ko‘klam vaqti. Ramazon – oylar sultoni . Insonlarning – insoni…

“U har yili bir paytda – yerdan qor ketib, tentak shamollar esa boshlagan ko‘klam kunlari kelardi; shamollarga qo‘shilib shamoldek to‘polon bilan kirib kelardi.

To‘satdan. Yelkasiga, ha, yelkasiga – ikki tarafiga ham “Barnoul” deb yozilgan pachoq chamadon, chap ko‘zini qisinqiragancha qarshingizda beo‘xshov tirjayiib turadi.”[82]

Ramazon jamiyatdan bezigan, lekin jamiyat u bilan go‘zal bo‘lgan qahramon. Shu beaybsizlari panjara ortida yashaydigan, gunohga botgan, o‘zidan boshqa hech

[79] Erkin A’zam “Olma yam-yashil”. Toshkent. G‘afur G‘ulom nomidagi fan va adabiyot nashriyoti. 1984. 26-bet.
[80] Erkin A’zam “Olma yam-yashil”. Toshkent. G‘afur G‘ulom nomidagi fan va adabiyot nashriyoti. 1984. 24-bet.
[81] Erkin A’zam “Olma yam-yashil”. Toshkent. G‘ofur G‘ulom nomidagi fan va adabiyot nashriyoti. 1984. 18-bet.
[82] Erkin A’zam “Olma yam-yashil”. Toshkent. G‘ofur G‘ulom nomidagi fan va adabiyot nashriyoti. 1984. 28-bet.

kimni, o‘zinikidan boshqa hech narsani o‘ylamaydigan, yig‘layotgan bola o‘ziniki bo‘lmasa, o‘lgan odam yaqini bo‘lmasa, hech ham jon kuyuktirmaydigan odamlardan qochishni xohlaydi. Ketgisi keladi. Erkinlik, mustaqillik bor joyga. Hech bo‘lmasa o‘zini o‘ziday his qiladigan Barnaulga ketishni xohlaydi. Madomiki, ketolmas ekan, aybsizlar bor joyga panjara ortiga ravona bo‘lishni xohlaydi. U “o‘zini- o‘zi qamatishi” ham faqatgina soddalik emas. Asli bu ham insoniylik. Kimdir bizga “Yettita bolam bor, yettovi ham qiz. Iltimos yordam bering” deya yordam so‘rasa ishonmaymiz. Ammo “Ramzonlar” ishonadi. Chunki ular haqiqiy insonlar. Xalqimiz orasida “Quyosh yaxshilarni ko‘rish uchun chiqadi. Agar yaxshilar bo‘lmasa bu dunyo zulmat bilan qoplanardi”, – degan so‘zlar bor. Ramazondek odamlar borligi uchun chiqmoqdadur balkim bu xurshid.

Shaharga yarashmaydigan bu odam sudya xonimga qarab "Hozirgi olmalarning barchasi buzilgan" degan fikrni ayni o‘zbek xalqiga qarab aytayotgandekmi? Yozuvchi bu jumla bilan jamiyatdagi rasman ziyoli, ammo qalbida zarra nur bo‘lmagan kimsalarga qarata aytamaganmikin? Zamonamizda barcha yaltirab ko‘ringan asli bebaho tosh emasligiga "dorilab pishirilgan", – deya ogohlantirmoqchi emasmi?

Ramazon o‘zi qochgan taqdiriga qazoyi-qadari ila yo‘liqdi. O‘z qishlog‘iga bordi. O‘sha tog‘asining qiziga uylandi. Taqdir shartlariga ko‘nsa ham, o‘zligini, soddalik va erkin insonligini yo‘qotmaydi. Shunda ham u "otamga qavm bo‘ladi, ena jamoatimizdan qarindosh" – deya bor budini ham berib yuborishga tayyor. Unga "odam" atalmish mavjudot bo‘lsa bo‘ldi. Qo‘lidan kelgan yaxshilikni hech ham ayab o‘tirmaydi. Hikoyani birinchi marotaba o‘qiyotgan o‘qiguvchi "Bir inson bunchalik ham sofdil va sodda bo‘lishi mumkin emas. Yozuvchi oshirib yuboribdi shekili. Yaxshilikni ham chegarasi bor" kabi o‘ylar kelishi ham tabiiy. Chunki biz "odamizot"lar har narsaga manfat ko‘zi bilan qaraymiz. Foyda kelishini o‘ylaymiz. Beg‘uborlik va poklik tushunchalarini qadrini bilmaymiz…

Nonushtadan keyin men o‘qishga jo‘nayman, Ramazon ko‘cha aylangani chiqadi. Goho shu bo‘yi uch-to‘rt kun ketadi. Bir kuni darsdan kelsam — mushshayib qotgan non kavshab o‘tirgan bo‘ladi. — Qayoqda eding?

— E, yuribmiz-da.

So‘ng, o‘tirib-o‘tirib Barnaulga jo‘namoqchi bo‘ladi aldab-suldab yo‘ldan qaytaraman.

— Nima qilay bo‘lmasa, jo‘rajon, ayt?

— Uyga jo‘na.

— Qanday ketaman?

— Qanday ketarding — bilet olasan-u poezdga chiqasan.

— Tekin bilet kerak-da menga.

— Iye, puling ko‘p edi-ku?

— Endi yo‘q-da, jo‘rajon, nima qilay?

Keyinroq eshitib qolaman. Ramazon hamshahar studentlarimizdan bir-ikkitasini topib, bor puliga o‘shalar bilan yallo qilgan, ularga osh bergan. Oshini yeb bo‘lgach, miriqib-miriqib bu anoyi-ahmoqning ustidan kulishgan. Qo‘shilishib o‘zi ham kulgan. Endi esa yo‘lkiraga pulni mendan undirmoqchi!

«O‘qishga kiraman!» deya kerilib kelgan azamat, imtihon tugul, kitobning ham yuzini ko‘rmay, qanday paydo bo‘lgan bo‘lsa, shunday jo‘nab qoladi: to‘satdan.

— Akangning safari qaridi, jo‘rajon!

— Ketganing rost bo‘lsin! Endi kelib ovora bo‘lib yurma!

— Kelasi bahor kutaverasan!

Ana shunday bizning Ramazon![83]

XX asrdan paydo bo‘la boshlagan ekologik muommolardan ancha ilgari paydo bo‘lgan, ancha qadimiy muommo – insoniylik, mehr va soddalik. Ramazonning bor-budi birgina chamadon va ichidagi jaydari olmalar. Biz uchun arzimas ko‘ringan narsalar. Ramazonning bor dunyosi. Odamshinavanda bu inson shu bor dunyosini ham insonlardan ustun qo‘ymadi. Shunchaki bir chetga uloqtirib insonlar tamon intilaveradi. Chamadon ham jaydari. Qahramonning o‘ziga o‘xshaydi. "Ochilsa yopilmaydi, yopilsa ochilmaydi". U chamadonini Barnauldan olib kelgan. Olmalar esa Boysunniki. Ramazon o‘zi bilan doimo erklik va muhabbatni olib yurgan.

Barnaul. Bir qarashda Ramazon o‘sha yoqlarda hotirjam yashashi mumkin ko‘rinsada, u yerda ham uzoq qololmaydi. U yerlardan ham ko‘ngli to‘lmaydi. Boysunga qaytadi. Chunki Ramazon ayni shunday odam. U jaydari.

Erkin A’zam o‘zining bir intervyusida "Adabiyotning vazifasi bevosita tarbiya deya olmayman. Agar haqiqatan tarbiya vositasi bo‘lganda, Navoiyni o‘qing, Tolstoyni o‘qing, Shekspirni o‘qing. Umuman jahon adabiyotida ulug‘ darg‘alarida bevosita ey inson sen yovuz bo‘lgin. O‘shanda sen baxtli bo‘lasan. Birovga yomonlik qilsang oshig‘ing olchi bo‘ladi degan g‘oyani uchratganmisiz? Bunday bo‘lishi mumkin emas. Adabiyotni boshlanmasi ham, debochasi ham, sarchashmasi ham – ezgulik, gumanizm, insoniylik. Biz shu kitoblarni o‘qigan insonlarmiz. Nimaga yoppasiga oliyjanob bo‘lib qolmadik?

Barcha kitoblar yaxshilikka undaydi. Aytaylik “Qobusnoma”, “Ogohnoma”, “Qasidayi nasihat”, “Mahbub ul-qulub” yana bunday didaktik kitoblarni bir talay keltirish mumkin.Didaktika insonlarga foydali, albatta. Lekin odam pand-nasihat bilan tuzalganda edi. Bu dunyoda bironta axloqiy muammo qolmas edi. Afsuski, unday emas. Adabiyotning vazifasi inson ko‘nglida chiroq yoqish. Odamzodni yaxshilikka undash. Bevosita tarbiyalash emas, hissiyotlariga ta'sir qilish deganidir.

Bu so‘zlarning isbotini "Anoyining jaydari olmasi" hikoyasi orqali yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Hikoyani o‘qib Ramazondek bo‘lib qolmaymiz. Biz ham

[83] Erkin A’zam “Olma yam-yashil”. Toshkent. G‘ofur G‘ulom nomidagi fan va adabiyot nashriyoti. 1984. 10-bet.

Ramzonday yashashni boshlamaymiz. Ammo ko‘ngil ko‘chamizda ajib bir iliqlik paydo bo‘ladi. Ramzonga o‘xshashga harakat qilamiz. Uni yaxshi ko‘rib qolamiz. Hikoya so‘ngida ko‘nglimizga shubha uyg‘otib "o‘shandagi gap tasodif emas shekili, aslida qonida bor ekanda buning" demay. Hech bo‘lmasa Ramzondek kimsalarni qadrlashni o‘rganamiz. Ammo yozuvchining o‘zi aytganday yoppasiga yaxshi yoki Ramazonday bo‘lib qololmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Erkin A’zam “Olma yam-yashil”. Toshkent. G‘ofur G‘ulom nomidagi fan va adabiyot nashriyoti.

2.Sotvoldiyev Davronbek Xasanboy O‘G‘Li, M.Tojiboyeva OJIZ IJODIDA TASAVVUFNING TUTGAN O‘RNI // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ojiz-ijodida-tasavvufning-tutgan-o-rni (дата обращения: 06.11.2023).

3. Maxmudov Sardorbek. (2023). XURSHID DAVRON SHE’RIYATIDA “SAN’AT” MAVZUSINING IFODALANISHI. Research Focus International Scientific Journal, 2(4), 98–101. Retrieved from https://refocus.uz/index.php/1/article/view/112

4. Sardorbek, M. (2023). XURSHID DAVRON SHE’RIYATIDA “SAN’AT” MAVZUSINING IFODALANISHI. Research Focus International Scientific Journal, 2(4), 98-101

5. Sherboyeva, G., & Ikromov, M. (2023). O ‘ZBEK TILI FRAZEMALARINING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(30)

6. Qobulov N., Dolimov U. Erk va ma'rifat kuychilari. - T.: 1979. B-10-13

7. Is'hoqov M. Andijon adabiy gurungi. - T.: Mumtoz so‘z. 2013

8. Qur'onov D. Ustozlar guldastasi. - T.:2019

9. Madg‘oziyev. Ko‘hna Sadolar. - T.: Akademnashr, 2020

10. Shohista Kamol qizi. "Muhammad alayhissalomning bolaligi va yoshliklari" - T.: "Movarounnahr", 2005

11. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. URL: http://www.t-science.org/arxivDOI/2019/05-73/05-73-4.htm

12. Nabiyeva D.A., Nurmonova S.D. СОВРЕМЕННОЕ ЖАНРОВЕДЕНИЕ ИЛИ ГЕНРИСТИКА: ТЕОРИИ, МЕТОДЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ // Theoretical & Applied Science. 2020/4. -С. 824-827. URL: https: //www.elibrary.ru/item.asp?id=44843224

17. To'lanova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA O'SIMLIK VA HAYVONOT OLAMI TASVIRI. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31). извлечено от https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1288

18. Urayimova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). QO'RQOQ VA JOHILLARGA KO'ZGU BO'LGAN HIKOYA. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/296

19. Urayimova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA FOYDALANILGAN TOPONIMLAR. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/297

20. Baxridinova, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA TARIXIY SHAXSLAR VA OLIM-U SHOIRLAR TA'RIFI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/298

21. Egamberdiyeva, Z., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA"DA ADABIYOT VA SAN'AT AHLIGA EHTIROM. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/300

22. Mahmudova, M., & Sotvoldiyev, D. (2023). "BOBURNOMA" ASARIDA QO'LLANILGAN O'LCHOV BIRLIKLARI. Ilm-Fan Va ta'lim, 1(12). извлечено от https://ilmfanvatalim.uz/index.php/ift/article/view/295

23. J. Yokubov, D. Sotvoldiev POETICS OF OJIZ'S GHAZALS // SAI. 2023. №C11. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/poetics-of-ojiz-s-ghazals (дата обращения: 23.12.2023).

24. Усманов Ф. Характеристика действия/бездействия в устойчивых сравнениях узбекского языка / «Теоретические, методологические и прикладные вопросы науки и образования» (Самара, июнь 2019 г.) стр. 114-119. URL: https://naucorp.ru/upload/iblock/dd6/SBORNIK-NK_MT_06_19-ot-30.06.2019.pdf

25. Ф.Усманов. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. URL: http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader-pdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/251467/5e1c61965017c.pdf

26. Usmanov F.F. Mythological and folklore characters in the linguistic picture of the world: through uzbek similes // European science review. 2018.1/11-12. -P. 54-58. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mythological-and-folklore-characters-in-the-linguistic-picture-of-the-world-through-uzbek-similes

СИМУЛЬТАННЫЕ ВИДЕОЛАПАРОСКОПИЧЕСКИЕ ОПЕРАЦИИ В СОЧЕТАННОЙ ПАТОЛОГИИ БРЮШНОЙ ПОЛОСТИ В ПЛАНОВОЙ ХИРУРГИИ НА ПРИМЕРЕ Г. НУКУСА

Медетбеков Мухтар Набиевич
Базовый докторант 2-курса Медицинского института Каракалпакстана

Аннотация. Современная видеолапароскопическая техника позволяет выполнять сочетанные две и более операции на органах брюшной полости, малого таза и забрюшинного пространства, не прибегая к обширным разрезам, тем не менее больные не будут подвергаться к риску осложнения анестезиологического пособия, а также психической и органической оперативной травме. В этой связи дальнейшее изучение и по возможности расширение показаний и разработка конкретных противопоказаний малоинвазивным методам является актуальным.

Ключевые слова: симультанные операции, сочетанные патологии, видеолапароскопическая техника.

Актуальность. Сочетанные абдоминальные патологии обнаруживаются часто и составляют, по данным разных авторов, от 2,8 до 63 % [1,2].

Современная видеолапароскопическая техника позволяет выполнять сочетанные две и более операции на органах брюшной полости, малого таза и забрюшинного пространства, избегая обширных разрезов и ограничиваясь только введением 3–5 троакаров. Согласно практическому опыту расширение объема операций в случае симультанного лапароскопического вмешательства может быть несомненно оправдано, если позволяет соматический статус пациента без серьезных осложнений на этапе операции по поводу основного заболевания [3,4].

С клинической точки зрения симультанные лапароскопические операции относятся к числу обширных и сложных. Преимущества симультанных лапароскопических операций заключаются в следующем: одновременной коррекции двух или более хирургических заболеваний, при минимальных сроках госпитализации и реабилитации, хорошем косметическом эффекте и снижении числа послеоперационных осложнений [5].

Учитывая экологическое состояние региона южного Приаралья, в частности, Каракалпакстана, а также с учетом процесса глобализации, внедрение в лечебно-профилактическое звено высокотехнологичных методов имеет жизненно важное значение.

Цель. Исследование эффективности, безопасности и перспектив применения симультанных видеолапароскопических операций в хирургической практике.

Материалы и методы. На данном этапе в регионе Каракалпакстана, в том числе в г. Нукусе, действует ряд лечебно-профилактических учреждений, специализирующихся на проведении плановых и экстренных высокотехнологичных операций. В настоящее время плановые видеолапароскопические операции производятся в трёх крупных лечебных уреждениях: 1. В Республиканском многопрофильном медицинском центре им. У. Халмуратова (РММЦ им. У. Халмуратова). 2. В Нукусском городском медицинском объединений (Нукусское ГМО). 3. В ООО "Medical Centre". В первых двух действуют лапароскопические стойки марки "Karl Storz", а в последнем - марки "RZ Medizintechnik". Все стойки произведены в Германии. В Республиканском многопрофильном медицинском центре им. У. Халмуратова видеолапароскопические операции производятся с 2013 года, в Нукусском городском медицинском объединений и ООО "Medical Centre" с 2021 года.

Было изучено 1532 истории болезни пациентов перенесших видеолапароскопические операции с 2013 по 2023гг. Доля симультанных видеолапароскопических операции составляет 37 от общего числа всех видеолапароскопических операций. В РММЦ им. У. Халмуратова с 2013 по первую половину декабря 2023 г произведены 1356 видеолапароскопических операций. Из них 26 (1,9%) - симультанные видеолапароскопические операции. Городское медицинское объединение практикуется в этом направлении с недавних пор, и за короткое время произвело 72 видеолапароскопических операций. Из них симультанные видеолапароскопические операции составляют 4 (5,6%) операции. В частном секторе, в частности ООО "Medical Centre" тоже производятся подобные операции и на долю симультанных видеолапароскопических операции приходится 7 операции.

Все хирургические операции произведены исключительно под общим наркозом. Для произведения сочетанных операций расходуются медикаменты, которые предназначены для одной операции, что значительно сокращает ее длительность. Для обезболивания после операции потребовалось ненаркотический анальгетик или НПВС только одного наименования. Большинство больных активировались сразу после первые сутки. Все операции не имели ранних и отдаленных осложнений. Срок пребывания в стационаре составил в среднем 3-5 дней.

Таким образом, симультанные видеолапароскопические операции дает нам значительную клинико-экономическую выгоду, а также уменьшает риск

развития осложнений, самое важное избавляет пациентов от двухкратной психоэмоциональной травмы, увеличивает трудоспособность пациентов.

Число симультанных видеолапароскопических операций с каждым годом увеличивается. Сочетанные патологии брюшной полости в регионе Каракалпакстана остаются одной из острых проблем в хирургической практике, и дальнейшее совершенствование эндовидеохирургической техники является ее верным решением.

Использованная литература:

1. Байрамов Н.Ю., Гадирова А.С. Эндовидеохирургия в диагностике и лечении сочетанной гинекологической и хирургической патологии //Эндоскопическая хирургия. -2009. -№ 5. -С.17- 20;
2. Галимов О.В., Нуртдинов М.А., Сендерович Е.И., Галлямов Э.А. Сочетанные лапароскопические вмешательства при желчнокаменной болезни // Вестник хирургии. - 2002.- № 1. - С.82–8
3. Баулина Н.В., Баулина Е.А. Выбор доступа при симультанных операциях в гинекологии // Эндоскоп. хир.—Приложение.— 2003.—С. 12.
4. Fox A.D., Dowling B.L., Cobb R., Baigrie R.J. Peroperative cholangiography through thegallbladder (cholecystocholangiography) during laparoscopic cholecystectomy // Surg. Laparosc. Endosc.—1996.—Vol. 6, № 1.—P. 22–25.
5. Е.М.Альтмарк, Симультанные лапароскопические операции. с-111-112 «Вестник хирургии» 2007/

GLOBALLASHUV JARAYONLARINING JAMIYAT XAVFSIZLIGIGA TA'SIRI

O'lmasxo'jayev Zoirxo'ja Abbos o'g'li
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti ilmiy xodimi
Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
zoirkhudja@gmail.com

Annotatsiya: Globallashuvning avj olishi bir qator ziddiyatli vaziyatlarni vujudga keltirdi. Globallashuv ziddiyatli jarayon hicoblanadi. Dastlab uni G'arb olimlari o'rganganlar va bugun ham o'rganishda davom etmoqdalar. Har qanday jamiyatning ajralmas qismi yoshlar hisoblanadi. Globallashuv davrida avvalambor jamiyatning muammolari birinchilardan bo'lib yuzaga chiqadi. Jamiyatning global muammolari, globallashuvning real jarayonlari va shakllari aniqlanib tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jamiyat, xavfsizlik, yoshlar, globallashuv, internet, ijtimoiy tarmoq, siyosiy dunyoqarash, axborot, milliy o'zlik, siyosiy madaniyat, huquqiy madaniyat, huquqiy ong.

Аннотация: Растущая глобализация создала ряд противоречивых ситуаций. Глобализация – противоречивый процесс. Впервые был изучен западными учеными и изучается до сих пор. Молодежь является неотъемлемой частью любого общества. В эпоху глобализации социальные проблемы выходят на первый план. Выявляются и анализируются глобальные проблемы общества, реальные процессы и формы глобализации.

Ключевые слова: общество, безопасность, молодежь, глобализация, интернет, социальная сеть, политическое мировоззрение, информация, национальная идентичность, политическая культура, правовая культура, правосознание.

Abstract: The growth of globalization has created a number of conflict situations. Globalization is a controversial process. Was first studied by Western scientists and is still being studied today. Youth is an integral part of any society. In the era of globalization, social problems come to the fore. Global problems of society, real processes and forms of globalization are identified and analyzed.

Key words: society, security, youth, globalization, internet, social network, political outlook, information, national identity, political culture, legal culture, legal consciousness.

Kirish. Bugungi kunda globallashuv sharoitida dunyo mamlakatlari barcha sohalarda, barqaror taraqqiyot yo'lida o'zlarining o'rinlariga ega bo'lib bormoqda. Albatta, bunda har bir davlatning tabiiy va iqtisodiy omillari bilan birga. Inson omili,

jumladan, yosh avlodlarni tarbiyalash, shart-sharoitlar yaratish, ularning intellektual salohiyatidan samarali foydalanish muhim. Dunyo miqyosida 1,8 milliard yosh avlod vakillari bor. Jumladan, O‘zbekiston aholisining deyarli teng yarmidan ko‘prog‘ini yoshlar tashkil etadi.

Globallashuv fenomeni zamonaviy dunyoda nafaqat iqtisodiyot va xususiy sektorni, balki siyosiy va ijtimoiy jabhalarda ham o‘z aksini ko‘rsatmoqda. Hozirgi kunda yangi ma’lumotlar hayotimizning iqtisodiy hamda ijtimoiy transformatsiya jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Globallashuvning asosi ham aynan shu ma’lumotlarni qabul qilish, o‘zlashtirish, tahrir etish va uzatishdan tashkil topgan.

Bugun “globallashuv” juda keng darajada ommaviylashib ketgan tushunchaga aylandi. Bu bejiz emas, albatta. Chunki uning ta’sir o‘tkazmagan birorta sohasi qolmadi. Uning moddiy kuch sifatida shakllanishi tarixiy taraqqiyotning ob’ektiv qonuniyati hisoblanadi. Bugungi kunga kelib insoniyat intellektual salohiyatining yuksak darajada rivojlanishi va uning o‘sib borayotgan moddiy hamda ma’naviy ehtiyojlarini qondirishga bo‘lgan intilishlari fan, texnika va texnologiyani zamon talabi darajasida rivojlantirishni taqozo etmoqda. Bu sohada qo‘lga kiritilgan yutuqlar, umuman olganda, butun inconiyatga xizmat qilmoqda.

Globallashuvning avj olishi bir qator ziddiyatli vaziyatlarni vujudga keltirdi. Bu, o‘z navbatida, unga dunyo miqyosida turli qarashlarning shakllanishiga ham olib keldi. Bunday qarashlarni shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhga XX acrning 80-yillarida jahon iqtisodiy hayotida sodir bo‘lgan tabiiy integratsion jarayonlarga nisbatan G‘arb olimlarining qarashlarni kiritish mumkin. Albatta, tabiiy integrasion jarayon uning barcha ishtirokchilarining manfaatlariga xizmat qilgan. Ammo mamlakatlar iqtisodiy tuzilmacida transmilliy korporatsiyalarning rivojlanib ketishi, ularning katta kuch cifatida maydonga chiqishi tabiiy integrasion jarayonlarda tengcizlikning yuzaga kelishiga olib keldi. Shunga qaramacdan, dastlab bu jarayonga dunyoni bir butunlikka olib keladigan jarayon sifatida qaralgan va taraqqiyotga ijobiy ta’sir o‘tkazishi haqida fikrlar bildirilgan.

- Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. “Globallashuv” tushunchasi amerikalik olim T.Livittin tomonidan 1983 yilda “Garvard biznes revyu”[1] jurnalida e’lon qilingan maqolada qo‘llanilgan. U bu tushunchani qo‘llash orqali jahon, xususan, taraqqiy topgan mamlakatlarda iqtisodiy sohada yuzaga kelgan o‘zgarishlarni, ularda transmilliy korporatsiyalarning vujudga kelishi va ularning o‘zaro birlashib bozorlarni egallashi, shu tariqa yagona iqtisodiy makonni vujudga keltirishga qaratilgan harakatlarni ko‘rsatish maqsadida qo‘llagan. Bu davrda Yevropaning bir qator mamlakatlari va AQShda iqtisodiyotning tez sur’atlar bilan rivojlanishi sodir bo‘ldi hamda ularning jahon iqtisodiyotida yetakchiligi ta’minlandi. Eng asosiysi,

ular jahon bozorida yagona kuch sifatida mustahkam o‘rin egallashga muvaffaq bo‘lgan edilar.

Bu jarayonning avj olishi uni ilmiy jihatdan o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni ham orttirib yubordi. Bu jarayonni birinchilardan bo‘lib Roland Robertson 1985-yildan boshlab ilmiy tadqiqot ob’ekti sifatida o‘rgana boshladi [2]. Roland Robertson globallashuvga taraqqiyotning ma’lum bosqichi, uning tobora rivojlanishi jahonda bir butunlikka olib keluvchi omil sifatida qaradi. Uning bu jarayonni o‘rganishdagi xizmati shunda bo‘ldiki, u globallashuvni taraqqiyotni tezlashuviga, iqtisodiyotning markazlashuviga va yutuqlarning ommaviylashuviga olib keluvchi omil ekanligini, shuning uchun uni ilmiy jihatdan o‘rganish, tahlil qilish hamda uning imkoniyatlaridan foydalanish zarurligini anglab yetdi.

Ana shundan keyingi o‘tgan davrlarda “globallashuv” tushunchasining mazmun-mohiyatini va uning mamlakatlar hamda insonlar hayotidagi o‘rnini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlar ortdi, unga nisbatan turli qarashlar, ziddiyatli fikrlar shakllandi va ular bugungi kunda ham davom etib kelmoqda. Bugungi kunda bu jarayonga bag‘ishlangan turli darajadagi ilmiy-nazariy anjumanlar, seminar, treninglar o‘tkazib kelinmoqda, maxsus ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ammo uning ijobiy yoki salbiy jihatlari haqida yagona fikrga kelinmagan. Bu tabiiy hol, chunki vaqt o‘tishi bilan globallashuvning yangi qirralari yuzaga chiqmoqda, uning jahon taraqqiyotiga va insoniyat hayotiga o‘tkazayotgan ta’siri kuchayib bormoqda. Ayni paytda, bu jarayonlarda bir qator ziddiyatlar ham yuzaga kelmoqda. Ularni chuqur o‘rganmasdan turib esa insoniyat barqaror taraqqiy qila olmaydi.

- Tadqiqot metodologiyasi. Globallashuv ziddiyatli jarayon hisoblanadi. Dastlab uni G‘arb olimlari o‘rganganlar va bugun ham o‘rganishda davom etmoqdalar. Agar ular dactlab globallashuvni taraqqiy topgan mamlakatlar iqticodiyotida kechayotgan jarayonlar orqali o‘rganishga e’tibor bergan bo‘lsalar, bugungi kunda uni kompleks holatda tahlil qilib, istiqbolda uning rivojlanishi nimalarga olib kelishi mumkinligini basharot qilishga harakat qilmoqdalar. Jumladan, Kolumbiya universitetining professori Jozef Stiglis globallashuv jarayonini taraqqiyotga olib keluvchi, insonlar hayotini yaxshilashning omili sifatida qarab, shunday yozadi: “Globallashuv insonlar hayotini yaxshilashning eng yaxshi potensialidir, shu jumladan, rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining hayoti yaxshilanmoqda. Uning ayrim yo‘nalishlari hozirning o‘zida, masalan, ilmning globallashuviga, sog‘liqni saqlash, insonlarning umrini uzaytirishga olib kelmoqda”[3].

Dunyoning taniqli iqtisodchilaridan biri Jagdish Bxagvati globallashuvning aniq yo‘nalishi haqida fikr yuritib, uni shunday ta’riflaydi: “Globallashuv deganda, savdoni to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, transmilliy korporatsiyalar faoliyati, mamlakatlar o‘rtasidagi moliyaviy oqim, xalqaro migratsiyalarni o‘z ichiga oluvchi iqtisodiy globallashuv tushuniladi”[4].

Globallashuvni ko‘pchilik olimlarning fikrlaridan farqli o‘laroq mafkura sifatida ko‘ruvchilar ham bor. Jumladan, nemis olimi Ulrix Bek shundaylardan biri hisoblanadi. “Globallashuvni men dunyo bozori siyosiy faoliyatini siqib chiqaruvchi yoki o‘rnini bosuvchi jahon bozori hukmronligi mafkurasi yoki neoliberalizm mafkurasi, deb tushunaman”, – deb yozadi u[5].

Rus olimi L.Ye.Grinin esa “Globallashuv – bu mintaqalar va umuman dunyoning integrasiyalanishuvi va yaqinlashuvining natijasidir”[6], – deb hisoblaydi. Yana bir rossiyalik olim Karen Momdjyan “Globallashuv – bu faoliyat emas, bu bizni o‘ziga faqat sub’ekt sifatida, shuningdek, ob’ekt sifatida bog‘lab qo‘ygan jarayondir. Globallashuv – bu insonlar qiladigan, bu insonlarda sodir bo‘ladigan, ularda sodir etiladigan jarayon”[7], – degan fikrni ilgari suradi.

Qozoq olimi A.N.Nisanbayevning fikricha, “Globallashuv jahon hamjamiyati taraqqiyotidagi yetakchi tendensiyalardan biri bo‘lib, u nafaqat iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga, shuningdek, madaniy tamaddunlar (sivilizasiyalar) sohasi munosabatlariga ham ta’sir o‘tkazadi”[8]. Yoshlar har qanday jamiyatning ajralmas qismidir va globallashuv davrida avvalambor uning muammolari birinchilardan bo‘lib yuzaga chiqadi. Insoniyatning global muammolari, globallashuvning real jarayonlari va shakllarini aniqlashda, birinchi navbatda, yoshlar parametri turadi. Aynan yoshlar iqtisodiy va ijtimoiy tomondan aziyat chekadilar va mojarolar markaziga borib qolishlari mumkin. Avvalo, yoshlar yangilanib borayotgan dunyoviy etikani puxta egallab, uning asosida yashashni o‘rganishlari kerak. Mustaqil hayotga kirib kelayotgan yoshlarimiz tinchlik madaniyatini anglashlari va tushunib yetishlari, globalizatsiya jarayoniga ijtimoiy masofadan qarashlari muhimdir.

Bugungi globallashuv jarayonlari davlat va siyosat arboblari, faylasuflar va jamiyatshunos olimlar, jurnalistlar va boshqalar tomonidan turlicha sharhlanmoqda. Qanday atalmasin, bugun biz tez sur’atlar bilan o‘zgarib borayotgan, insoniyat hozirga qadar boshidan kechirgan davrlardan tubdan farq qiladigan o‘ta shiddatli va murakkab bir zamonda yashayotganligimiz ko‘pchilikka ayon.

- Tahlil va natijalar. Globallashuv sabab – bugungi kunda har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi nafaqat yaqin va uzoq qo‘shni davlatlar, balki boshqa mintaqa hududlar bilan bog‘liq bo‘lmoqda, shu ma’noda “Globallashuv – bu avvalo hayot sur’atlarining beqiyos darajada tezlashuvi demakdir”[9].

Professor S.Otamuratov o‘zining “Globalashuv va millat”[10] asarida globallashuv tushunchasiga insoniyat rivojining yangi sifat bosqichi sifatida qarasa, Ulug‘bek Saidov o‘zining “Globallashuv va madaniyatlararo muloqot”[11] monografiyasida globallashuv davrida davlat va jamiyat qurilishining ma’naviy-axloqiy negizlarini asrash va rivojlantirish bilan bog‘liq masalalarni tahlil etilgan.

Globallashuv jarayonlariga nisbatan xorij va mamlakatimiz olimlari tomonidan bildirilayotgan turli-tuman fikrlarni va yondashuvlarni umumlashtirgan holda ularni bir nechta guruhga ajratish mumkin:

- globallashuv – tabiiy tarixiy jarayon bo‘lib uni ayrim davlatlar yoki mintaqalar tomonidan chegaralashning imkoniyati mavjud emas;

- globallashuv – rivojlangan davlatlar va transmilliy korporatsiyalar tomonidan uyushtirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy harakatdir;

- globallashuv insoniyat integratsiyasining sifat jihatidan yangi bosqichi bo‘lgan ob’ektiv voqelik, biroq hozirgi paytda undan o‘z manfaatlarini amalga oshirishda vosita sifatida foydalanishga intilayotgan kuchlar ham yo‘q emas[12].

Bizningcha, aynan uchinchi yondashuv globallashuv jarayonining hozirgi bosqichini to‘g‘riroq aks ettiradi. Chunki, globallashuv tufayli yaratilayotgan qulay “imkoniyatlarni“ anglagan kuchli rivojlangan davlatlar va turli-tuman siyosiy kuchlar mazkur jarayonni o‘zlarining geosiyosiy va geoiqtisodiy manfaatlariga bo‘ysundirishga harakat qilishmoqda.

Globallashuv butun dunyoda ro‘y berayotgan, ortga qaytmaydigan jarayon. Boshqa mamlakatlar qatori biz uchun ham zaruriy. Lekin u biryoqlama bo‘lmasligi kerak. Globallashuv milliy o‘zlikni yo‘qotish degani emas! Dunyo tamadduni turli xalqlarning o‘ziga xos an’analari, madaniyati, ma’naviy qadriyatlari bilan go‘zal va boy hisoblanadi. Ularning har biri yashash va ravnaq topishga haqli.

Bizga ma’lumki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2019-yil 9-yanvardagi “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-5618-son Farmoni keng jamoatchilikning huquqiy ongi, huquqiy madaniyati, huquqiy savodxonlik darajasi yuksalishida amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu Farmonda aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda fuqarolarning huquqiy savod-xonligi darajasini oshirishga to‘sqinlik qiluvchi quyidagi muammo va kamchiliklar saqlanib qolinayotganligi sanab o‘tilgan. Jumladan:

- huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta’lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borilmayapti. Uzoq yillar davomida bu masala huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ayrim davlat organlarining ishi sifatida qarab kelinib, bunda oila, mahalla va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ishtiroki yetarlicha ta’minlanmagan;

- yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillarga nis-batan huquqiy immunitetni shakllantirish, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, huquqbuzarliklarga nisbatan murosasizlik hissini uyg‘otish ishiga kompleks tarzda yondashilmadi;

- aholining huquqiy bilimlarini oshirishga doir vazifalarning umumiy tusda belgilanganligi hamda ularni amalga oshirishning aniq ta’sirchan mexa-nizmi mavjud emasligi jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasidagi ishlarning samarasiz olib borilayotganligini ko‘rsatadi;

- huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni saqlash g‘oyalarini aholi ongiga singdirish ishlarining yetarli olib borilmasligi ham qonun ustuvorligini ta’minlashga o‘zining jiddiy salbiy ta’sirini ko‘rsatmoqda[13].

Davlatimiz rahbari o‘zlarining ko‘plab ma’ruza va chiqishlarida davlat va jamiyatni taraqqiy et-tirish umumjamiyatning ishiga aylanishi kerakligini, buning uchun har bir fuqaro o‘zining bu borada qat’iy fuqarolik pozitsiyasini namoyon etishi, fuqaroning shaxsiy manfaati hech qachon jamiyat manfaatidan ustun bo‘lmasligi lozimligini ta’kidlab o‘tadilar.

Globallashuv sharoitida avj olgan muammolarning yechimi hamkorlikdagi harakatlarni talab qilmokda. Ushbu integratsion jarayonlar doirasida quyidagi maqsad va vazifalarning amalga oshirilishi izohlanadi. Bular:

- Xalqaro ijtimoiy – siyosiy muammolar: yadro urushining oldini olish; qurollanishi poygasi darajsini pasaytirish; mintaqaviy va davlatlaroro mojoralarni hal kilish: umumjahon havfsizlik tizimining mustahkamlanishi; xalqlar o‘rtasidagi ishonchni takomillashtirish;

- Xalqaro ijtimoiy – iqtisodiy va ekologik muammolar: kam rivojlanganlik va u bilan bog‘liq bo‘lgan qashshoqlik hamda madaniy qoloqlikni bartarf etish; energetik, xomashyo, mahsulot inqirozlarini hal etish yo‘llarini qidirish; tinch maqsadlar uchun koinot makonini va jahon okeanini o‘zlashtirish; ishlab chiqarish jarayonini ekologik xavfsizlikni ta’minlash; tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash;

- Inson muammolari: asosiy huquq erkinliklariga rioya qilish; inson hayoti uchun muhim bo‘lgan sharoitlarni ta’minlash, ijtimoiy munosabatlarni demokratlashtirish, madaniyatni rivojlantirish va saqlash; inson va tabiat, jamiyat, siyosat va xalqaro munosabatlar o‘rtasidagi muvozanatni uyg‘unlashtirish. Jahon hamjamiyati tajribasi insoniyat taqdiriga ta’sir etuvchi muammolarni faqatgina birlashgan holda hal etish mumkinligini ko‘rsatyapti[14].

- Xulosa va takliflar. Hozirgi kunda yoshlarning ongiga chetdan kirib kelayotgan har turdagi axborotlar tez sur’atlarda ta’sir etmoqda, sababi, ayrim yoshlar yengil - yelpi axborotlarga berilib, ularni qabul qilishi ham oson kechadi. Internetning cheksiz imkoniyatlaridan to‘laqonli foydalanib, davlatimizning xalqaro hamjamiyatdagi o‘rnini yanada mustahkamlash va jahonga tanilishi uchun harakat qilishimiz zarur. Demak, biz internetdan umumilliy manfaatga xizmat qiladigan va uning taraqqiyotiga yordam beradigan axborotlarni tanlab, tahlil qilib foydalansak, salbiy va noxolis axborotlar ta’siriga tushib qolishning oldini olgan bo‘lamiz.

Adabiyotlar:

1. Мировая экономика и международные отношения. – М., 1988. – №1. – С.13.

2. http (www.word.widewar)

3. Uzbekistan and Central Asia – Центр политических исследований. Информационно-аналитический бюллетень, 2007. IX. – С. 42.

4. Uzbekistan and Central Asia – Центр политических исследований. Информационно-аналитический бюллетень, 2007. IX. – С. 44.

5. Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста. Автор-составитель А.Ашкеров. – М.: ООО «АСТ», 2004. – С. 48.

6. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет // История и суверенитет, 2005. – №1. – С. 8.

7. Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста. Автор-составитель А.Ашкеров. – М.: ООО «АСТ», 2004. – С. 48.

8. Нысанбаев А.Н. Гуманистические основы конфессионального диалога и философия взаимопонимания / Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2012. – С.13.

9. Каримов И.А. “Юксак маънавият-енгилмас куч” Т., “Маънавият”. 2008 й., 111 б.

10. Отамуротов С. Глобаллашув ва миллат. (сиёсий-фалсафий таҳлил). Т.: Янги аср авлоди, 2008.

11. Саидов У. Глобаллашув ва маданиятлараро мулоқот. Т.: Академия, 2008. - 86 б.

12. Саидов У. Глобаллашув ва маданиятлараро мулоқот. Т.: Академия, 2008. – 86 б.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сонли қарори 09.01.2019.

14. Сафаев С.С. Таркатма материал. «Глобаллашув шароитида миллий хавфсизликни таъминлашнинг долзарб масалалари» Т. 2005 2-3-бетлар

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА И ПРОСТОРЕЧИЯ

М.М.Мухторова, М. Н. Охунова, Х.А.Юсуфжонова
Наманганский инженерно-технологический институт
М.М.Мухторова
Магистрант Ташкентского международного университета Кимё

Аннотация: Функция литературного языка мало изучена в работах литературоведов и лингвистов, хотя в лексике подвергалась серьезному изучению. Данная работа дает нам понятие взаимосвязи литературного языка с просторечной лексикой, и в чем отличие его от разговорной и просторечной.

Annotation: The function of literary language has been little studied in the works of literary, scholars and linguists, although it has been seriously studied in vocabulary. This work gives us the concept of the relationship between the literary language and colloquial vocabulary, and what is the difference between its colloquial and colloquial vocabulary.

Ключевые слова: литературный язык, просторечная лексика, диалект, жаргон, речь, лексика, синонимы, произведение, книжная лексика, идеографические соответствия, синонимические ресурсы, нейтральная лексика, разговорные нормы, неологизмы, деривационные связи.

Key words: literary language, colloquial vocabulary, dialect, jargon, speech, vocabulary, synonyms, work, book vocabulary, ideographic correspondences, synonymous resources, neutral vocabulary, colloquial norms, neologisms, derivational connections.

Литературный язык, в том числе русский, постоянно пополняется за счет диалектной, просторечной и жаргонной лексики, которая приходит в общее употребление. Они усваиваются, как правило, в измененном виде и утрачивают семантическую связь со своим источником возникновения и специфическую сферу бытования. Диалектная, просторечная и жаргонная лексика характеризуется взаимовлиянием и взаимопроникновением. Слова одного жаргона легко могут переходить в другой. Это предопределяет сложный характер взаимодействия литературного языка с диалектной, просторечной и жаргонной лексики.

Разговорная речь в основном состоит из диалектной, просторечной и жаргонной лексики. Так, они служат характеристиками явления в кругу бытовых отношений; не выходят из норм литературного словоупотребления, придают речи непринужденность. Просторечие, которое является объектом нашего исследования, свойственно нелитературной городской разговорной

речи, содержащей в себе немало недавних диалектных слов, слов разговорного происхождения, новообразований, возникающих для характеристики разнообразных бытовых явлений, словообразовательных вариантов нейтральной лексики. В литературном языке просторечное слово придает речи оттенка шутливого, пренебрежительного, иронического, грубоватого и т.д. Часто эти слова являются выразительными, экспрессивными синонимами слов нейтральной лексики [Крысин, 2009, 164].

Одним словом, разговорная речь является частью литературного языка. Точнее, связь литературного языка с разговорной речью очень крепка. Изменения, происходящие в языке, считаются продуктом развития общества в целом, его материальной и духовной культуры, науки и техники. Переход разговорных, просторечных слов в словарный запас литературного языка осуществляется путем их усвоения письменной речью. Доказательством тому могут служить произведения писателей и поэтов.

Писатели и поэты в целях повышения образности художественного текста используют специфические слова в своих произведениях. Для осуществления цели стилистической своеобразности художественного произведения в речи персонажей вводится диалектная лексика, просторечные слова, неологизмы, своеобразные обороты речи и др. Именно использование слов разговорного стиля в речи героев произведения позволяет автору раскрыть характер персонажа. Из речи персонажей можем определить отношение автора к своему герою, его характер, социальный статус, профессию, мировоззрение и т.п. Иными словами можно сказать, что обильное использование слов разговорного стиля в художественной литературе может использоваться как средство высокой выразительности.

Необходимо отметить, что использование разговорных слов в произведениях подобного рода не может трактоваться как нарушение стилистики произведений. Оно обусловлено, прежде всего, авторской позицией. Однако именно таким путем в литературном языке могут закрепляться некоторые разговорные нормы, которые со временем превращаются к литературным формам.

Так, народно-разговорные слова и выражения постепенно вступают в составе литературного текста в отношения с традиционными для литературного словаря единицами. Особенно важную роль в приобщении народно-разговорных элементов к сфере литературного языка играют синонимические и широкие идеографические соответствия, которые устанавливаются в литературных текстах с книжными лексико-фразеологическими единицами, а так же контексты, которые поясняют смысл, семантику или авторское осмысление вводимого в тексте слова, оборота речи.

Отметим, что механизмы взаимодействия литературного языка с внелитературными сферами речи нельзя считать до конца изученными. Значительный интерес в связи с этим представляет картина усвоения разговорной речью и литературным просторечием элементов, идущих из различных социальных диалектов, профессионального просторечия, жаргонной лексики, молодежного сленга и т.п.

Разговорная речь отличается от литературного текста тем, что она имеет самобытную экспрессию и непринужденную, неофициальную устную форму общения, которая выполняет так же содержательно-тематическую и идейно-эстетическую задачу. Высказывания разговорного типа включается в текст с целью воспроизведения колорита среды, местности, эпохи, социально-речевой характеристики персонажа. Яркая экспрессивность и характерная особенность единиц литературного просторечия не противоречат их нормированности. Нормированность их состоит в определении достаточно узкой области или отдельных случаев употребления. Литературно-просторечная лексика вносит дополнительное разнообразие в стилистические нормы современного русского литературного языка, углубляя их структуру, способствуют развитию его синонимических ресурсов, что определяют особое положение такого рода слов и выражений по отношению к литературной норме.

В нашем случае можно говорить о целой системе приёмов включения народно-разговорных слов в литературный текст и соотнесения их с литературной нормы. При включении в состав литературного языка народно-разговорного слова, созданного по словообразовательным моделям книжного характера, имеющим окраску разговорности, как правило, были очевидны деривационные связи их с литературными соответствиями.

Просторечный язык в сравнении с разговорной речью является более грубым и его использование характерно для определенной прослойки современного общества. Отметим, что слова, относящиеся к просторечному пласту языка, очень часто могут носить негативную окраску. Степень негативной стилистической окраски слова может влиять на общее восприятие речи говорящего (или же написанного текста).

Так, П. А. Лекант в своей книге «Современный русский литературный язык» (2009г.) отмечает, что среди грубо-экспрессивной лексики подавляющая часть имен существительных выражает негативную оценку человека или каких-либо черт его портрета, поведения, например, забулдыга, фефёла, дылда, зануда, трепач, сопляк, жмот, оплеуха, обормот, шатия, шантрапа, пустобрех, башка, рожа, зенки и пр. Резкое отрицательное отношение говорящего — осуждение-возмущение, презрение — выражается и в просторечных прилагательных и глаголах:, муторный, плюгавый, нахрапистый; проворонить,

садануть, вбухать, размусоливать, лопать, хапать, окрыситься и т. д. (Современный русский литературный язык / Под ред. П. А. Леканта— М., 2009г.).

Как правило, не все просторечия могут входить в литературный язык. Слова, включающиеся в литературный язык на правах единиц литературного просторечия, могут иметь разную судьбу. Одни остаются в сфере литературного просторечия до наших дней, такие как болезный, большак, братан, гораздо, страшенный, ядреный. Другие перешли в нейтральный слой русской разговорной речи, например, зря, одурелый повадно, мальчуган, лебезить. А третьи, получают общелитературное распространение, нередко становясь достоянием книжной лексики (беднота, быт, шумиха).

Список использованных источников:

1. Лингвистический энциклопедический словарь. Известия Академии наук. Серия литературы и языка. — М.: Наука, 1991. — Т. 50, № 4.
2. Александрова О.И. О некоторых функциях разговорной и просторечной лексики в романе «Война и мир». // Л.Н.Толстой. Учебно-методическое пособие. / Под ред. О.Н. Варваровой, Н.А.Козлова, С.Е.Шаталова. - Арзамас, 1961.
3. В. В. Виноградов. ОБ ОСНОВНЫХ ТИПАХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ. (Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. - М., 1977. - С. 140-161)
4. П. А. Лекант «Современный русский литературный язык» (2009г.)

THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE KOKAND PEDAGOGICAL INSTITUTE

T. Nuridinov
Head of Department History (PhD)
Tursunaliyeva Mushtari
a 2nd year student of
the Faculty of History of KDPI

Annotation: This article highlights the issues of education and development of the Kokand Pedagogical Institute.

Key words: Kokand, the policy of the Soviet government on education, Tashkent, Samarkand, Bukhara, Kokand, higher pedagogical institution, evening higher school. Women's educational institution.

In recent years, the education system has been actively reformed. Throughout its history, mankind has improved the mechanism of social adaptation of the younger generation, adjusting it in accordance with the needs of the era, the traditions of peoples, and universal values. At this stage of the movement of our society towards a democratic state, the education system is called upon to realize the basic values of democracy, freedom, tolerance and pluralism. The history of the formation of higher education in Uzbekistan is one of the topical issues in historical science.

The basis of the educational system in the Soviet state was laid back in 1918. The decree of the All-Russian Central Executive Committee of September 30, 1918 proclaimed the creation of a unified labor school. Now the school has become public and compulsory for all teenagers from 8 to 17 years old. Education was recognized as the highest value, standing above class priorities. Soviet pedagogical science and state policy in the field of education, which grew up on the traditions of the revolutionary education of workers, introduced ideological priorities into the education system and later turned the school into a state tool for preparing the younger generations for life.[1.7]

The Communist Party developed a doctrine in the field of education based on its own vision of the ways and means of building socialism. General prospects for the development of education were outlined: universal and equal education for all children, the creation of conditions that would ensure its accessibility. The general concept of the school looked like a unified, labor, polytechnic, ensured the dominance of the Marxist-Leninist ideology in the worldview orientation of the educational and educational processes. The Communist Party also subordinated to its interests the organizational support for the implementation of educational policy

through a rigid personnel line, the ideological and political education of teaching and leadership personnel, and control over the activities of public organizations. In the first half of the 20th century, the process of reforming the education system took place, and it took the forms familiar to us now.

It was during this period that the policy in the field of education began to be considered in close connection with the problems of cultural construction. The problems of public education were closely connected with the issues of party leadership in the cultural sphere.

Starting from 1918-1920, the creation of secondary pedagogical educational institutions began in Uzbekistan. In the 1920s, pedagogical educational institutions were opened in Tashkent and Samarkand. In 1929, the Tashkent Higher Pedagogical Educational Institution was established. In 1930, higher pedagogical institutions began their activities in Bukhara and Fergana. In 1931, higher pedagogical institutions were opened in Samarkand and Kokand. For the first time since January 1931, students were admitted to the Kokand higher educational institution and its preparatory course. Most of the 60 students who were admitted to the first year of the educational institution this year were non-higher educated teachers who were teaching in schools in the surrounding districts. The evening higher educational institution that started working in the city of Kokand did not have its own building. The training sessions were held in the building of the women's educational center in the city. In 1933, the evening higher educational institution had 3 departments, 146 students studied in 5 groups, and in 1934, 153 students studied. 147 people studied at the preparatory course at the educational institution.[2. 24]

H. Valishin was the first director of the higher education institution, and he worked until 1936. In 1931-1934, Roziyev, Maitsky, Lieberman, Baranov, Rahmonov, Khnigin, Vasileva, Korobkova, Antonov, Rumyantsev, Aminov, Samadov taught at the university. Some of them came from Ferghana University.

Evening classes at the higher education institution were held three days a week and every weekend, 16 hours a week or 80 hours a month. The curriculum was designed for 4 years. The first graduation of the higher educational institution took place in the 1934-1935 academic year, and in that year 42 people were the first to receive the diploma of the Kokand Higher Pedagogical Institute. Among them, 12 people graduated from the department of physics-mathematics (specializing in mathematics), 16 people from the department of medicine, 14 people from the department of Uzbek language and literature and history. Among them, there were 7 representatives of indigenous peoples, and only 1 of them was a woman. The documents show that those who graduated from the higher education institution successfully worked in city and district schools and other educational institutions. For example, one of the first graduates of the faculty of Uzbek language and literature, B.

Jalolov worked as a teacher and head of the department of Uzbek language and literature at this university for many years. Inom Aliyev, who graduated from the department of mathematics and is now retired, worked effectively for many years in city schools and the Kokand oil technical school. [3. 56]

Kokand Higher Pedagogical Institute gradually strengthened its activities. In 1935, the physics-mathematics department was separated as separate Physics-mathematics and Uzbek language, literature and history department as Uzbek language and literature, History specialization.

The pre-school education department has also started work. On December 1, 1936, 21 students studied in the philology department, 56 in the physics-mathematics department, 30 in the nature department, 32 in the geography department and 17 in the pre-school education department. It should be noted that this pre-school education department is the second in the republic and the first in the Fergana valley. Educational activities are conducted in Uzbek and Russian languages. The students consisted of representatives of different nationalities, Russians, Ukrainians, Belarusians, Tatars, Jews and other nationalities studied together with local nationalities.[4. 114]

There were many difficulties in the activity of the higher education institution: there is a lack of specialized personnel, especially pedagogues who teach in Uzbek. Therefore, a number of subjects (mathematics, physics) were taught in Uzbek groups with the help of translators.

The university did not have its own professors and associate professors. (Professor A.A. Sokolov and associate professor M.O. Rumyansev, who taught at the university in the early years, worked at the Fergana Pedagogical University.) Due to the lack of teachers, the educational plans for some subjects were not implemented. After the resignation of H. Valishen, who worked as the director of the university until 1936, this position remained vacant during 1937, and F.S. Mayasky did it. From October 1937, M.I. Golitseva, who was working as a school director at the same time, was appointed to the directorate of the higher educational institution. All this has a negative effect on the educational process of the higher educational institution, and on January 1, 1938, 32 students dropped out. In the 1937-1938 academic year, the number of students was 137.

In 1937, 11 teachers worked at the higher educational institution, one of them was a professor and two were associate professors. 7 teachers worked in the main staff and 4 as substitutes. Until 1937, there was a branch of the Kokand Evening Higher Pedagogical University in the city of Namangan, where 60 students studied.

In order to speed up the training of pedagogical staff, by the order of the People's Commissariat of Education of the Republic No. 866 of 1938, the Kokand

evening pedagogic higher educational institution was transformed into an evening teachers' educational institution.

It has 2 departments, i.e. Uzbek language and literature and physics-mathematics department, and later, by the order of the People's Commissariat of Education on November 27, 1938, part-time for teachers under the higher education institution. a consultation point was opened. Most of the students were city and rural teachers without higher education. In addition, 1-year preparatory courses were opened at the university, and 140 students studied there.[5. 127]

Until 1938, the scientific research work carried out by the professors of the evening pedagogic institute consisted mainly of preparing for candidacy exams and writing scientific-methodical articles on some topics. after it was turned into a university, and after the establishment of departments, teachers began to engage in scientific work on strictly dissertation topics. For example: in 1940, one of the members of the Department of Fundamentals of Marxism-Leninism, F.S. Mayasky, Marxism-Leninism teaching on the theory of Inikos, L.L. Khnigin, increasing labor productivity in the collective farms of Kokand group regions, S. Soatov, history of the Kokand khanate and the movement in it in 1875-1876. who conducted scientific work on candidacy dissertations on various topics.

In 1938, the draft of the first charter of the Kokand Evening Teachers' College was developed. This charter consists of the following 9 sections:

1. Students
2. Organization of educational work
3. Departments
4 Scientific-pedagogical and educational support staff
5. Management and office style
6. Social organizations
7. internal rules and discipline
8. Property and funds
9. Charter approval procedure[6.4]

According to the charter, the main tasks of the university were as follows:

a) training of highly qualified pedagogues for secondary schools who are able to master the latest achievements of science;

b) Conducting scientific-research works, improving the qualifications of professors-teachers;

c) Dissemination of scientific knowledge among the local population, etc.

In this charter, it is stated that graduates who have received an honors diploma will be sent to secondary schools as teachers.

In the written report of the People's Commissariat of Education of Uzbekistan on May 6, 1939, sent to the secretary of the Central Committee of the Communist Party

of Uzbekistan U. Yusupov and the chairman of the Council of People's Commissars A. Abdurakhmanov, it is partially stated: -obliges to complete seven years of compulsory education in villages in five years. Currently, we have 1700 incomplete secondary schools. The number of teachers teaching basic subjects in grades 5-7 is 7417. In the current 1938-39 academic year, there is a shortage of about 3,000 teachers. At the end of the 3rd five-year period, this number will reach 10,000 people. Due to the introduction of compulsory education in the countryside, the number of schools will increase and up to 17,000 subject teachers will be required...now this shortage is becoming unbearable, and the quality of teaching is deteriorating. is covered by one subject teacher's teaching of all other subjects in the curriculum, which is undoubtedly.[7.53]

At present, the Kokand State Pedagogical Institute is one of the leading universities in the Fergana region. In a higher educational institution, specialists and teachers are trained in 25 areas. The Institute has its own rich history and traditions.

List of used literature:

1. Муқимий номли Қўқон давлат педагогика институти. Қўқон,1992.
2. National Archives of Uzbekistan, fund-94, list 5, file-618.
3. National Archives of Uzbekistan, fund-94, list 5, file-673.
4. National Archives of Uzbekistan, fund-94, list 5, file-3869.
5. National Archives of Uzbekistan, fund-94, list 5, file-6.
6. National Archives of Uzbekistan, fund-94, list 5, file-3556.
7. National Archives of Uzbekistan, fund-94, list 5, file-3581.
8. Т.К Нуридинов Дом просвещения Бухарской Народной Советской Республики в Москве (очерк истории) Научный результат. Социальные и гуманитарные исследования 5 (3), 46-50 2019
9.Т. Нуридинов Экономическое Сотрудничество Бухарской Народной Советской Республики С Германией Open Access Journals Incorporations 2023/8/21
10. Т.Қ Нуридинов Бухоро халқ совет республикаси (бхср) нинг италия билан иқтисодий ҳамкорлиги Academic research in educational sciences, 218-224 2020
11.Т.Қ Нуридинов КАВКАЗОРТИДАН АМЕРИКА БОЗОРИГА Academic research in educational sciences, 152-159 2020
12.N.T Kambarovich The role and importance of Azerbaijan in the foreign policy of the Bukhara People's Soviet Republic European science review,2019
13.N.T Kambarovich Economic cooperation of the bukhara public soviet republic (bpsr) with italy international journal of social science & interdisciplinary research issn. 2022.

14.N.T Kambarovich Economic Cooperation of the Bukhara Peoples Soviet Republic with Sweden International journal of social science & interdisciplinary research issn.2022.

15.N.T Qambarovich, K Muhammadsulton Implementation of the Invasion of Bukhara Web of Scholars: Multidimensional Research Journal 1 (8), 195-199 2022.

16.Т Нуридинов, Х Содиков ПОЛНОМОЧНЫЙ ПОСОЛ ИЗ КОКАНДА Academic research in educational sciences 12-16 2021

17.Yusupov, Axrorjon, and Usluddin Ergashev. "Qadimgi Misr madaniyati, dini va urf odatlari." Interpretation and researches 1.18 (2023).

18.Юсупов, Ахроржон, and Баходирхан Кодирхан угли Нуманов. "КИПЧАКИ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ И ИХ УЧАСТИЕ В ЭТНИЧЕСКОМ ПРОЦЕССА." Ученый XXI века 6-2 (2016).

19.Юсупов, Ахрор. "СУЩНОСТЬ КОНЦЕПЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ГРАЖДАН." Общественные науки в современном мире: политология, социология, философия, история. 2020.

20. Юсупов, А. К. "Роль гражданской активности в демократизации общества." Вопросы политологии 10.9 (2020): 2709-2716.

21. YA Kurbanovich, HM Kakharamonjon o'g'li.DIPLOMATIC AND TRADE-ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE KOKON KHAN AND RUSSIA Multidisciplinary Journal of Science and Technology 3 (5), 183-187

22.Мусаев, Одил и др. «Социально-философские трактовки таких понятий, как «этнос» и «нация» как социальная единица». Международный журнал передовой науки и техники 29.5 (2020): 1936-1944.

23.Юсупов, Аксроржон и Услуддин Эргашев. «Кадимги Миср маданийати, дини ва урф одатлари». Интерпретация и исследования 1.18 (2023).

24.Курбанович, Юсупов Ахроржон. «Роль национальной идентичности в повышении общественно-политической активности молодежи Узбекистана». JournalNX: 177-179.

25.Курбанович, Юсупов Ахроржон. «Теоретико-методологические подходы к повышению политической культуры граждан». Журнал перспективной зоологии 44.S2 (2023): 3916-3925.

26.Юсупов, Ахрор Курбанович. «РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОВЫШЕНИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ МОЛОДЕЖИ УЗБЕКИСТАНА». Электронная конференция «Глобус». 2021.

27. YA Kurbanovich, HM Kakharamonjon o'g'li.DIPLOMATIC AND TRADE-ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE KOKON KHAN AND RUSSIA Multidisciplinary Journal of Science and Technology 3 (5), 183-187

28.Курбанович, Юсупов Ахроржон. «Теоретико-методологические подходы к повышению политической культуры граждан». Журнал перспективной зоологии 44.S2 (2023): 3916-3925.

29. Yusupov, Akhrorjon. "Cultural, spiritual and ideological factors in increasing the social activity of citizens in society." News of the National University of Uzbekistan 1.5 (2022).

30.Юсупов, Ахрор Курбанович. «РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОВЫШЕНИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ МОЛОДЕЖИ УЗБЕКИСТАНА». Электронная конференция «Глобус». 2021.

31.Qurbonovich, Yusupov Axrorjon. "YOSHLAR IJTIMOIY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI." IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI 3.11 (2023): 42-46.

32. Yusupov, Akhrorjon. "Cultural, spiritual and ideological factors in increasing the social activity of citizens in society." News of the National University of Uzbekistan 1.5 (2022).

33. Kambarovich, Nuridinov Turdali. "Economic Cooperation of the Bukhara Peoples Soviet Republic with Sweden." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.12 (2022): 231-235

34. Турдали Нуридинов Дом просвещения БНСР в Москве Интеграция науки и практики в современных условиях: Материалы VI Международной научно-практической конференции 2016 с 9-12

35.ТК Нуридинов Дом просвещения Бухарской Народной Советской Республики в Москве (очерк истории)Научный результат. Социальные и гуманитарные исследования 5 (3), 46-50 2019

36.Т Нуридинов Экономическое Сотрудничество Бухарской Народной Советской Республики С Германией Open Access Journals Incorporations 2023

37.ТҚ Нуридинов Бухоро халқ совет республикаси (бхср) нинг италия билан иқтисодий ҳамкорлиги Academic research in educational sciences, 218-224 2020

38.ТҚ Нуридинов КАВКАЗОРТИДАН АМЕРИКА БОЗОРИГА Academic research in educational sciences, 152-159 2020

39.NT Kambarovich The role and importance of Azerbaijan in the foreign policy of the Bukhara People's Soviet Republic European science review, 9-12 2019

40.Т Нуридинов Экономическое Сотрудничество Бухарской Народной Советской Республики С Германией Open Access Journals Incorporations 2023

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ БИЛИМ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ

Бегишева Наиля Ринадовна
Чирчиқ давлат педагогика университети
nelli2.05@mail.ru

Аннотация. Психологик жиҳатдан ҳодисаларни баҳолаш мураккаб бўлиб, уларни тўғридан-тўғри баҳолаш мумкин эмас. Уни ташқи кузатиш ва ўлчаш учун очиқ бўлган ҳаракатлар шаклида ифодалаш мумкин.

Мақолада ўқувчиларнинг билим сифатини аниқлашда уларнинг таълимдаги ютуқларини меъёрлаш учун натижа ва баҳолаш стандартини амалий асослаш масалалари ёритиб берилган.

Калит сўзлар. Билим, баҳолаш, вазият, тамойил, фан, билим, тушунча.

Жаҳон таълими амалиётида таълим жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш, мультимедиали электрон таълим ресурсларини ишлаб чиқиш, кўргазмали моделлар, интерактив дастурий воситалар, тажрибаларга асосланган (yexreriyential-learning) таълимни жорий қилишга алоҳида этибор қаратилмоқда. Копенгаген Декларациясида табиий илмий, умумкасбий фанлардан таълим хизматларини визуаллаштириш ва инновацион таълим технологияларини татбиқ этиш орқали таълим сифати ва самарадорлигини ошириш, ўқитиш мазмуни, шакл, метод ва воситаларини такомиллаштириш, таҳлилий натижаларни умумлаштириш ҳамда хулосалаш механизмларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Бугунги кунга келиб муқобил таълим шакллари ягона таълим маконининг мавжудлигига таҳдид солаётгани, дипломларнинг эквивалентлиги, таълим хизматларининг зарур минимал тайёргарлик даражасига мувофиқлиги аниқланган бўлиб, мавжуд дастурлар ўқувчиларнинг фанга тайёргарлик даражасига қўйиладиган талабларни расмий равишда белгилаб қўйган бўлса-да, замонавий “билим сифати” тушунчаси ҳам замонавий ёндашувларни тақоза этмоқда.

“Ўқувчиларнинг билим сифати” тушунчасига аниқлик киришда уларнинг таълимдаги ютуқларини меъёрлаш (стандартлаштириш)ни жорий этиш учун икки шарт: натижани яъни, ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш учун юқори сифатли (ишончли ва ҳақиқий) воситаларнинг мавжудлиги ва баҳолаш стандарти (билим сифати стандарти) сифатида маълум бир қийматни амалий асослаш керак бўлади.

Психологик жиҳатдан ҳодисаларни баҳолашнинг мураккаблиги яъни, уларни тўғридан-тўғри баҳолаш мумкин эмаслиги, балки ташқи кузатиш ва

ўлчаш учун очиқ бўлган ҳаракатлар шаклида ифодаланиши кераклигидадир. Агар билимларнинг тузилиши бир ҳил ва содда бўлса, унда унинг очилиши чекланган ҳаракатлар мажмуасини такрорлаш вазифаси сифатида намоён бўлади. Бироқ, назорат қилинадиган билимлар, аксарият ҳолларда, янада мураккаб ва мослашувчан тузилишга эга бўлиб, уни баҳолаш нафақат нусха кўчириш даражасида кўпайтиришни, балки ҳар хил турдаги (тушуниш, талқин қилиш, фавқулодда вазиятларда фойдаланиш) қобилиятини синаб кўришни ҳам ўз ичига олади.

Умумтаълим мактабларидаги замонавий умумдидактик тамойиллар ўқувчиларнинг аксарият қисмини ижобий баҳолаш ва мактаб баҳоларини белгилашда билим сифатининг статистик меъёрига йўналтиришга қаратилган. Шу билан бирга, кўплаб ўқитувчиларнинг фикрича, битирувчиларнинг ярмига яқини фан бўйича билимлар учун минимал дастур талаблари яъни, ДТС талабларига жавоб бермайди. Бинобарин, таълимни ривожлантиришнинг асосий вазифалари “билим сифати” тушунчасини аниқлаш ва уни назорат қилишнинг мустақил шаклларини танлашдан иборатдир.

Билим сифати тушунчаси кўплаб адабиётларда турлича талқин қилинади ва унинг умумий қабул қилинган таърифи йўқ. Мазмунан “билим сифати” тушунчасидан “таълим сифати” тушунчаси сифатида фойдаланилади. Фалсафий луғатлара эса, “Билим – воқеликни билиш жараёнининг ижтимоий-тарихий амалиёт билан тасдиқланган ва мантиқ билан тасдиқланган натижасидир; унинг инсон онгида тасаввурлар, тушунчалар, ҳукмлар, назариялар шаклида адекват акс этишидир” дея таърифланади [3]. Педагогикада билим фан фактларини, тушунчаларни, қоидаларни, қонунларни, назарияларни тушуниш, хотирада сақлаш ва такрорлаш сифатида талқин қилинади. Педагогик луғат билим сифатини белгиламайди, фақат билим сифатлари қандай аниқланиши ва улар қандай тавсифланиши ҳақида гапиради. Бошқа томондан, унда мактаб таълимининг маъмурий ходимлари кўпинча “билим сифати” тушунчасини улар билан алмаштирадиган “таълим сифати” тушунчасининг таърифини топиш мумкин.

Билим сифатини оширишнинг асосий шартларидан бири ўқувчиларнинг барча турдаги билимларни эгаллаши, ўқувчилар томонидан ўрта мактаб ўқув дастурига киритилган илмий назарияларни ўзлаштиришни ҳамда ўқувчиларда дунёқарашни шакллантириш орқали улар онгига мос келадиган билимлар тузилишини шакллантиришдан иборатдир.

Дидактик тадқиқотларда билимнинг йигирмага яқин сифатини учратиш мумкин: тўлиқлик, тўғрилик, чуқурлик, тизимлилик, самарадорлик, мослашувчанлик, қисқартириш, жойлаштириш, аниқлик, умумлаштириш, хабардорлик, кучлилик ва бошқалар [2]. Ушбу фазилатларни таҳлил қилганда,

уларнинг баъзилари қисман бир-бирига мос келишини кўриш мумкин. В.Ф.Паламарчук бу борада билимнинг тўлиқлик, хабардорлик, таъсирчанлик, изчиллик, текшириш ва баҳолаш каби сифатларидан фойдаланишни зарур ва етарли деб билади. Унга кўра, “Билимнинг тўғрилиги стандартга мувофиқлик даражасидир. Билимларнинг тўлиқлиги уларнинг ҳажми бўлиб, у стандартга мувофиқлиги билан ҳам ўлчанади (билим элементлари сони, номланган сифатлар ва бошқалар). Билимни англаш деганда билимнинг аҳамиятини тушуниш, ички алоқадорлик, таҳлил ва таққослаш, исботлаш ва умумлаштириш, баҳолаш ва тушунтириш кўникмаси тушунилади. Самарадорлик билимларни турли вазиятларда қўллаш қобилиятида ифодаланади. Билимнинг мустаҳкамлиги учун биз одатда бу барча хусусиятларнинг мавжудлигини, яъни яхлит олинган сифатни оламиз” [4]. Шунингдек, билим сифатларини ўрганиш ва баҳолашда билимлар шаклланганлигининг репродуктив, конструктив, ижодий каби даражаларини ажратиб кўрсатишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди.

Н.А.Селезневанинг фикрига кўра ўқувчиларнинг билим сифатини баҳолаш зарурати шахснинг келажакдаги касби фаолияти билан алоқадор бўлганлиги саббали, инсонларнинг асосий муаммоларидан бири сифатида баҳоланиб келинган [5]. Уни қуйидаги мезонлар асосида баҳолаш таклифига қўшилиш мумкин

- шахс (субъект) томонидан у ёки бу таркибий қисмни ўзлаштиришнинг тўлиқлиги ва бошқа таркибий қисмлар билан ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олган ҳолда шахснинг тизимли тафаккурини шаклланганлиги;

- шахс (субъект) томонидан репродуктив, маҳсулдор, эвристик, ижодий даражалардан бирига мазмун мос келиши ҳамда ўзлаштиришнинг илмийлик даражаси (ёки абстракция даражаси);

- муаммоли вазиятларда йўналтириш ва қарор қабул қилишда зарур динамикликни шакллантириш.

Демак, шахснинг билим олиш даражаси ўқувчилар томонидан ўрганиш ва шу жараёндаги ажратиш, ёдлаш, тушуниш, элементар кўникма ва малакалар ҳамда кўчириш каби кўрсаткичлар йиғиндисидир. Бизнинг фикримизча, бу тузилмани ҳар томонлама ва тўлиқ деб ҳисоблаш мумкин, чунки унинг тавсифи ва изоҳлаш жараёнлари бирлик ва тўлдирувчиликда бўлиб, сифат, миқдор, муҳим ва амалий томонлари кенгайтирилган шаклда ёритилади. У ўқитувчиларни касбий тайёрлаш тузилмасидаги конструктив-лойиҳалаш фаолияти, ҳодисага яхлит қараш, ўқувчининг билимларни ўзлаштиришдаги мукаммаллик ва тўлиқлиги ўқувчининг ҳодисани турли томонлардан, жумладан матнли, графикли, схемали ва бошқа тасвирлай олиш қобилияти билан текширилиши мумкин.

Шундай қилиб, ўқувчиларнинг билим сифатини баҳолаш мезонлари билим даражаси, уларнинг ҳодисаларни кузатиш ва кўрганларини таҳлил қилиш, муаммоларни тушуниш ва шакллантириш, хулоса чиқариш каби қобилиятларини акс эттириши керак.

Адабиётлар

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi “Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta'limining Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 187-sonli Qarori. https://lex.uz/docs/3153714
2. Аскаров А.Д. Халқ таълими ходимлари малакасини масофадан ошириш тизимини такомиллаштириш // педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Т.: 2017. -52 б/
3. Краткий философский словарь. М.: Проспект, 1997. - 400 с.
4. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить. 2-е изд., доп. и перераб. - М.: Просвещение, 1987. - 208 с.
5. Селезнева Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. - 79 с.
6. Қўзиев Н.М. Касбий фаолиятга тайёрлаш жараёнида талабаларни техник тафаккурини ривожлантириш // п.ф.ф.д.(PhD) дис...авто. Наманган. 2020. 48 б.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	IJTIMOIY SIYOSAT EVOLUTSIYASI: TARIXIY ISTIQBOLLAR VA KELAJAK YO'NALISHLARI Toshniyozov Fayyozbek	4
2.	STOL TENNISI MASHG'ULOTLARIDA TEXNIK VA TAKTIK TAYORGARLIK BOSQICHLARINI TASHKIL ETISH USULLARI Xomidov Mirxon Uktamovich	8
3.	XORAZM HUDUDIDA QOG'ONOQ SUVI KETGAN HOMILADORLARDA XORIOAMNIONIT RIVOJLANISHINING KLINIK OMILLARI Karimova Intizor Ergashovna Ismoilova Dildora O'ktamovna	16
4.	O'ZBEKISTONDA MUSTAQILLIKNI DASTLABGI YILLARIDA YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATINI AMALGA OSHIRILISHI Sardor Mirzaxalov	20
5.	ILK O'RTA ASRLARDA XORAZM TARIXSHUNOSLIGINING O'ZIGA XOS JIHATLARI Rustam Ne'matov	25
6.	THE IDEAL OF HARMONY AND CHALLENGES IN THE UNIFICATION OF DOCTRINES OF SOCIAL ORDER Shahobjon Kubatov	33
7.	XORAZMSHOHLAR DAVLATINING BOSHQARUV TIZIMI Boydedayev Dostonbek Xusniddin o'g'li	40
8.	ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЖАМИЯТ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИГИ САЛБИЙ ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР Муминов Муҳаммадбобур Амирқул ўғли	44
9.	БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ВА „ЯШИЛ" ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДАГИ МУҲИМ ЖИҲАТЛАР Primov M.N.	50
10.	VAKILLIK ORGANLARIGA SAYLOVNING ARALASH (MAJORITAR-PROPORTSIONAL) TIZIMINI JORIY QILISH Primov M.N	57
11.	BOLALAR ADABIYOTINING KITOBXONLARNI SHAKLLANTRISHDAGI O'RNI Ibrohimova Sevaraxon Mirzarahmon qizi Davronbek Sotvoldiyev Xasanboy o'g'li	62
12.	"BOBURNOMA'' ASARIDAGI TOPONIMLARNING TABIATI Xonzoda G'ulomjonova Xusniddin qizi Yoqubov Jamoliddin Madaminjon o'g'li	69
13.	"BOBURNOMA"DA SHOH VA SHOIRLAR TAVSIFI Karimova Oyjamol Obidjon qizi Davronbek Sotvoldiyev Xasanboy o'g'li	75
14.	ADABIYOT. JAMIYAT. KECHA VA BUGUN. (QAMCHIBEK KENJANING "BALIQ OVI" HIKOYASI ASOSIDA) Qobulova Muslima Sherzodbek qizi Davronbek Sotvoldiyev Xasanboy o'g'li	82
15.	BURUN BO'SHLIG'IDA O'TKAZILGAN JARROHLIK AMALIYOTIDAN SO'NG BURUN BO'SHLIG'I SHILLIQ QAVATINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH Xasanov U.S, Raximov A.A	88
16.	INCREASE THE TECHNOLOGICAL COMPONENT OF STUDENTS WITH	95

	SPECIAL NEEDS Mirzayeva Zilola Ikromjon qizi Djalolov Bahromjon Begmurzaevich	
17.	IQTISODIY RAQOBATBARDOSHLILIK KO'RSATKICHLARINI PROGNOZ QILISH UCHUN SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH Absalamova D. B. Absalamova G. B.	99
18.	"BOBURNOMA"DA TOPONIMLAR TAVSIFI Abdusalomova Muxlisaxon Abdukamol qizi Yoqubov Jamoliddin Madaminjon o'g'li	108
19.	TILSHUNOSLIKDA ONOMOSTIKANING O'RGANILISHI Kamolova Sevaraxon Yodgorbek qizi Kasimova Ma'rifat Batritdinovna	114
20.	"RAMAZON" – OYLARNING VA ODAMLARNING SULTONI (ERKIN A'ZAMNING "ANOYINING JAYDARI OLMASI" HIKOYASI HAQIDA) Saydullayeva Ziyoda Lutfiyor qizi Davronbek Sotvoldiyev Xasanboy o'g'li	123
21.	СИМУЛЬТАННЫЕ ВИДЕОЛАПАРОСКОПИЧЕСКИЕ ОПЕРАЦИИ В СОЧЕТАННОЙ ПАТОЛОГИИ БРЮШНОЙ ПОЛОСТИ В ПЛАНОВОЙ ХИРУРГИИ НА ПРИМЕРЕ Г. НУКУСА Медетбеков Мухтар Набиевич	129
22.	GLOBALLASHUV JARAYONLARINING JAMIYAT XAVFSIZLIGIGA TA'SIRI O'lmasxo'jayev Zoirxo'ja Abbos o'g'li	132
23.	ВЗАИМОСВЯЗЬ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА И ПРОСТОРЕЧИЯ М.М.Мухторова, М. Н. Охунова, Х.А.Юсуфжонова М.М.Мухторова	139
24.	THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE KOKAND PEDAGOGICAL INSTITUTE T. Nuridinov Tursunaliyeva Mushtari	143
25.	ЎҚУВЧИЛАРНИНГ БИЛИМ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ Бегишева Наиля Ринадовна	150

Eslatma! **“Interpretation and researches”** xalqaro ilmiy jurnaliga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

International scientific journal

“Interpretation and researches”

xalqaro ilmiy jurnal

2023-yil 21-son

© Mualliflar jamoasi, 25.12.2023. 156 bet.
© O‘zbekiston Respublikasi, Farg‘ona viloyati
© interpretationandresearches.uz